శాస్త్రవిచారక సమితి—ప్రచురము ౧.

రాయబారము

(మొదటి సంపుటము)

సంజయ రాయబారము

దేవరాజు వేంకట కృష్ణారావు.

వెల ఒకరూపాయి.

— ప్రధానపోషకులు —

రాజశ్రీ కొంచాడ నీలకంఠం సుబుద్ధిగారు.

— పోషకులు —

శ్రీ రాజా లోకనాథేశ్వర నిశ్శంక బహదరువారు,
జమీన్‌దార్ ఆఫ్ సంగంవల్స.

గాదె రాముడమ్మగారు.

మ॥ శ్రీ॥ గరిమెళ్ల సీతారామయ్య పంతులుగారు.

రాజశ్రీ వైశ్యరాజు వెంకటరత్నం రాజుగారు.

కళ్లేపల్లి వీరభద్రరావుపంతులు గారు, స్టేషనుమాస్టరు బి.యన్.ఆర్.

— సహాయులు

మ॥ శ్రీ॥ గాదె వెంకటరమణ పంతులుగారు

,, మోదుకూరి వెంకటరంగం పంతులుగారు.

,, పంగనామముల వెంకటనరసింగరావు పంతులుగారు.

,, గాదె వెంకటరావు పంతులుగారు (ఖర్గపూర్)

,, కోట లక్ష్మీనారాయణగారు (బొబ్బిలి)

,, గోర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారు.

,, గుండాల రాఘవరావు పంతులుగారు.

,, రావికంటి వెంకట రమణమూర్తి పంతులుగారు.

,, దేవరాజు వెంకట రత్నమ్మగారు.

,, గాదె వెంకట నరసమ్మగారు.

— స్మారక చిహ్నములు —

కీ॥ శే॥ దేవరాజు వేంకటరావు పంతులుగారు,

,, వీరి ధర్మపత్ని: దేవరాజు వేంకట రత్నమ్మగారు.

,, గాదె వెంకట రామదాసు పంతులుగారు.

,, దాశరాజు వెంకట రంగనాయకమ్మగారు.

,, దేవరాజు వెంకట రంగనాయకమ్మగారు.

,, దేవరాజు వెంకట రత్నమ్మగారు (గ్రంథకర్తగారి ధర్మపత్ని)

,, న్యాయపతి సుభద్రమ్మగారు.

,, దేవరాజు సీతారామస్వామి పంతులుగారు.

,, కాంచనపల్లి వెంకట ఆనందరావు పంతులుగారు.

,, కావ్యతీర్థ పురాణతీర్థ నేమాని వేంకట నరసింహశాస్త్రిలుగారు

కళాప్రచారక సమితి, బరంపురం.

మా మనవి

ఇరువదియవ శతాబ్దమున ఆంధ్రదేశమున వాఙ్మయ వాతావరణమున వింతసంచలనములు విలసిల్లినవి.

చిన్నయ సూరిగారి కాలమున గండములుదాటి బ్రతికిన వాఙ్మయ బంధనరూపసరస్వతిని చిరాయువుగాదీవింప నక్షతలు చేబూనిన యాంధ్రసాహిత్య పరిషత్తును, ఆసరస్వతిని సజీవముగాఁ జేయఁ గంకణముకట్టుకొన్న అప్పారాయ రామమూర్తి ప్రభృతుల పరిశోధనలును, ఆసంచలనమునకు ఫలములు.

పరిషత్తువారు వాఙ్మయప్రవాహమును గట్లుకట్టి యరికట్టివేయఁ బ్రయత్నింప, అప్పారాయ రామమూర్తిప్రభృతులా గట్లుతెగగొట్టి యాప్రవాహమును స్వేచ్ఛగాఁ బాఱింపఁ బ్రయత్నించిరి. ఈరెండుప్రయత్నములవలనఁ గలిగిన లోపములను బరిశీలించి వాఙ్మయప్రవాహము నవసరమైనంతవరకు మాత్రమే యరికట్టి, దానిపాఱుదలకు కావలసినంత యవకాశమిచ్చి లోకకళ్యాణమునకై యాప్రవాహము వినియోగించునట్లు చేయు నుద్దేశమున నీకళాప్రచారకసమితి యేర్పాటైనది.

ఈసమితిపక్షమున మేము ప్రచురించిన మొదటిగ్రంథము మ॥రా॥రా॥ దేవరాజు వేంకట కృష్ణారావు పంతులుగారు రచించిన "రాయబారము" లోని మొదటిభాగమగు "సంజయ రాయబారము". జగత్ప్రఖ్యాతివహించిన మహాభారతమును గూర్చి ప్రత్యేకించి చెప్పనక్కఱలేదు. లోకోత్తరచరిత్రముగల మహాత్మునిహృదయ మెంతగంభీరమైయుండునో, శ్రీ మహాభారతహృదయ మంతగంభీరమైనది.

జగత్కల్యాణమునకై యవతరించిన శ్రీకృష్ణునిచరిత్ర మెంతయద్భుతమో, శ్రీ మహాభారత మంతయద్భుతము. అట్టి శ్రీమహాభారతమున, అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు నిర్వహించిన "రాయ

భారము" మహాభారతగ్రంథముననే గాక, ప్రపంచవాఙ్మయముననే యత్యద్భుతము.

మహాభారతహృదయమును, శ్రీకృష్ణహృదయమును, లెస్సగా దెలిసికొని, యీమహాత్మునిరాయబారమునందలి తత్త్వమును లోకమునకుఁ దెలియఁజేయుటకై యెందఱో యిదివరకు ప్రయత్నించిరిగాని, వారందఱును పరిపూర్ణమనోరథులు కాలేదు.

ఈగ్రంథము రచించిన శ్రీ కృష్ణారావుగారు ఆంధ్రలోకమునకుఁ జిరపరిచితులు. ఆంధ్రభాషలోని ప్రథమనిరూపక నవలను — అపరాధపరిశోధక నవలను—వీరే వ్రాసియిచ్చిరి. అపరాధపరిశోధక నవలలు తెనుగున వ్రాయుటకు వీరిడినదియే భిక్ష. అనంతరము 1926 సం॥లో వీరు తప్పులతమాషా యను నామాంతరముగల జానకీపరిణయమను పౌరాణికమగు నవలను క్రొత్తఫక్కిని వ్రాసి ఆంధ్రలోకమున కొసంగిరి. ఇపుడీరాయబారము నట్లే క్రొత్తత్రోవనుద్రొక్కుచు వ్రాసిరి. వీరీగ్రంథమును జిరకాలపరిశోధనఫలముగ ఆంధ్రదేశమునకుఁ బ్రసాదించిరి. వీరిగ్రంథమును బఠించుచున్నప్పుడు భారతముచదువుచున్నప్పుడు మనకుకలుగుచుండిన యనేకసందేహములు నిర్మూలములగును. కావున వీరిగ్రంథ మన్నివిధముల శ్లాఘాపాత్రముగా నున్నది.

మ॥రా॥రా॥ పింగళి లక్ష్మీకాంత కవిగారు దీనికొక లఘుపీఠిక యిచ్చినందుకును, విశాలపీఠికదయచేయ వాగ్దానము చేసినందుకును, వారికి మేము కృతజ్ఞులము.

ఈగ్రంథమును శ్రీ కృష్ణరావుగారు మాసమితి పక్షమున బ్రచురింప ననుజ్ఞయిచ్చినందుకు మాసమితివారు గ్రంథకర్తగారికి కృతజ్ఞులు. మాగ్రంథముల నాదరించి మాలోపములను దెలియఁజేసి, మాయాశయముల నభివృద్ధిచేయవలసినదని యాంధ్రలోకమును బ్రార్థించుచున్నాము.

బరంపురం — మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి, సభాపతి
9-6-33. — కళాప్రచారక సమితి.

రాయబారము

(మొదటి సంపుటము)

సంజయు రాయబారము

— కృతికర్త —

దేవరాజు వేంకట కృష్ణారావు.

వాఁడేవీఁడు, నేనే, కాలూరాయి, విభ్రమరాఘవముల

గ్రంథకర్తయే యీ కృతికర్త.

రాయబారము
మొదటి సంపుటము
సంజయు రాయబారము
వెల రూ. 1-0-0

రాయబారము
రెండవ సంపుటము
శ్రీకృష్ణ రాయబారము
వెల రూ. 1-0-0

సర్వాంగసుందరమగు

రెండుసంపుటములునుగల ఒకేసంపుటము వెల రూ. 2-4-0.

(పోస్టేజీలు ప్రత్యేకము)

సర్వస్వామ్యములును
గ్రంథకర్తవి.

వేగుఁజుక్క ముద్రాలయము
బరంపురం—గంజాం.
1933.

ఉపోద్ఘాతము

ఈ గ్రంథము రచించిన శ్రీయుత దేవరాజు వేంకట కృష్ణారావుగారు, ఆంధ్ర విద్యాభిమానులకు సుపరిచితులు. మన భాషలో నవలల రచన క్రొత్తగా ప్రారంభమైనదినములలో "వాడే వీడు" "నేనే" "కాలూరాయి" మొదలగు నపరాధ పరిశోధనాత్మకములైన క్రొత్తరకపు నవలలు వ్రాసి మంచి పేరుగడించిన వారీ కృష్ణరావుగారు. వీరు నాడు నెలకొల్పిన "వేగుజుక్క గ్రంథమాల" ఆంధ్రుల యాదరాతిశయమునకు పాత్రమై వర్థిల్లుట లోకమెఱిగిన సంగతియే. దాని పెంపునకు వీరి సమర్థతయే కారణము.

ఇప్పుడు వీరు రచించిన యీ రాయబారము ఇంకొక క్రొత్తరకపు పుస్తకము. వీరు క్రొత్తదనములేని రచనకే పూనరు. ఈ రాయబారము భారతోద్యోగ పర్వగాథ నాశ్రయించియున్నది. భారతాద ప్రాచీన గ్రంథములలోని ఏకదేశ గాథలను ఎత్తి, పల్వురు పలువిధముల పుస్తకములు వ్రాయుచున్నారు. కాని వానికిని, దీనికిని, చాల వ్యత్యాసమున్నది. నే నెఱింగినంతవఱకు అవన్నియు దండాన్వయ ప్రాయములు. ఇదియో వ్యాఖ్యాన ప్రాయము. అనగా, ఆ యితిహాసమును తఱచి చదివి, అందలి ధర్మసందేహములన్నిటిని విమర్శించిచూచి తేల్చిన సార మీరచన. దాయభాగవిషయమున, కురుపాండవ పక్షముల వాదప్రతివాదముల బలమును పరామర్శించి, స్వతంత్రుడగు ప్రాడ్వివాకుడు తీర్చిన తీర్పిది. ఈ రకపు పుస్తకము మనభాషలో సరిక్రొత్త. మఱియు రచనాసరణిని బట్టిచూచినచో నిది యొక నవల యనిపించును. ఇతిహాసగాథను నవలవలె వ్రాయుటయు మనకు క్రొత్తయే. అందునను చదువరుల కబ్బురముదోచు తెఱంగున విమర్శన మొనర్చుట మఱియు క్రొత్త.

కనుక ఏ విధమునచూచినను ఇది నూత్నవైఖరిని విరాజిల్లు స్వతంత్ర రచన యనకతప్పదు.

వేంకట కృష్ణారావుగారితో సంభాషించునపుడు. వారి మాటలో నొకప్రత్యేకపులక్షణము గోచరించును. సత్యమును పురస్కరించుకొని మాటలాడునపుడు వీరు, ఎదిరి మనసు నొచ్చునన్నియైననుజంకక, తీక్ష్ణముగ, ఖండితముగ మాటలాడు స్వభావముకలవారు. ఆ స్వభావమే యీరచనలో గూడ ప్రతిఫలించుచున్నది. కనుకనే శైలి, ఎరవు తెచ్చుకొన్నదిగాక, సహజమై యొప్పుచున్నది.

ఈ గ్రంథము సర్వధా ఉత్తమమై, ఆంధ్రవచన వాఙ్మయమునకు ఒకనూతనాలంకారమువలె నున్నదనుటకు సందియము లేదు.

దీనికి, వస్తువిమర్శపూర్వకమైన ఉపోద్ఘాతము వ్రాయదలచితినిగాని, ప్రస్తుతము వ్యవధిలేక పోవుటచే నింతతో చాలించితిని. రెండవభాగమున ఆమాటను దక్కించుకొందునని గ్రంథకర్తను వేడికొని యీ రెండుబంతులుమాత్రము వ్రాసితిని.

విశాఖపట్టణము
1—6—33.

పింగళి లక్ష్మీకాంతం.
ఛీఫ్ లెక్చరరు, తెనుగు,
ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ కాలేజీ.

పీఠిక

1928 సంవత్సరమున నేనును బ్రహ్మశ్రీ కొత్తపల్లి రాజలింగ కవిగారును భారతమున నుద్యోగపర్వమును చదువుచుండ 1929 సం॥మున నామిత్రులును ప్రస్తుతమున ననువాద గ్రంథమండలికి (పాలకొండ) సంపాదకులును అగు బ్రహ్మశ్రీ మంగిపూడి శ్రీరామ చంద్రశాస్త్రులవారు బరంపురము వచ్చియుంటిరి. ఆతరుణమున వారితో మఱియొకతూరి యుద్యోగపర్వమునే చదివితిని. పూర్వా పరసందర్భములకొఱకు భారతమంతయు జదువవలసివచ్చినది. కొన్ని కొన్నిఘట్టముల నిరూపించుకొఱకు హరివంశ విష్ణుపురాణములను జూడవలసివచ్చినది. ఇట్లు తీగఁగదుప డొంకంతయుగదలినది. అం దందు నాకువొడమిన సంశయములనెల్ల శ్రీరామచంద్రశాస్త్రుల వారినడిగి తెలిసికొంటిని. అనంతరము 1930 లో కీ॥ శే॥ నాతమ్ముఁడు సీతారామస్వామితో కృష్ణచరిత్ర బరిశీలనాదృష్టులతో సంపూర్ణ ముగ బలుమారు దఱచితఱచి చదివిచూచితిని. భారతోద్యోగమున శ్రీకృష్ణుని పురస్సరణము బరిశీలింప నాగాథ నొకకథారూపమున వ్రాయనగునని తోఁచినది విమర్శింపదగినవిషయములు పెక్కులుండు టను నవలారూపమున విమర్శనయే రచియింపదగినదని తోఁచిన యంతన గ్రంథరచనకు గడంగి బ్రహ్మశ్రీ మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రులవారికి, నావ్రాసినంతవట్టు జూప వారు నాయవలంబించిన మార్గమున కామోదించి, మఱికొన్ని నూతనవిషయముల నాకు సుబోధకమొనర్చిరి. వీరు నాకు 1898 సం॥నుండి గురువరులు. వీరు నావ్రాతప్రతిని జూచి, సవరించి, సంస్కరించి నను గృతకృత్యుంగా నొనరించిరి. ఏదినమున కెంతవ్రాసిన నాభాగము బ్ర॥శ్రీ॥ కొత్త పల్లి రాజలింగకవిగారికి చదవి వినిపించి, వారిసలహాలను పొంది యుంట వారి కెంతయు గృతజ్ఞుండను. శ్రీ జయంతి సోదరులును, బ్ర॥శ్రీ॥ కోట సూర్యనారాయణ శాస్త్రులవారును (బొబ్బిలి) వీరి కుమాళ్లు కోట లక్ష్మీనారాయణగారును, కీ॥ శే॥ మహామహోపా

ధ్యాయ శ్రీమాన్ పరవస్తు వెంకటరంగాచార్యులుఅయ్యవార్లంగారి మనుమలు శ్రీమాన్ వరహ లక్ష్మీనృసింహాచార్యులు అయ్యవార్లం గారును, శ్రీమాన్ నిడాధూర్ అనంతాళ్వాన్ అయ్యవార్లంగారు ను, నాకు పెక్కుగతుల ప్రోత్సాహముకలుగజేసిరి. మఱికొంత కాలమునకు నాకుఁజేరిన బ్ర॥ శ్రీ॥ పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి భారతచరిత్రమును బ్ర॥ శ్రీ॥ వజ్ఝుల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రిగారి కర్ణచరిత్రమును జూచి, నేనదివరకువ్రాసిన కొన్ని భాగములు మార్చుకొనుటయు, కొన్నిపట్టుల వారియభిప్రాయముల నుండి భిన్నుడనగుటయు ఘటిల్లించినవి. నావ్రాసిన విషయముల సరిచూచుకొనుటలో మహాభారతచరిత్రమునుండియు కర్ణచరిత్రను నుండియు కొన్నికొన్ని భాగముల సరిగా నెత్తివ్రాయవలసివచ్చినది. అట్లగుట నిట్లెవరెవరి గ్రంథములు నాకు సాయపడినవో వారివారి పవిత్రనామములతో వారివారిగ్రంథనామముల నొకపట్టికలో యిందు బొందుపరచినాను. గ్రంథము ముద్రింపచునుంగూడ, యెన్నెన్ని సభలలోనో యెందరెందరు పండితకవులయెదుటనో, చదివితిని వారివారి సదభిప్రాయముల వడసితిని. వారందరకును కృతజ్ఞుడను.

1929, 30 సం॥రములలో నాకార్యముపైని మదరాసు నేను పోయినపుడు శ్రీ తాపీ ధర్మారావుగారిని కలసికొని వారితో నెన్నోవిషయముల శ్రీకృష్ణచరిత్రముగూర్చి చర్చించితిని. వారును కొన్నియంశములు నాకుదెల్లముజేసిరి. వారికిని కృతజ్ఞుడను.

1932 సంవత్సరములో శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారియెదుట నాప్రయత్నమంతయు వారికి నివేదించితిని. వారు నాకుగల కొన్ని సంశయములుదీర్చి, నాకు ప్రోత్సాహమొసంగి, నాగ్రంథమునకు పీఠికవ్రాయుదుమని నాప్రయత్నమున వారికిగల యానందము వెల్లడించినందుకు నేను వారి కెంతయు గృతజ్ఞుడను.

అనంతరము 11, 12, 13-3-1933 తేదీలను జరిగిన అభినవాంధ్ర కవిపండితసభలో నీగ్రంథము చదివి వినుపింప నను ప్రోత్సహించిన

శ్రీ పంచాంగ్నుల ఆదినారాయణ శాస్త్రులవారికి నాకృతజ్ఞతా సూచకనమస్కారములు. అపుడట రెండుమూడుఘట్టములుచదువగా తత్సభాగ్రాసనాధిపతియగు డాక్టరు శ్రీ చిలుకూరి నారాయణరావు గారు ఈగ్రంథరచనయందు నేనవలంబించినమార్గమున కానందించి, వారికికలిగిన తృప్తి నెన్నోవిధముల సభలో వెల్లడించి నాకెంతేని ప్రోత్సాహము కలుగజేసిరి. వారికేనెంతేని కృతజ్ఞుండను. తుదకు బ్ర॥శ్రీ॥ మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రులవారు నాయందున్న శిష్య వాత్సల్యముచేత నాప్రార్థనమంగీకరించి, ఉపసంహారమనుపేర కొన్ని పుటలు వ్రాసి యీగ్రంథాంతమున నుండునట్లుచేయుమని నాకాజ్ఞ యిచ్చిరి. వారికేనెంతయు గృతజ్ఞుండను. ఈగ్రంథము ప్రకటించిన కళాప్రచారక సమితివారి యాదరమున కే నెంతేని గృతజ్ఞుండను.

1929 సం॥నుండి రాయబారమనుపేర నీగ్రంథము రచియించుచున్నాననియు, తద్గ్రంథవిశేషముల, నా వేగుఁజుక్క ముద్రాలయముయొక్క క్యాలెండరులో బ్రచురించుచునేయుంటిని తుదకు 1932 సం॥ ఫిబ్రేవరునెలలో 'రాయబారము' అనుపేర నొక చిన్న పుస్తకము సుమారు 28-30 పుటలుగలది ప్రచురించితిని. అందు నారచియింపఁబూనిన యీరాయబారపుకథావిధానమెల్ల సుబోధక మగునట్లు "వ్రాసియుంటిని. వ్రాయఁబోవుగ్రంథమునకువిషయసూచిక నిట్లు తొలిఁబ్రకటింపరాదు" అని నామిత్రులువలికిరి. అట్లు విపుల మగు విషయసూచికను తొలిప్రకటించుటవలనను, పెక్కండ్రి యెదుట దొలిచదువుచుండుటవలనను, పొందదగిన ప్రమాదము, మరికూడదీయరానితెన్నున ననుభవించితిని. గ్రంథము వినినవారం దరును గ్రంథకర్తకు సలహాయిచ్చుటకే వెదురని యెట్లనగలము! నా గ్రంథముచదువగా వినినవారిలో పండితులును, పండితకవులును, నగువారు గ్రంథప్రాశస్త్యతకొరకు మంచివిషయములు సుబోధక మొసర్చిరి. గ్రంథకర్తలును ప్రకటనకార్యమే వాణిజ్యవృత్తిగాగల వారు తామే 'బ్రకటింతుమి' మ్మని నాగ్రంథమునడిగినారు. అట్లే

గ్రంథ మొదలకు బ్రకటనార్థమొసంగ ననినంతనె నీసును రోసముం బూని నన్నిరాయబారము బ్రకటింపవలదని రాయబారములంపి నపుడు, ఒరులయున్నతి జూడనోపని పౌండ్రకవాసుదేవ, సృగాల వాసుదేవాద్యులు, వాసుదేవున కనిపిన రాయబారములే జ్ఞప్తికి వచ్చినవి. తుదకెట్లైననేమి స్వాతంత్రముగ నిది ప్రకటించుటయె దటస్థమైనది.

నాయెడగల అభిమానము పెంపుననైననేమి, నాతోనున్న వ్యావహారిక సంబంధముచేతనైననేమి, నాకడకు వచ్చుచుబోవుచు నున్న పఠితిచదువుకొనిన స్నేహితునితోడను నేను శ్రీకృష్ణుని ప్రవర్తనమునుగూర్చి పలుపలు దెఱగులజర్చించుచు ముచ్చటించుచునే వచ్చితిని. ఇట్లు 1928 మొదలు నేటివరకును నే నెందరతో జర్చించి యుంటినో, అందు గొందరు,—వారిమూలముననే నే నీగ్రంథము రచియింపగలిగితిని—అని పలుకుటయు బ్రాప్తించినది. ఇంతకును సర్వవ్యాపియైన వాసుదేవుడే యిన్నిరూపముల వచ్చి నా కీపనియందు దోడ్పడెననుటకు సందియమండజాలను.

ఎన్నివిధముల తర్కించుకొని, జర్చించుకొని గ్రంథము రచి యించితినని నే ననినను, సరోవరోదకంబుల ఛేదించుకొని పైకివచ్చు నంతవరకేగద కోరకమునకు నిసర్గవృత్తి. ఆ సరసీరుహాకోశమునకు బరిమళమును, వికాసమును, శ్రీనివాసమును జేకూర్చువాడు సర్వశక్తి సంభరితుండగు సకలకర్మసాక్షియేకద. అట్లనే గ్రంథము రచియించు వాడు తనహృద్గతవిషయముల కొకరూపమిచ్చి లోకమునకందిచ్చు నంతదనుకనె తత్కర్తకు విహితకృత్యమును; తదనంతరము పాఠక లోకమె, దానిమంచిచెడ్డల నేర్పరించునదగుట, నే నిట్లువ్రాసితి నట్లువ్రాసితి నని యనంబనిలేదని యింతతో విరమించితిని.

బరంపురం
జూన్, 1933.

దేవరాజు వేంకట కృష్ణారావు,
గ్రంథకర్త.

రాయబారము

మొదటి ప్రకరణము

[విరాటనగరము:—ఉత్తరాభిమన్యుల వివాహానంతరము పాండవ బంధుమిత్ర సమాలోచనసభ-దుర్యోధనుని గూఢచారుఁడొక కపట మునిగవచ్చుట-పాండవులు భావికార్యవిధానముం గూర్చియు, దుర్యోధనాదుల కడకు దూతనంపుటను గూర్చియు, శ్రీకృష్ణుఁడొనర్చిన భావపూర్ణమగు దీర్ఘోపన్యాసము-కృష్ణుని యుపన్యాసముపై సాత్యకి దఱిపిన బలరాముల వాదోపవాదములు. శ్రీకృష్ణ సాత్యకుల స్వభావనిరూపణము-ద్రుపదపురోహితుని రాయబారిగఁ గౌరవ సభకుఁ బంపుట-శ్రీకృష్ణ సాత్యకి బలరామాదుల వీడుకోలు.]

“శ్రీకారము ముందిడుకొని గ్రంథముల రచియించు గ్రంథకర్తలవలె నిపుడు శ్రీకృష్ణుని ముందిడుకొని ద్రుపదవిరాటాదులీ వివాహమహోత్సవ సందర్భమే సుసమయముగా నెంచి, పేరోలగంబుండి యేదేని పెద్దనాటకంబున కాయత్తపడుచున్నట్లున్నది. ఎట్టి నాటకంబునకైన సూత్రధారుఁడు నాఁదగి యున్నకృష్ణుండదె నిలిచి, తన యుత్తరీయంబల్లనఁ జక్కఁజేసికొనుచుఁ దన మోమున కామాయదారి మయూరపింఛంబొకవింతకళ నొసంగఁ దననునుబొజ్జ సరిదికొనుచు నేమో పలుకనున్నాఁడు. ఇంతవఱకిటఁ గూరుచుండి యున్న నే నిపుడేల తొందరపడవలయు” నని యొక జడదారి యా సభనుండి పోఁబోవుచు మఱలఁ గూరుచుండెను.

అయ్యది విరాటునగరంబున విరటునికూఁతురగు నుత్తరను సుభద్రార్జునులపుత్త్రుఁడౌ నభిమన్యున కిచ్చి వివాహ మొనర్చిన కళ్యాణమంటపసభాభవనము. వివాహము ముగిసిన మఱునాఁటి కార్యక్రమ సమాలోచన సమయము.
అదె! కృష్ణుఁడేమో పలుకుచున్నాఁడు.

*　　*　　*　　*

"ఉత్తరాభిమన్యుల వివాహమహోత్సవసందర్శనసమాగతాఖిలధరణీశులారా! న్యాయాన్యాయవిచక్షణదీక్షా దక్షులారా! పరిణయకార్యము జయప్రదముగ ముగిసినది కదా! మన మింకను పెండ్లివిందులు గుడుచుచు నీ వీడు వీడకుంట యనుచితముకాదే! ఇందఱ మియ్యెడ నిప్పట్టునఁ గూడినందులకుఁ దగినంత సార్థకత గలుగు నాలోచనము నొనర్చుటయె యుచితము. అర్జునాదులకు ద్రౌపది నిచ్చి వివాహ మొనర్చెనే గాని, ఈ ద్రుపదుండును దన యల్లురకు నిలువనీడలేకపోయెనే యని తలంచియైనను, సముచితమౌ నాలోచనముఁ జేయఁడు. సమర్థుఁడై యుండియుఁ దాఁ దలంచినంత మాత్రానఁ గాఁదగిన కార్యమని యైన నెఱుంగఁడు. అప్పటికి సుసమయము కాదని యూతండిపుడు నుడువ సంసిద్ధుఁడై యున్నను, నొకరికి మఱొకరు తోడైరి గనుక, నిపు డీమత్స్యభూకాంతునిఁ దోడు చేసి కొనియైనఁ జేయం దగుకార్య మున్నఁ జేయఁగడంగ కుండెనేని యయ్యది యసమంజసం బగును.

ఓ మత్స్యభూకాంతా! ఇఁక నీ కూఁతునకు-నుత్తరకుఁ-బట్టె డోగిరము దొరకు తెన్నుఁ జూడవేని, నీ యుత్తరాభి మన్యులతోఁ బాటీ పాండవేయులుఁగూడ నీ యింట నీయిడుకూడు గుడుచుచు స్వాతంత్ర్యముఁ దక్కి, మానసికపు నొవ్వుతో దినములు గడప వలసి వచ్చును. నీ వెన్ని సపర్య లిచ్చినను, ఎన్ని మన్ననలఁ

జూపినను, అల్లు నిల్లఱిక మునుచుకొనుట యెట్లైన నల్లువారికి దాసత్వమై, లొంగి తిరుగ వలసిన బ్రదుకే యగును. వియ్యపు వారియింట నీ పాండునందనులు దినములు గడపుటకంటె, నన్నలును దమ్ములును, నెయ్యమునఁ బెనిచి పెద్దజేసిన పెదతండ్రియుంగలయిం టనే కలకాలము జీవనము చేయుట సమంజసము కాదా! అటుగాక క్షాత్త్రధర్మము నవలంబింతు మనిన, వేఱొకమార్గము ననుసరింప నగును. నేటికిని ద్రుపదునిచేతఁ గానిపని యీ నాఁడీ విరటుని వలన నగునేమో యనియైనఁ దలంచుట భావ్యము కాదు; కాని, పాండవేయుల భాగధేయమ్మతఁ డెంతకాలము ఫలింపకుండు, నంత కాలము వీరలు కష్టపడుట తప్పదుకదా! ఎంతయుఁ గాకున్న, నాఁడీన జూదము నెట్టిదైన నేమి, రాజ్యముతోడను, ధనసంపదలతోడను, ఏమాత్రమును సంబంధములేని యపూర్వప్రబంధమని తొలుత నుద్ఘాటించి పలికి, జూదమున నోడినవారు పండ్రెండేఁడు లరణ్యవాసంబును, నొక్కయేఁ డజ్ఞాతవాసంబును సలుపవలయు ననియు, నందెయుంగఁబడి రేని, మఱల నరణ్యాజ్ఞాతవాసంబుల నట్లె సలుపవలె ననియు ననియెను; కాని, జయప్రదంబుగ సమయంబు దీర్చికొని, వీరలు స్వరాజ్యంబునకు మగుడునంతలోన వీరి రాజ్యంబును, వీరి వైభవంబును, తాము కొల్లఁగొట్టుట లే నాగరక దేశమునఁ గాని, యే బాధ్యత గలపరిపాలనమునఁ గాని, ఏనాఁడైనను జూచుచు నోర్చియుండుట యసమానుషము కాదా! బాహుబలసమన్వితు లయి యుండియు, విపినావాసమును, గూఢచర్యయును, సమయభంగము కాకుండ, నెన్నియిక్కట్టులంబడియైన నిర్వర్తించుకొని మఱలివచ్చు నరికిఁ గూడు లేనిపక్షు లయి, సాటి మన్నింపరే నడుమ ననదలువోక కూటికిని గుడ్డకును, గక్కుఱితి పడి, చింతలం జిక్కుచుండ, ధర్మమార్గం బెఱింగినయుండ్రు పెద్ద లుండియుఁ, బాండవులకు నిలువ

నీడయు, దిన నన్నమును, గట్ట గుడ్డయు, నిశ్చింతముగ దొరకెడు మార్గము నాలోచింపకున్న మఱి యింకెప్పుడు? కాఁదగు వా రందఱును వచ్చి యున్నారు; చేయందగు యోచనల కింతకన్న సుసమయము మఱిలేదు. కావున నోనయవిదులారా! జూదమున జరిగిన సమయము చొప్పున నీ పాండవు లడవులపాలయి, క్రూర మృగముల నడుమను, రక్కసి మూఁకల మధ్యమునను, బడరాని యిక్కట్టులంబడి తుదివత్సరం బగు నియ్యేఁటఁ దమ్మెరు లెఱుంగ కుండుట కెన్నెన్ని యాపద లొదవినను, భరియించుచున్నెనఁ గడపిరి గదా! ఇట్టియెడ ధర్మజాదుల ఋజుమార్గ వర్తనంబును, వీరియెడ ధార్తరాష్ట్రుల యనుచితవృత్తియును, నౌదార్యవంతులగు తమకెల్ల రకును విదితము గాకపోదు. పాండవులకుఁ బైతృకం బగునట్టిదియును, దాము దిగ్విజయంబున నలవఱిచి కొనినట్టిదియును, నగు రాజ్యంబును గపటద్యూతాంతంబున దుర్యోధనుండు వంచనచే నన్యాయాక్రమణం బొనర్చుటయు, ధర్మజునిమహానుభావంబుగుర్తెఱుంగక, ధార్తరాష్ట్రులు పరిపరి విధంబుల వీరిం బరిభవించినను, నీతండు మాఱు సేయని శాంతాత్ముండౌటయు, నెఱింగినమీరలు, వంచనచే వారన్యాయాక్రమణం బొనర్చినభూభాగంబు నా ధార్తరాష్ట్రు లీ పాండవేయుల కిచ్చివేయుటయే తగినకార్యం బని యెంతురేని, యర్హ మార్గంబు సెప్ప వలంతులరు మీరు. అయినను నాకుఁ దోఁచినతెఱం గెఱింగింతు. సావధానుల రై వినుండు. ... ... ”

ఇటులఁ గృష్ణుఁడు పలుకు పలుకులు విని, ఆ మొదటి జడదారి, తనలో, “ఏ మిది? ఇపు డిట సమకూడిన యెల్లరురాజుల సానుభూతియుఁ బాండవులయెడఁ బ్రసన్నత నొందు తెఱంగునను, ధార్తరాష్ట్రులయెడ నేవ జనింపఁజేయునట్లును, నుపన్యసించి తుదకుఁ బాండవుల నష్టరాజ్యము మఱలవారికిఁ జేరు నుపాయము నాలోచింపుఁ

డని యిపు డీ సభ నలంకరించి యున్నవారినందఱ నడిగియు, సభ్యుల నోట నొక్కమాటయు బయల్పడుటకైన నెడమీయఁ డిదేమి చిత్రము! తగినయాలోచన మడిగియుఁ, దనకుఁదోఁచిన తెఱంగెఱింగింతు సావధానులరై వినుం డని యనుచున్నాఁడే! ఇం దేదేని విచిత్రము లేకపోదు. ఈతనిపలుకులు సావధానముగ వినఁదగినవియే యయియుండు" నని యనుకొని యా జడదారి, కృష్ణునివైపు దృష్టి సారించి వినుచుండెను.

కృష్ణుఁడు మఱల నందుకొనెను:—

"పాండవు లిపు డీయరణ్యాజ్ఞాతవాసంబుల నొనర్చుటకుఁ గతంబగు ననుద్యూతప్రారంభంబున దుర్యోధనుకొఱకు శకునియొనర్చిన విస్తారంబైనపణంబును, దదర్థంబును గ్రహించితిమేని, వీరి దీక్షానంతరము, వీరిసకలసంపదయును. వీరి రాజ్యంబును యథారూపంబున వీరికిఁ జెందఁదగినదె యయ్యును, వీ రడవుల నున్నకాలమున, వీరి రాజ్యము ధార్తరాష్ట్రులు వంచనచే స్వాధీన పఱచికొని యన్యాయముగ ననుభవించుచున్నారనుట నిర్వివాదాంశమని మీ రెల్లరెఱింగినదియెకదా! కావున ధార్తరాష్ట్రులు వీరి ధరణీభాగము వీరి కొసంగరేని, యిపు డిట విచ్చేసి యున్న తామందఱును గలసియే వారి భూభాగము వారి కొసంగఁ జేయ నలంతులరు. శాశ్వతధర్మంబుచొప్పున వీరలా భాగంబుకొఱకే కొఱంతయు లేకుండ, జగడము నేసియైనఁ గైకొనుట యధర్మ మని, నయకోవిదు లగు తా మెట్లు పలుకఁ గలరు? అట్లగుటఁ దోడి భూపాలుం డగు ధర్మభూపాలుఁ డిట్లడవులపా లయి యుంట తమకు మాత్ర మేమాత్రపు మనశ్శాంతిని గలుగఁజేయఁగలదు? తమ యట్టి వారిమాటయేని ఆ ధార్తరాష్ట్రులు గైకొననినాఁడు, పాండవు లింకను ననదలంబలెఁ గాలము గడపఁజాలమి, దమబాహువిక్రమముఁ జూపఁ దలపడుదురు. అట్టిపట్టుల వీరును వారునుం గలసి దేవాసురులట్లు

పోరఁగలరు. అందు మనకును, వారికిని, ఆ యుభయుల దేశములకును, శాంతి దక్కదు. కాన నట్టి కడఁదీఱు కార్యంబు చేకురకుండఁ గాపాడు భారము వయోవృద్ధులును, ధర్మస్వరూపులును, నయకోవిదులును, నగు నిచటి యీ పెద్దలే వహించి, చేయఁ దగు కార్య మూహింపదక్షులు. మీ యందఱతోడివారగు నీ పాండవుల నిట్లిడుమలపాలు చేసి, యక్రమముగ నమానుషముగ నింకను వంచన సేయుతలంపును, నీచపఱచునూహను, ధార్తరాష్ట్రులు కలిగియుండుట యెంతటి నింద్యమో, మన సాటి మన్నీం డ్రీవిధమున గూఁడు లేనిపక్షులవలె మలయుచుండఁ జూచుచు, వినుచు, నూఱకుండుట మనకును నంతటినింద్యమేయగును. మఱల నింద అనింద్యచరిత్రులును, ధర్మ సంస్థాపనార్థము ప్రాణములనైన నొసంగ సంసిద్ధు లగువారును, విక్రమాఢ్యులును, నగు ధరణీపాలురు సమకూడుట యఱిది; కావునఁ దామందఱును సమయోచితమగు నాలోచనము నెఱపఁ బ్రార్థితులరు. ఇచట సమకూడిన మన మిట్లనుకొను చున్నాము; కాని, యెదిరి మానసపుటూహల నెఱుంగకుండ నెదియు నిశ్చయింపవలనుపడదు గనుక, ధర్మమార్గానువర్తనుండును, మనకు హితుండును నగు నొక్కని నక్కురుపతి కడ కనిపి, సవిస్తరంబుగఁ జెప్పింపనొప్పు. సౌమ్యంబున నా కౌరవనాథుఁడు వీరి ధరణీభాగంబు వీరి కిచ్చివేసిన మేల యగు. అందులకుఁ దప్పేనేని, అప్పటికిఁ బోలిన తెఱం గారయ నగుంగాక—ఇప్పటి కింతకన్న మిన్న యగు మార్గము లేమి నిట్లు చేయ నగును.”

అని కృష్ణుం డూర కుండెను.

బలరాముఁడు:— వింటిరిగదా, కృష్ణుని వాక్యములు! ఇరుతెగలవారికి నివి హితములగుటయె గాక, లోక కళ్యాణ ప్రదములుగూడ నైయున్న యీతని పలుకు లెవ్వరికి మాత్ర మభిమతము లై

యుండవు? జూదమునాటి పందెపు విధుల ననుసరించి, వీరు పదుమూఁడేడులు రాజ్యము వీడి పరస్థలములఁ బలుబాములంబడి, తుదకు మఱలి యిపుడు స్వరాజ్యముం జేరి భ్రాతృవర్గముచే నాక్రమింపఁబడిన తమ యర్థముఁ దాము కోరుటయం దధర్మ మేమున్నది? ప్రతిక్రియ సేయఁగల సమర్థులయియుండియుఁ గోప ముడిగి, ధార్తరాష్ట్రుల దాడి కోర్చియు బాంధవముం దలంచి, పాండవులు కోరుచున్న సగమును దుర్యోధనుఁడొసంగుటవలన, కురుపాండవవంశముల ధ్వంసము మాట యటుండ నిచ్చి, జగద్విప్లవమును రానీయకుండఁ జేసినవాఁ డగును. కావున నిష్పక్షపాతబుద్ధిం బొందించి మాట్లాడఁదగిన యాతని నొక్కని నా కురుపతికడ కంపితిమేని ప్రణిపాతయుక్తముగ నాతఁడు దుర్యోధనుం జేరి, కౌరవేంద్రుని చిత్తవృత్తిం గని పెట్టి, విధేయుఁడై, వీరిపడినపాట్లెల్ల వివరంబుగ వారికిఁ దెలిపి, వారి మనంబులు వీరిపై వ్రాలునట్లు చేయు ప్రసంగంబుల నెఱపి, పాలు పంచి యిమ్మని యడుగఁ గలఁడు. లేకున్న నీ వ్యవహారము పొత్తుపడఁజాలదు.

ఈ ప్రసంగమును వినుచున్న సాత్యకి తీవ్రదృష్టిని బలరాముని జూచుచుండ, బలరాముఁ డింకను నేమి చెప్పిపోవునో, యని కావలయును, గృష్ణుఁ డాతురమునఁ గనిపెట్టుచుండెను.

బలరాముఁడు మఱల నందికొనెను:—

బలరాముఁడు:—ఏల యన: దుర్యోధనుని యుద్ధతి కీ ధర్మజునకె చూపోపమి, నాతనికన్నఁ దా మిన్నయని యనిపించుకొను కొఱకు, ధర్మజుండె దిగ్విజయంబు సలిపి, రాజసూయంబు నెఱపుటకు జరాసంధాది మహావీరుల వంచనమొయి మడియింపఁ జేసి, తనకుఁ గల బాహుబల విక్రమంబులకును, మయసభాది

విభవంబులకును గర్వించి వర్తించుచు,—మమ్మెదిరించువారును గలరా—యను గరువంబున నున్నసమయమున, జూదంపుఁగారణంబున సీలుగుల నొందవలసివచ్చె; ఇంతకును, దనకు నక్షవిద్యయం దాతురమెకాని, అందుఁ గౌశలము లేమి నెఱుంగకున్నను, బంధుసుహృజ్జనామాత్య వర్గంబులు జూదంపు వ్యసనము మాను మని యెంతగ వారించినను, వినక యాయత్తపడుచుండ, దుర్యోధనునకుం గూడ నక్షవిద్యాకౌశలము లేమిని దనయమాత్యబంధుగణంబులు వల దని యనుటను, దా నాడుట మాని, తనకు మాఱుగఁ బాచికల యాట నారితేరి యుండిన సౌబలుని నియమింప నాతం డొడ్డిన పందెమ్మున ధర్మతనయుం డోడి, యరణ్యాజ్ఞాతవాసంబుల నిర్వర్తింపవలసి వచ్చె; అట్లగుట దుర్యోధను నెడ నధర్మంబు నారోపించుట మన కధర్మంబు కాదె! ఇట్టిపట్టుల మనము పంపెడు రాయబారి రారాజుహృదయంబు పల్లవింపం జేయఁదగు సంభాషణంబుల జరపి, వినయవృత్తి నవలంబించి మనకుఁ గావలసిన కార్యంబు నెఱపి, జయంబు నొంది రాఁదగువాఁడుగా నుండవలయుఁగదా!

సాత్యకి:—బాగు-బాగు; ఇట్టి ప్రసంగములు సేయుటయందు నీకు నీవ సాటి! ఇంతకును నీయిట్టి ప్రసంగములు చెవియొగ్గి వినినవారి ననపలయు నంతియకాని, నిన్ననిన నేమి ప్రయోజనము? ధర్మజుఁడు వేడుక పడి జూదం బాడెనో? లేక ధృతరాష్ట్రుడానతి సేసి సభకుఁ బిలువఁబంచి, ఆ పిదపఁ దా రందఱును బలవంతపఱచి, మోమోటమి కోటువఱచి, యాతనిచే జూదంబునాడించిరో? ఈ మాత్రమే నెఱుంగనివా రిప్పుడీ సభను లేకపోలేదు! ధర్మజుని యెడ నొక్క నిందమైన

నారోపించి బ్రదికిపోఁగల వా రుండఁజాలరు! అట్టి పట్టున నాతని నానాఁడు వంచనచే జూదమున నోడించిన, ఆ సభలో ధర్మజుని నోనాడిన యాడిపోఁతలకు, ధర్మమునకుఁ గట్టువడిన ధర్మశీలుండగుటను, సమర్థుండైయుండియుఁ దా మిన్నకుండుటయే గాక, తన యోర్మి నర్మిలి సంభావన చేసి, యగ్రజునెడ భక్తియుక్తులగు తన యనుజులం గూడ నుద్రేకింప నీయక, ధర్మజుఁడు గనుక సమయమునకుఁ గట్టువడియెంగాని యింక నొకరెవరీ ధరపై నాకౌరవులకా అఱపులుగల యాడిపోఁతల కట్టులఁ గట్టువడియెదరు? ఇంతకన్న నింకెట్టి వారలోగద ధర్మాత్ములు! ఇంతమాత్ర నాలోచింపకపోయెనే మాయన్న! మాయన్న నుడివిన తెఱంగున బికిరమెత్తుకొను చేతలకుఁ దలపడువారు, తొలిపలుకు ననుసరించి, సమయము నిర్వర్తించికొని జయప్రదముగ స్వస్థలముం జేరిన పిదపఁ దమ ధరణీభాగము తమ కొసంగని వారేగైనను, పైతృకమగు తమ రాజ్యభాగమును, రణోద్యోగమునైనను. దమ బాహాబలముఁ జూపియైనను, గెలిచి మరలఁ గైకొను సామర్థ్యము గల, యాహవకేళీవిక్రములు కారు. జూద మెట్టిదైనను దన్నియమానుసారముగ వీ రడవులనున్న కాలమున వీరి సర్వస్వమును నపహరించియు, వీరి దీక్షాకాలపు టవసానమునఁ దమకుఁ దామగా వీరిది వీరి కొసంగకుండుట యటుండ, నిప్పుడు మనముంపెడి రాయబారి వారికడఁ బలికెడి సముచితములగుపలుకులకుం గూడ నాతఁడు చక్కంబడఁడేని, క్రూరశరముల ధార్తరాష్ట్రుల నొప్పించియిప్పించుటో, గెలిచి కైకొనఁ జేయించుటో, చేయింపఁగలను. ఎదురులేని భీమార్జునులును, నేనును గలసి సమరమునకుఁ గడంగితి మేని, యెంతటి పోటుమానిసి

నైనను, దుర్యోధనుపక్షమున నడచిన భూమీశులలో నొక్కండైనను బ్రదికి పోఁగలఁడా! దుర్యోధనుని వంటివారు నూర్గురెత్తి వచ్చినను, పాంచాలురును, వృష్ణివరులును, మన కనలవారును, పుత్త్రసంతానమును ధార్తరాష్ట్రుల నిట్టె పిండిసేయరే! చతుర్విధోపాయపరాయణుండును భుజబలయుతుండును, నగు నీ మత్స్యమహీపతి సహాయమున మనకుఁ దీర్పరానిపని యే మున్నది! ఏది యెట్లు జరుగనైయున్నను, నా మతమున మాత్రము, సంగ్రామమునఁ గానిపని యింకొకటి కాదనియు, సౌమ్యవచనంబుల నా కురుభూపతితోడం బలుకఁ దలంచిరేని, మన మిప్పుడంపుదూత సైన్యవిరహితమై ధర్మసముచితమై, రాజసమ్మాన్యమైన తెఱంగున నప్రదించి పదుమూఁడేఁడుల క్రిందట, పాండవుల యనుభవమున నుండిన ధరణీభాగ మెప్పటియట్ల ధర్మోచితముగ వీరి కప్పగించునట్లు బలుకందగు వాఁడుగా నుండవలెను. అట్లును నాతం డొడఁబడఁడేని తత్ఫల మాతం డెట్లేని యనుభవించు: నంతియకాని, వేడుకోలు, తిరిపమెత్తుకొను తెఱంగు, దైన్యభాషణము, ఇట్టివి, రాచబిడ్డలకు—నందునను ధర్మయుతమగు విజిగీషముం గూర్చి—పొందని సుద్దులు కావే!

ద్రుపదుఁడు:—సాత్యకిమాట మాటగాని బలరామునిమాట మాట కాదు. దుర్యోధనుండు దుష్టాత్ముండును, బలపరాక్రమవంతుండును, బహుసహాయ సంపన్నుండును, నగుటను రాజ్యభాగం బీపాండవుల కాతం డొసంగుట కలలోనివార్త. మఱియు, మృదుభాషణంబులచే నెన్నండును, దుర్జనులు ప్రసన్నతామహిమంబు నొందఁజాలకపోవుట యటుండ, శాంతియుతులును, మృదువచనరచనాయుతులును, నగు వారిం

గాంచి వారి నెల్లిదముగ నెంచి, యంతంతకు మదమును దురభి
మానమును హెచ్చి, మఱింత వీరిపై నుఱుకఁ బ్రయత్నింతురు.
ఇంతియగాక, నట్టి గౌరవసభను గూటికై చేరిన భీష్మద్రోణు
లాకౌరవులను గుమతులని యెఱింగియు వారి ననుసరింపక
మానరు. వీరికిఁదోడు రాజ్యతృష్ణాధికతను, బుత్ర వ్యామో
హమునను, ధృతరాష్ట్రుఁడు తనపుత్త్రునకు నీతులుగఱపి నట్లభి
నయించుచు నాతనినె యనుసరించు. ఇట్టి కుమతుల మెచ్చు
వారు రాధేయుంబోలు తులువలు దక్క మఱి యొరులు లేరు.
కావున దుర్వినీతుండగు దుర్యోధనుండెల్ల విధంబుల సంగరంబె
వాంఛించు ననుట నిస్సందేహంబగుట మనము బలంబుల
సమకూర్చుకొని, రావింపందగు రాజులనెల్ల రావించుట
కింకను విలంబంబేల? సహాయము సమకూర్చుకొనుటయం
దే మాత్రము మనమాలసించినను, మనకు సాయము దొరుకుట
యుంగూడ నరుదగును. ఏలయన: దుర్యోధనుండు గూడ
దో డాసపడక మానఁడుగదా! సహాయము తొలుతఁ గోరిన
వారికె సాయపడుట మంచిరాజులకు సహజగుణమౌట,
మనకడనున్న వారిలో వేగరుల నీక్షణంబ శల్యకేకయధృష్ట
కేతుసహదేవాదిభూపతులకడకును, వారివారి బంధు
మిత్రుల కడకును బుచ్చి, మనకార్యం బెఱింగించి, వారి వా
గ్దానంబులఁ గైకొనుటయె కర్తవ్యం బని నాకుఁ దోఁచెడిని.
ఇంతలో మా పురోహితుని జతురతమెయి న్వాచియింప
బూన్చి, యాంబికేయుకడ కనుపుఁడు. ఆతనికి ధృతరాష్ట్ర
సమ్ముఖమ్మునను, దుర్యోధనుని కడను, భీష్మ సన్నిధిని,
ద్రోణు నొద్దను, విదురు సమక్షమ్మునను దత్తదుచిత ప్రకా
రంబులఁ బ్రసంగించు తెఱం గెఱింగించు విధంబును దెలియఁ

జెప్పెడి విషయంబుల ప్రకారంబును, నేర్పడఁ జెప్పి పుచ్చిన స్నేహంబును లాభంబును సమకూడు. నాకుఁ దోఁచిన తెఱం గెఱింగించితిని—అని చెప్పి ద్రుపదుఁ డూరకుండెను.

కృష్ణుఁడు:—ఇపు డీ పాంచాలపతి పలుకు వింటిమి. ఇఁకఁ గౌరవ పాండవు లిరువురును నాకు సమానము. ఈ రెండు కుటుంబములవారును సస్నేహముగ సముచితముగ రాజ్యము నేలికొనుచు బ్రదుకుట మోదముతోఁ జూడ మాకు మాత్రము వేడుకగాదె! ఓ ద్రుపదభూపాలా! మీరు మా కెల్లవారికిని గురుస్థానము; ధృతరాష్ట్రుండును మీ యెడ బహుమానంబు నేయు; శాంతనవుండును మిమ్ముంగొండాడు; ద్రోణ కృపాచార్యాదులు మీ యెడ సఖ్యంబు వాటింతురు; కావున మీ పురోహితుల నంపుటే సముచితముగఁ గార్యము జక్కఁబడు విధంబై యున్నది. మీమాటయు జనఁదాటనెంచినచో నుద్రిక్తులగువారె చెడుదురు. అట్లయ్యును శక్తి వంచనలేని మనప్రయత్నముచొప్పునఁ బొంగొదవిన నది లెస్సయగును; అటుగాక మన ప్రయత్నమంతయు భగ్నమైన యెడ, మీ నుడివిన యట్టుల సహాయార్థము రాజులనెల్ల రావించి, చివరను మమ్మును బిలువ బంపుఁడు. మీ యాలోచన ప్రకారము పాండుతనూభవులకు రాజ్యభాగ మీకున్న దుర్జయుండగు సర్జునకోపానలము కౌరవాన్వయ విపినమునకు దావానలమై భస్మము సేయక యూరకుండునా? ఇంతకును బెద్దలగు తా మందఱును నుచితానుచితమ్ములు సమయజ్ఞతతోఁ నెఱింగి మఱియు నడపింప సమర్థులరు గదా! ఉత్తరాభిమన్యుల వివాహ కార్యమునకై ఆహ్వానింపఁబడి వచ్చియుంటిమి. శుభ కార్యము సుఖముగ జరిగినది. ఇఁక మే మందఱమును ఇటనుండి సెలవుఁ గైకొందుము.

అనుచు స్వదేశాభిముఖుండయి సాత్యకిబలరామ సహితుండయి కృష్ణుండు బయలుదేరి, పాండవులును ద్రుపదవిరాటాదులును, దక్కుం గల రాజులును గొంతదూరము దన్నంపకము వెట్టఁ బయనము సాగించెను.

ఇంతవఱకును సభావేదికపై జరిగిన విషయంబులనెల్ల శ్రద్ధతో వినుచుండిన ఆజడదారి తన మనమున ని ట్లనుకొనసాగెను.

ముని—ఔరా! ఏమివకృత్యము! ఏమి మాటనేర్పరితనము! దశదిశల నిట్టె యగ్గిముట్టించి, యెదుటనున్నవారిపై భారము మోపి, నేరము నేరిచి, నంగనాచి యై, దగ్గన నిట్టెలేచి నాఁడే కృష్ణుఁడు! బలరామునిమాట నవలఁ ద్రోసినాఁడు— దుపదునిమాట మీఁదుకట్టినాఁడు. దుపదునకును ద్రోణ భీష్మ కర్ణ దుర్యోధనాదులకును గల ప్రాఁబగల నెఱింగియు, దుపదపురోహితునే దూతగాఁ గురుసభకుఁ బంపుటకుఁ బురికొల్పినాఁడు. తన తేనెమాటలచే ద్రుపదుని నాకసముపైఁ గూరుచుండఁ బెట్టినాఁడు. ద్రుపదునెడ ద్రోణ కృపాచార్యాదులు సఖ్యంబు వాటింతు రని ద్రుపదునకు మెప్పు వుట్టించి నాఁడు. తమకు సాయముసేయ మున్ముందుగ నందఱు రాజులకునుఁ గబురంపి తుట్టతుదకుఁ దనను బిలువఁ బెట్టుమనినాఁడు. ఆహా! ఏమి రాజనీతిపరుఁడు! రాజనీతియనఁ దేనియపూసిన కత్తియ కావలయు!

ఈ కృష్ణునకుఁ దోడు సాత్యకి యొకఁడు! మాటనేర్పరి యాతఁడు: మాటదురుసరి యాతఁడు; ఎదుటివారినె రచ్చకీడ్చు నీతఁడు: తానుగాఁ బయల్పడు నాతఁడు; ఇఁక ద్రుపదుని మాటఁ దలంతుమన్న, ద్రోణ భీష్ములఁ గూటికై చేరినవారని తృణీకరించినాఁడు. దుర్యోధనుని గుమతియని నిర్దేశించి

నాఁడు. ధృతరాష్ట్రునిపైఁ బుత్రవ్యామోహపు నేరము మోపినాఁడు. రాధేయునిఁ 'దులువ' యని తూష్ణీంభావముఁ జూపినాఁడు.

కృష్ణ బలరాము లిరువురును గురుసభకు దూతనంపుటకు సమ్మతించినారు కాని దూత నంపుటయే యనవసరమనినాఁడు సాత్యకి. ఇప్పటిఁన ధార్తరాష్ట్రుల కడకు దూత నంపుట పాండవ దౌర్బల్యముం జాటుటయే గాక, వారి యసదతనముంగూడ సువ్యక్తముఁ జేయుటమె యని సాత్యకి ధృవపఱచియుఁ గృష్ణబలరాముల పలుకుల నవలఁ ద్రోయ మోమోటమి కోటువడి తుద కొప్పికొలునంబడి నాఁ డా సాత్యకి.

ధార్తరాష్ట్రులవీఁటికి దూతనంపుటకీ కృష్ణబలరాములిరువురు నేకాభిప్రాయము గలవారలెయయ్యును, గురుసభనా దూత నెఱపు సంభాషణవిధానమున భిన్నాభిప్రాయులైనారు. న్యాయనిష్ఠురతలచే, ధర్మసూత్రముల నుపన్యసించు విధానములచే, ధృతరాష్ట్ర ధార్తరాష్ట్రుల మనములఁ బాండవులకగు భాగము వారికి స్వాధీనపఱచు తెఱఁగు దోఁపఁ జేయు మనినాఁడు కృష్ణుఁడు. బలరాముం డటుగాక, గురుపతి తన మానసముకరఁగ, జాలిఁ దలంచియైనఁ బాండవులకగుభాగం బిప్పించు తెఱం గెంచుమనినాఁడు. దుర్యోధనాదుల యెడ నేరము లెంచినాఁడు కృష్ణుఁడు; దుర్యోధనాదుల యెడ నేరమే లేదనినాఁడు బలరాముఁడు. కావుననే న్యాయనిష్ఠుర సంభాషణవిధానము నెఱపుమని కృష్ణుండును, సామ్యసంభాషణవిధానమే ప్రధానమని బలరాముండును స్వీకరించినారు. దూత నెఱపవలసిన సంభాషణ క్రమము పట్ల బలరామునిఁ ద్రోసిరా జనిపించె నాద్రుపదుండు. తన యన్న

యుగు బలరాము నభిప్రాయమునుండి, తాను భిన్నుఁడై యున్నను, దనసూత్రము సంగీకరించిన ద్రుపదాదులు కలరు కదా యని మిన్నకుండెను. తన యుపపాదన నంగీకరింపఁ బడలేదుకదాయని యెంచి కానోపు బలరాముఁడును మిన్నకుండెను.

ఎట్లయినను దుర్యోధనాదుల మానసతత్త్వము నెఱింగిన వాఁడౌటనో, రాజ్యభాగ విషయమున దుర్బలవాదము గలవారు పాండవులని తన యెదఁ దలంచుటనో గాని, బలరాముఁడు మాత్రము దాత్యమున సౌమ్యమార్గమును, వేడికోలును, ఉపపాదించినాడు. కాని యపుడిటఁ జేరినవారు, తమ తమ వ్యక్తిసంబంధములగు ప్రత్యేక ప్రత్యేక కారణములచేతనో, దేవాసురయుద్ధము నింకొకదాని నభిలషించుటచేతనో, లేక తమతమ ప్రాఁబగలఁ దీర్చికొనుటకు ననాహూతముగా సిద్ధింపఁబోవు మంచితరుణము నేలఁ బోఁగొట్టుకొనవలయునని యెంచియో, రగులుకొనినయగ్నికి మఱింత పవనసహాయమును, ఇంధనసముపార్జనమును జేయుచున్నారు. కృష్ణునిదెస నాలోకింప నీతఁ డేదే నొక పెద్ద యెత్తు నెత్తు తలంపునఁ బన్నుచున్న యద్భుతవ్యూహమున కిటుల దిగ్బంధనకార్య మారంభించుచున్నాఁడా యని తోఁపక మానదు. ఉత్తరాభిమన్యుల కళ్యాణమంటప మిపుడిట్టి సంగర సమాలోచన మంటపముగా మారినది. కళ్యాణకారణమున నన్యోన్య మర్యాదలం దీర్చుకొన నేగుదెంచినరాజలోకము, మహాయుద్ధమే జరుగఁబోయినచో, నందుఁ బాండవులకు సహాయ మొనరించు రాజమండలముగను, ధార్తరాష్ట్రుల సేవగించు రాజచక్రముగను మారి పోయినది.

ఇంతతో వీరిసభ ముగిసినదే కాని కార్యము మించి వచ్చు చున్నది. మఱి నేనిటఁ దడయరాదు.

అని యనుకొనుచు నా మాయజడదారి తత్సభాస్థలినీడి చనియెను.

శ్రీకృష్ణ బలరామాదులు ద్వారక కేగిరి. ఇఁక నుపప్లావ్యంబునఁ బాండవులకడ మిగిలినవారిలో **ముఖ్యులు** ద్రుపద విరాటులు మాత్రమే.

ద్రుపదుఁడు తన పురోహితునిఁ బిలిచి పాండవకార్యార్థియై యాతనితో నిట్లు ప్రసంగించెను.

ద్రుపదుఁడు—మా వంశమునకుఁ బురోహితుండవును, వయోజ్ఞాన వృద్ధుండవును, సుకృతివియునై నాకు నెచ్చెలి వగుటను పాండవులకొఱకు ధృతరాష్ట్రుపాలికరిగి నేర్పుఁజూపి, కురుభూపతితోఁ బలుకవలయును.

పురోహితుఁడు—తమకు హితమునే కోరుచుండు నేను దమ యాజ్ఞానుసారము కార్యము నెరవేర్తును.

ద్రుపదుఁడు—పుత్రభూత పీడితుండగు ధృతరాష్ట్రుఁడు కుటిలుఁడు. కొడుకు కొట్టితెచ్చుదానిని దిని జీవించు నయ్యాంబికేయుని చంద మెఱుంగుదువు. ధర్మజు ననుపమానమగు సౌజన్యము నెఱుంగుదువు. ఇట్టి నీ వచ్చోట నా కురుపతి సభలో,—

—మీరలన్యాయాక్రమణము జేసి యనుభవించుచున్న పాండవులపాలు మీరు వారికి నొప్పగించుట యుచితము— అని ధృతరాష్ట్రుతో ధర్మోచితసంభాషణము చేయుచుండ, యుద్ధమునకే సిద్ధపడియుండినదొరలయుఁ, దద్భృత్యులయు మనమ్ము లొక్కపాటుగఁ దిరుగఁబడును. యుద్ధముమాట విననైననొల్లని గురుభీష్మాదుల, నేమిటనైన సంసిద్ధుఁడు

కానయియున్న దుర్యోధనుఁడు, యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పక మానఁడు. కావునఁ బాండుతనూభవులచేతఁ బడిన పాటుల నచటి బంధుజనులకెల్లఁ దెల్పుచుఁ బండితులును వృద్ధులును నగు సజ్జనులపాలికిఁ బోయి, కురుకులోచితముకాని ధార్తరాష్ట్రుల ప్రవర్తనమెల్ల నిరూపించి, చూపి, నీప్రియోక్తులచేఁ దక్కిన యెల్లర యుల్లముల నక్కటికంపుఁ దలంపు పుట్టఁజేసి, యక్కడి యందఱ మనంబులు నిక్కడ వ్రాలునట్టి వెరవెఱింగి ప్రసంగంబులఁ బ్రవర్తిల్లఁజేసి, కార్యంబు చక్కఁ జేసికొని, మఱియు మగిడిరావలయు. ఇచట మత్స్య భూపాలుని కొలువుకూటంబున జరిగినసంభాషణంబుల నీయెఱింగినంత వట్టు తత్తదనురూపంబుగా నుడివి, పాండవులకుఁ దేజోలాభంబులుగలుగునట్లొనర్పుట మనకుఁ గర్తవ్యంబని యెఱుంగుము. హస్తిపురంబున వలసినన్ని దినంబులు నీ వుండియైనఁ గురుపతి కడకును, దత్తనూజునొద్దకును, భీష్మ విదుర గురు కృపాదుల మ్రోలకును, బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నైనను, దఱచుగ నరుగుచు, నానాఁటికి వారివారి చిత్తంబుల గుఱితించి ప్రవర్తింపుము; మన యొద్దిన సూత్రింబునకా దుర్యోధనుం డొడంబడియెనేని, నయ్యది తప్పక సకలజనసమ్మతంబ యగును. అట్లు కాదేని కాఁగల కార్యంబులు గంధర్వులె తీర్పవలంతులు. కావున మఱితడయక నీవు పయనమ్మున కాయితమ్ముకమ్ము.

పురో—చిత్తము.

పాంచాల భూపాలు నాజ్ఞం గొని ధర్మజాదుల యనుమతి వడసి, ద్రుపద పురోహితుండు కరినగరి కేఁగెంచెను.

ద్రుపదుండును బాంచాలమునకు మరలెను.

రాయబారము

రెండవ ప్రకరణము

—o—

హస్తిపురము—విరటునగరమున వివాహవేదికపై జరిగిన పాండవ బంధుమిత్రగణంబుల సంభాషణములను, తన గూఢచారుని మూలమునఁ దెలిసికొనిన దుర్యోధనుని చిత్తవిభ్రమము-కర్ణ దుర్యోధనుల దురాలోచనములు-వివాదకారణములు-భీష్మద్రోణాదులు పాండవులపై నభిమానము జూపుదురేమోయని దుర్యోధనుఁడు సంశయించుచుఁ దనయభిప్రాయము ప్రతికారము సకారణముగ వారివారి యవస్థల సవిభజనముగఁ జూపిన చర్చ-పాండవపక్షంబున ద్రుపదపురోహితుండు రాయబారియై కరినగరిఁ జేరకపూర్వమే శ్రీకృష్ణుని సహాయ మభ్యర్థింప దుర్యోధనుని ద్వారకాభిగమనము.

(దుర్యోధనుఁడు—తనలో)

ఏమిది! ఇంత తత్తరపాటొందె నా ద్రుపదుండు! తనకు మాయెడఁగల ప్రాఁబగఁ దీర్చికొనుట కిదియె యదనని యెంచి ద్రుపదుం డాధర్మజుం జేరియుండునా! పాండవు లాద్రుపదున కల్లువాండ్రందుమేని, నేఁటివఱకును గాని యల్లుం డ్రిపుడే యయిరా? ద్రౌపదీ వివాహము మొదలు నేఁటివఱకును నిదురించుచున్న ద్రుపదుం డిపుడే మేల్కాంచెనా? అలనాఁడు భీష్మ ద్రోణ కర్ణార్జునులచే దా నోడింపఁబడి మాతోఁ గావించుకొనిన సంధి నియమముల ననుసరించి, ద్రోణునకుస్వాధీనపఱచినదియు గంగానది కుత్తరదిశను మాకంది రాజధానిగాఁగలదియునగు అహిచ్ఛత్రమును, వారణావతమును, మఱలఁ గైకొనుట కిదియె తరుణమని యెంచి కాంబోలు ద్రుపదుండా ధర్మజుంజేరి, యాతనిఁ దెరపై బొమ్మ నాడించురీతి నాడింపఁ దలంచినాఁడు. ఇదివఱకే కర్ణుఁడు యాదవుల పీచమడంచి సంధినియమముల

ననుసరించి పైకొనిన వృకస్థలము మఱలఁ దాము గైకొనుట కిదియె యదనని యెంచి కావలయు, నా యాదవులును ధర్మజుం జేరిరి.

తొల్లి పాంచాల పాండవమను ద్వివర్గసమ్మేళనమునకు భయపడి, యేమి మునుఁగునో యనియెంచిరో, పాండవుల కింతతినుట కన్న ముండనిమ్మను భూతదయనో, జేసి మనసునొంచి, యెట్టులనో సంకీర్ణులగు నాపాండవులకు సంకీర్ణులగు నీభీష్మ ద్రోణ విదురాదులు ధర్మజునకుఁ దొలి యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకము చేయించియున్నను, మాతండ్రి నా మొర నాలించి ధర్మజున కర్ధరాజ్యమొసంగి వారల నింద్రప్రస్థమునకుఁ బోవున ట్లొనర్చెను. అర్ధరాజ్య మను మిషను ఖాండవ మిప్పించితిని. నే ననుకొనినట్లు ఖాండవమున నున్న వన్య మృగముల చేతనో, రాక్షసవర్గమువలననో, నిహతులగుటకుబదులు ఖాండవమెల్ల దహించి, క్రొత్త జనస్థానము లేర్పఱచుకొని, రాజసూయ మొనర్చి తమ విక్రమమే ప్రకటించుకొనఁ గలిగిరి.

రాజ్యమునం దేమాత్రమును స్వత్వములేని పాండవులే క్రమక్రమాభివృద్ధిఁ గాంచుచుండ వారి యుద్ధతికి సహింపలేక, జూదము వన్ని యందోడునట్లు పన్నగించి, తన్మూలమున వారు సర్వసంపదలం దూలు నట్లొనర్చినను రాజువారిం గరుణించి, మఱల వారిరాజ్యము వారి కొసంగుటం జేసి, ధార్తరాష్ట్రకులమునం దగ్రశాఖవారు ఖండరాజ్య మేలుటకు మనసొప్పమియుఁ, బురువంశీయు లేకాలముననైన నవిభాజ్యమగు రాజ్యమును ఖండంబు లొనర్చికొని తినుట యెఱుంగమియుఁ బాండవులీ సమీపమున నున్నంతకాలమును రాజెట్లయిన నను గరుణించి యిచ్చుచుండుటో, రాజొసంగఁ దలంచియు, నా పోరు పడలేక తన మానసము నెట్లెని చిక్కఁబట్టి యీయకున్నను గురువృద్ధు లెల్లరును ఆతని యుల్లముఁ బల్లవింపంజేసి, యెట్లెని నాతని నొడంబఱచి, యొప్పించి యిప్పించుటో జరుగుచునే యుండును గదా యని యెంచి వారల వీలగునంతకాలము దవ్వులఁ బారఁదోల

బన్నాగ మొనర్చి, యనుద్యూత మేర్పఱచి, యం దరణ్యాజ్ఞాత వాసములే పణంబుగా నేర్పఱచి, యరణ్యావాసమునఁ గ్రూరమృగ ముల వాతఁబడి చచ్చుటో, లేక యజ్ఞాతవాసంబున నెఱుంగంబడి రేని మఱల మఱల నరణ్యాజ్ఞాతవాసంబు లొనర్చుచుండుటో, జరుగు చుండునని యెంతో దూరము యోచించి వారి కరణ్యావాసాది కష్టపరంపర లొదవఁజేసియు, వారి నడవుల కనిచి దేశ భ్రష్ట త్వముఁగలుగఁజేసియు. వారియనుభవమున నవుడుండిన ధరణీ భాగమును, మయసభాది సంపదలనెల్ల స్వాధీనపఱచికొనియు, వారు మగిడి వచ్చినను జనాదరణము నొందకుండున ట్లెంత ప్రయత్నించి నను వారు సక్రమంబుగ నరణ్యాజ్ఞాతవాసంబు లొనర్చి రాజ్య పరిపాలనకు మఱలసంసిద్ధులై అంతతో నాగక, అజ్ఞాతవాసదీక్షానం తర మా కోయరాజుకూఁతురా, నుత్తర నభిమన్యున కిప్పించి వివాహము నెరపఁ జేసి, తత్కల్యాణమంటపసభాభవనము సంగరస మాలోచనరంగముగా మార్చి యా యాదవులుకులొడ్డుచు వ్యూహ ములఁ బన్నుచున్నారని గదా చారుఁడు చెప్పియున్నాఁడు. అల నాఁడు పాండవ పాంచాల సమ్మేళనమునకు జంకి మా జనకునిచే నింద్రప్రస్థ మిప్పించినవారే, యిపుడీ పాండవ పాంచాల మాత్స్య మను నీ త్రివర్గ సమ్మేళనమునకు మఱెంతజంకి యిం కేమేమి యిచ్చి వేయుమని మాతండ్రి నాకుఁ గట్టడిసేయున ట్లొనర్తురో కద! ఇఁక యాదవ సాహాయ్యము పాండవులకు సుస్థిరముగ లభించుటకుఁ బూర్వమే తొలుదొలుత నేనే ద్వారక కేగి, కృష్ణునిసాహాయ్య మడిగి చూచెదఁ గాక! ద్రుపదుఁ డంపిన పురోహితుఁ డీయూరు చేరక పూర్వమే నేను గృష్ణ సహాయ మభ్యర్థించి, తక్కుంగల రాజులఁ గూడ వారివారి బలములతో నాకు సహాయ మొనంగుటకు బాండ వులకన్న మున్ముందుగ నేనే కోరి మరలి వచ్చెదఁ గాక!

(దుర్యోధన దర్శనార్థియై కర్ణుఁడు ప్రవేశించెను.)

అంగరాజా, జూదపు సమయము నిర్వర్తించుకొనిన పిదప, మనలను గలసికొనకయే పాండవులు విరటునగరమునం గూరుచుండి తద్రాజన్యునితో సంబంధబాంధవముల నెఱపికొని, పాంచాల మాత్స్యులతోం గూడి మనపై నెత్తివచ్చుటకు సిద్ధపడుచు, మనతోడి సంగరంబునకుం దలంపడిన పిదప మనకడకు దూతనంపుచున్నారంట, వింటివే!—అంగరాజా, మనలను భయపెట్టి రాజ్యమును గొను తలంపదికాదా! ఏదీ ధర్మజుని సౌమ్యభావము? తన యత్నములు సౌమ్యము లని, తనపరివారును, దన సమాజమువారును దలంచుకొనుటకును, ప్రజాభిప్రాయము తన్ననుసరించు కొనుటకును, దన మానసమున నున్న దురూహలం గప్పిపుచ్చుకొని, న్యాయమువలె, ధర్మమువలె, నీతివలె, లోకమునకు గోచరించుగతిని బ్రవర్తిల్లుటకు ధర్మజుండు వేయుచున్న పరమలౌకికపు టెత్తులు జుమీ యివి! ధర్మజుం డెంతటి ధర్మపరుండని యనుకొంటివి!

*　　　*　　　*

జడదారి వేసమునం బోయివచ్చిన మన చారుండు చెప్పినదంతయు నీవును వింటివి గనుక మనతోం గయ్యమునకై కాలుం ద్రవ్వుచున్న పాండవులతో జరుగంబోవు సమరమున మనకు సాయము సేయంగోరుచు రాజులం జూడంబోయెదను. కావున నేను మఱలివచ్చువఱకును నీవు రాజ్యపాలన విధులయం దప్రమత్తుండవై యుండుము.

కర్ణుఁడు—తమ యాజ్ఞల శిరసావహింతును.

దుర్యోధనుఁడు—మన శత్రువుల ప్రయత్నముల నీవు నేర్పున గుర్తించుచుండుము.

అని పలికి మిత పరివారముతో ద్వారకంగూర్చి దుర్యోధనుండు పయనమై పోయెను.

రాయబారము

మూఁడవ ప్రకరణము.

ద్వారకానగరము:—చరిత్రాత్మక, భూగోళశాస్త్రవిషయిక పౌరాణిక, నైసర్గిక, ప్రాముఖ్యతలంజూపుచు చిత్రించిన వర్ణనము-అర్జున దుర్యోధనుల ద్వారకానగరప్రవేశాభివర్ణనము-శ్రీకృష్ణుని ప్రథమ దర్శనౌచిత్యము-కృష్ణ దుర్యోధనుల సంభాషణము-కృష్ణార్జునుల సంభాషణము-అభిలషితసహాయవాంఛాఫలసిద్ధి నడసిన యర్జున దుర్యోధనుల సంతృప్తి-శ్రీకృష్ణుని కార్యములపట్ల భగవత్స్వరూప సమర్థనము-అర్జునుఁ డుపప్లావ్యముననున్న ధర్మజునొద్దకు కృష్ణుం గొనిపోవుట-సహాయ మభ్యర్థించుటకుఁ దక్కినరాజులఁ జూడఁగోరిన దుర్యోధనునిగమనము.

పౌరాణికకథా కాలమునాఁటి ప్రదేశము లిప్పటి కింకను అదేరీతిని భూభాగములుగనో, జలభాగములుగనో, యుండక, యప్పటి భూభాగము లిపుడు జలభాగములుగఁ గాని, యప్పటి జలభాగము లిపుడు భూభాగములుగఁ గాని, పూర్తిగనో, యసంపూర్తిగనో,మారి కొన్ని తావుల నామమాత్రావశిష్టములయియు నింకం గొన్ని యెడల మఱపునకు వచ్చియు, నయనగోచరములుకాకయు, నుండియున్నవి. భారతయుద్ధకాలమునాఁటి జనపదములు కాలక్రమముగఁ గొన్ని జలాంతర్గతములై యున్నవి. కొన్ని యడవులుగా మాఱినవి; కొన్నింటి నామములే యిపుడు స్మరణకు రాకున్నవి. ఇట్టిమార్పులుపొందిన పెక్కుతావులలో శూరసేనదేశమునకు ముఖ్యపట్టణముగానున్న ద్వారక యొకటి. అలనాఁటి శూరసేనదేశము ఈనాఁటి గుజరాతు దేశమైయున్నది. కచ్ వియుక్తాగ్రగుడము శ్రీకృష్ణ నిర్యాణానంతరము

పొంగిపొరలి వచ్చుటచే ద్వారక యా నీటిముంపుడునకు లోనైనది. మన కిపుడు కానవచ్చుచున్న ద్వారక, యలనాఁటి ద్వారక కాక సముద్రతీరమున కట్టబడిన మఱియొక ద్వారకయై యున్నది.

భూతలవైకుంఠమని భాగవతులచేతను, దమకోడుటనే వాసుదేవుచే నిర్మించుకొనఁబడిన దాఁగుడుచోటని వైరులచేతను, వరుసగా నభినందింపఁబడి, నిందింపఁబడిన ఆ ద్వారకానగర మాద్వాపరమున రాచవారు నిర్మించిన వీడులలో వైభవమున మొదటిదియుఁ గాలమునఁ గడపటిదియునై యుండి, సాత్రాజితి కోర్కెదీర్ప మున్నుపేంద్రుఁ డింద్రుని నందనవనమునుండి తెచ్చి పెరటిచెట్టుగ నాటిన పారిజాత మందుండుటనో, ఉపేంద్రుని రాజధానియగుటనో, దాసజనముల కోర్కెలీడేర్ప నచ్యుతుం డందు నివసించుచు, భగవద్భక్తుల దరింపఁ జేయ వేచియుండుటనో, గాని, యక్రూర ప్రముఖులందఱును, ఆ ద్వారకను రెండవయమరావతి యని పిలుచుచుందురని పురాణము లందుఁగలదు.

ఒకనాఁటిమధ్యాహ్నము ద్వారకానాథుఁడు భోజనానంతరము తనభవనమున నపరంజి కోళ్ల మంచముపైఁ బరుండియుండి, తనతల యంపిదెస రుక్మిణీసతి తములపాకులమడుపుల నందిచ్చుచుండ, సత్యభామయు మిత్రవిందయుఁ దమ కరపద్మములఁ జామరములఁగొని, వీచుచుండ, జాంబవతి కాల్కడఁగూరుచుండి తన పాదారవిందముల నొత్తుచుండఁ సాత్రాజితితో, నెడనెడ ద్రౌపదింగూర్చియు, నర్జునుంగూర్చియుఁ బ్రశంసించుచుఁ గొంతతడవుగడపి, నిదురింపనెంచి, యువతీజనమును వారివారి సదనములకుఁబో నెలవొసంగి, కొంత విశ్రాంతినొందనెంచి బోయి యయ్యాదవకులశేఖరుఁడు తన కనుదమ్ముల నరమోడ్చి నిదురించెను.

ద్వారకానగరపుఁ దూర్పుద్వారమునుండి సర్పకేతనపటాం

చలముత్తోఁ గన్నులు మిఱుమిట్లు గొల్పు వేగమున నీలిమఁ గ్రక్కుచుండిన పారసీకములఁ బూన్చినరథమునఁ గూరుచుండి, పవన వేగమున యదుకులభూషణునగరముంగూర్చి కడురయమున దుర్యోధనుండు వచ్చుచుండ, దక్షిణద్వారమునుండి, యనుపమానభక్తి చిహ్నమహా కపిరాజు కేతనము మెఱయుచుండ, విజయసూచకములౌ ధవళాశ్వములఁ బూన్చినరథముపై నధివసించి నగరివాకిటఁ బ్రకాశించుచున్న గరుడధ్వజ సమీపమునఁ దనయరదముడిగ్గి, గరుడధ్వజమునకు సాగిలిపడిమ్రొక్కి ప్రదక్షిణము సేయుచున్న పార్థుంగాంచి, పాపమా దుర్యోధనుండు, "అన్నా, తరుణము మించెఁగా" యని తత్తరంపడి, ఫల్గుణుని ప్రదక్షిణ నమస్కారములు పూర్తికాకపూర్వమే, తనగమ్యస్థానము ముందుఁగ జేరనెంచి, రథగమనవేగము ద్విగుణము సేయుమని తనసారథికిఁగట్టడియొనర్చెను. సారథియుఁ బయనపుటాయాసమునైనను సరకుఁ గొనక, అంతలోనె నందనందనుని భవనద్వారముకడ నరదమ్ము నిమ్మ్గనిలుప దుర్యోధనుం డరదంబుడిగ్గి, తత్సమీపంబున నిలిచినద్వారికుని మూలమున యదుపుంగవుండు నిదురించుచుండెనని తెలిసికొనియుఁ గృష్ణుని శయనమందిరము నకుఁద్రోవఁ జూపుమని యాతనినడుగ, నాతండును బురోగామియై నాద్వారికుని వెంటనంటి సుయోధనుండును దచ్ఛయన మందిరముఁజేరెను. కృష్ణుఁడు నిదురమేల్కాంచునంతఁ దానె మున్ముందుగ నాతనితో మాటలాడు తలంపునఁగానోపుఁ గృష్ణుఁడు నిదురించుచున్న మంచమునకుఁ గాల్కడనున్న పీఠముఁజూచియుఁ, దలయంపి దెసనున్న పీఠముపైఁ గూరుచుండి, యతండు నిదురమేల్కాంచునందాక వేచియుండునని కావలయు, మిన్నకుండెను.

నగరమధ్యముననున్న గరుడధ్వజమునకుఁ బ్రదక్షిణ నమస్కారములొనర్చి పదంపడి తనరథమునధిరోహించి, యరదముఁ బోనిచ్చి,

నగరివాకిటఁ దనవాహనముడిగ్గి, పుండరీకాక్షు మందిరద్వారమునకు నమస్కరించి, దౌవారికునిచే దుర్యోధనాగమన మెఱింగి, కక్ష్యాంతరములు దాటిదాటి, కృష్ణునిశయనాగారము ప్రవేశించి, యెదుటఁ బీఠోప విష్టుండగు దుర్యోధనునిఁ, దరువాతఁ గృష్ణుని శిరోభాగంబునను, బిమ్మట రుక్మిణీకాంతునికాళ్లకడ నుండిన యనధిష్ఠిత పీఠమునుఁ జూచి మెలమెల్లనఁ బదములిడుచు నటకేగి యించుక తడ వట నిలిచి, తనమనమునఁ గృష్ణుం గీర్తించుచు, మోడ్పుంగేలుదోయితో శ్రీకృష్ణునిముఖారవిందమె చూచుచుండ, దేవకీనందనుండు మేల్కాంచి కన్నులు విప్పినంతనె తనదృష్టింబడిన విజయుంజూచి, పదంపడి తన శిరోభాగపుదెసఁగూరుచుండిన వానిం గుఱుతించి, చప్పున లేచి కూరుచుండెను. 'ఎపుడునిదురమేల్కాంచు నీయదుపుంగవుం'డని వేచియున్న దుర్యోధనుమానసపుటారాటము ద్విగుణీకృత మయ్యె ననుట కేమి సందేహము కలదు! నిదురమేల్కాంచి కృష్ణుఁడు కన్నులు విప్పినంతఁ బార్థుఁ డయ్యాదవకుల జలధికౌస్తుభమగు కౌస్తుభలాంఛనుని పాదముల దిక్కున నట్టెనిలిచి, కనికరమ్మును, రాజనీతియు నొకవంకను, విజ్ఞానమును, యోగేశ్వరేశ్వరతా సూచకంబగు ననాసక్తతయు మఱియొకవంకను, వెదచల్లుచుండు విశాలపుండరీకలోచనములును, లోచనాంతములనంటి శ్రీకారములంబోలు వీనులును, వీనులమీఁద నుండి నునుఁజెక్కుటద్దములపైఁ జిందులాడుచుఁ బ్రతిబింబించు మణికుండలద్వయధాళధళ్యమును, దొలుకారు మబ్బునా వెలయు కోమలశ్యామల శరీరకాంతియుఁగల ప్రద్యుమ్నునికన్నతండ్రిం దన కన్నులకరవుదీఱఁ గాంచి, "కాళీయుని ఫణాగ్రములఁ దాండవంబాడి, మున్ను బలిచక్రవర్తి నవరత్నఖచిత కిరీటముపైఁగొంతతడవు విడిసి, సకలజగత్పావన కారణమగు వియద్గంగకు జన్మస్థానమగు నీ పాదరాజీవంబుల కిదె నమస్కరింతు" నని యంబుజోదరుముఖారవిందము

గాంచి తనకరాబ్జములతో, శ్రీకృష్ణునిపదాబ్జములకు మనఃపూర్వక ప్రణామంబులాచరించి మానసికధ్యానంబు సేయుచు నిలచియుండెను.

నిద్రమేల్కాంచిన దృష్టినే ధనంజయ దుర్యోధనులఁ గ్రమంబునఁ జూచిన కృష్ణుఁడు "ఏమిది—త్రోవదప్పివచ్చితిరే! చిరకాలంబునకు మీసందర్శనలాభంబు వడసితి. ఏదేనిమహాకార్యం బుండనిచో మహాత్ములరగు మీ రూరకరారు. కావున మీకార్యం బెఱింగించి నన్నుఁ గృతకృత్యుం గావింపుఁ" డని పలికెను.

దుర్యో:—యదునందనా, కౌరవ పాండవయుద్ధమున మే మిరువురము నీ సహాయ మభ్యర్థింప వచ్చితిమి. మేమును వారును స్నేహ బాంధవముల నీకు సమానులము. కావున నిను సాయమొనర్పఁగోరి నిను సందర్శింపవచ్చుట యబ్బురముకాదు. సుజనులు మున్ముందుఁ గాంచినవారినే ప్రసాదించుట సుప్రసిద్ధము: అట్టి దీవు సౌజన్యసారయుతుండవు, అట్లగుట మొదట నినుఁ గానవచ్చిన వాని కీవు దోడుగావలయునని కోరుచున్నాను.

కృష్ణుఁడు:—(కొంచెము స్మృతి నభినయించి ప్రకాశముగా) బావా! నీ చెప్పినయది నిక్కము. నన్ను మొదటఁ జూడ వచ్చినది నీవ యయ్యును, నేను మొదటఁజూచినదియర్జును గాని నిన్నుకాదు. నీ చెప్పినయ ట్లేకార్థులై వచ్చిన మీ యిద్దఱకును సమానముగ సాదరంబుగ సాయమొసంగవలెఁ గావున మీ కోరిక లెట్లో యట్ల నెరవేర్పఁగలను. నాతో సమానులును, నాచే శిక్షనొందినవారును, సంగర పాండితీ మహిమాన్వితులును, చాపాద్యాయుధ కళావిశారదులును, నగు పదివేలమందినారాయణగోపాలు రను కంచురథాల వారొకయెత్తును, నిరాయుధుండనై, పరమాప్తుండనై, యూరక నిలుచు నే నొకయెత్తును నై యున్నారము. ఇందెవరి కేవంతు

కావలసిన, వారద్దానిం గైకొనఁదగుంగాని మీ యిరువురలోఁ దొలుదొల్త నెంచికొనుటకుఁ గొండికకే యర్హత కలదు. ఫల్గునా, మీయిరువురలో నీవు చిఱుతవాఁడవు గావున మొట్టమొదట నీవే నీ యిష్టమువచ్చిన వంతుఁ దీసికొనుము.

అర్జు:—నేను నిన్నే కోరుకొందును.

ఈ ప్రత్యుత్తరము విజయుముఖమునుండి వెలువడుటయె తడవుగఁ బెన్నిధిఁగన్న పేదవిధాన, పదివేవురు కంచురథాలనారాయణగోపాలుర బలంబులఁ గైకొని దుర్యోధనుఁడు, "బావా! నా యీప్సితంబు గుర్తించితివో—యన నెఱిఁగి యెఱిఁగి నా కోరిన సేనయే నాకుఁదక్కునట్లు చేసిన నీ ప్రేమకు నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. నీ నారాయణగోపాలుర కిపుడె యాజ్ఞయొసఁగి నారాజధాని కనుపుము. సెలవొసఁగి నన్ననుపుము." అనిదుర్యోధనుఁడారంగము వీడి వెడలిపోయెను.

*　　　　*　　　　*　　　　*

కృష్ణు:—పార్థా, కోదండపాండితీ మహిమాన్వితులై సంగ్రామారంభశీలురగు నారాయణగోపాలుర దుర్యోధనుండు దృప్తిమెయిఁ గైకొన, నిరాయుధుండనై సంగరారంభ రహితుండనగు నన్నుఁ గోరుకొనుట నీ కేమి ప్రయోజనకారి యని యనుకొంటివి ?

అర్జు:—యుద్ధమునకు నేను సహాయముకోరను. సుప్రసిద్ధుండవగు నీవే సమర మొనర్చినచో, యుద్ధమున నేనెంత శ్రమంపడినను పేరును ప్రతిష్ఠయు నీవియ యగును. మఱియు నీకుఁ బ్రతిపక్షమూని జయంబుగొనుట దురూహ్యమగుటను, విజయమునకు నీవు మూల మగుటను, నిన్నే కోరుకొంటిని. కావున నపార కృపామతిత్రో నా కీవు సారథ్యంబొనరించుచు, నన్గా పాడుచు,

నాకు జయము సమకూడఁజేయుము. చిరకాలమునుండి నీ సారథ్య గౌరవము నేనుపొందఁగోరి, కోరికోరి నిన్నిపుడు వేడుచున్నాను.

కృష్ణుఁడు — అర్జునా! నీ యభీష్టము నెరవేర్చుటయే నాకు విధ్యుక్త కార్యము గావున నీకుసారథ్యంబొనరించి, అసమయుద్ధక్రీడను నీకుఁ బరమాప్తుఁడనై యుందును.

అర్జు — యదుకులభూషణా! నా కీ వరమె చాలును. ఈ వరమె యూపదివేవురు నారాయణగోపాలుర బలమును కౌరవ సేనావారమును ద్రోసిరాజునుజేయఁగల దను దృఢవిశ్వాసము నాకుఁగలదు.

ఇఁక మనమిరువురమును ధర్మజు వాలికింబోవలయు. నిను దోడుకొని రమ్మని నాకుఁగట్టడిసేసి యుధిష్ఠిరుఁడు నన్నిటకుఁ బుత్తెంచెను గావున నీవును నేఁడే నాతోఁ బయనము కమ్మని ప్రార్థించుచున్నాను.

అంతఁగృష్ణుండును నర్జునునితో ధర్మజుంజూడ బయనపు సన్నాహము సేయఁ దొడంగెను.

* * * *

సిం హా వ లో క న ము

సెబాసునోయీ కృష్ణా! ఏకక్రియాద్వ్యర్థకరీబభూవ—యను నార్యోక్తిని నీ యొనర్చిన కార్యమున నొప్పించితివోయి! నీకడ కరుదెంచిన వారిరువురును నేక కార్యార్థులనుమాట సత్యమె యగును. అందుఁ దొలి దుర్యోధనుఁడే నిన్నుఁజూడ, వచ్చె ననుమాటయు నసత్యముకాదు. మొదట నీ సహాయము కొఱకు నోరు దెఱచి

ని న్నడిగినది దుర్యోధనుఁడై యుండ, 'నర్జుననే తొలిదొలి చూచితి నను సమయస్ఫూర్తి నెగడఁ జేసితివి. అర్జునునకు స్వయముగ నీవే సాహాయ్యముసేయ నీ మనమున నిశ్చయించియే కావలయు, దుర్యోధ నుఁడు పశుబలమువంటి బాహుబలము పై నాధారపడువాఁడని యెంత కాలమునుండి గుర్తించితివో కాని, నీ వ్యక్తిబలమును, నీ నారాయణ గోపాలురబలమును సమానమగువంతు లని దుర్యోధనుని మానస మున కెక్కించి, నిన్నెవరు గోరుకొన్నను,-నిరాయుధుండనై, యనుప మానప్రేమతోఁ బరమాప్తుండనై "యూరక నిలుతు" నని బాహు బలముపై నెల్లయెడల నాధారపడియుండుదుర్యోధనునకు, `నీ వ్యక్తి సహాయ మనుపయోగమని తోచుతెఱంగున సంభాషించితివి! అం తతోనాగక, నీవు వేసిన రెండువంతులలో, నీ 'వ్యక్తి' యనువంతును దుర్యోధనుఁడు గోరుకొనఁడని నీ వెఱింగియు, నవకాశమేల నొసంగ వలయునని యెంచికానోపు, వంతుల నెంచికొని యెత్తికొనుటలోనే 'జిన్నవాఁడే మొదట నెంచికొనవలె' నను ధర్మసూక్ష్మము వెదకినావు.

నారాయణ గోపాలురతో దుర్యోధనుఁడు మరలిన పిదప నీ వర్జునుం జూచి, 'నిరాయుధుండ నగు నన్నేల గోరికొంటివి? కోదండ పాండితీమహిమాన్వితులగు నారాయణగోపాలుర దుర్యోధనుఁడు గోరికొనెనే,' యని బావమరదితోఁ హాస్యములుపలికి, నీ నిరాయుధత్వ మునకుఁగల కారణములను నీమనసున నుంచికొనియే పరిహాసము లాడితివి! ఎంత సమయస్ఫూర్తితో నట్లంటివో కాని మఱి వెల్లడించి నావుకావు. కాని నీవే చక్రముపట్టి పాండుసుతులపక్షము వహింతువేని యెన్ని చిక్కులు తటస్థించునో, నీవుమాత్ర మెఱుంగవుగనుకనా! చక్ర పాణివై నీవే పాండవపక్షమునఁ బోరఁదలపఁదువేని దుర్యోధనునకు గదావిద్యయం దాచార్యుండును, తన శిష్యులందఱిలో దుర్యోధను నందు ప్రత్యేకపుటభిమానముగలవాఁడును, నీయన్నయు నగు

బలరాముండు తన హాలమునుబూని ధార్తరాష్ట్రిల పక్షమునం బోర సిద్ధపడుననియు, దన్మూలమున మీా యన్నదమ్ము లిరువురకును యుద్ధము నభ్యర్థించినవాఁడవగుదు వనియు, నయ్యది లోకమునకు దుష్టమగు నుదాహరణ మగునుగదా యనియు, నింతవరకును జరిగిన కార్యకలాపమును, గురుపాండవవివాదములో నీవు జోక్యముకలుగఁ జేసికొనినప్రకారమును, నీ జనకుండగు వసుదేవుని కిష్టము లేకుండుట నీ వెఱుంగుటకుఁదోడు ప్రద్యుమ్నాదులగు నీ కుమారవర్గముఁ గూడ నిను సేవగించునో కా యనియు, శంకించియు నిరాయుధుండనయి యుందునని యనియుందువు. మఱియు నీ వాయుధపాణివైనచోఁ దా నెంతదూరము నైతికపరుం డయినను, విదురుం డూరకుండక కౌరవపక్షమున విలువట్టకమానం డనియుంగూడ దలంచియుందువు. మాండవ్యశాపమువలన యముఁడే విదురుండయి జన్మించె ననియు, నట్టి—విదురుండే విలు వట్టిన నిక నాతని కెదురే— యనియుఁ నీ వెఱుంగుదువు. యముఁడే సమరమునకు బూనెనేని సర్వమును నాశనమగునుగదా యని కూడ మదిం దలంచి యుందువు! అట్లే జరిగియుండెనేని అపుడు కురుపాండవయుద్ధముకాక, కురు పాంచాల యుద్ధమును గాక, కృష్ణబలరామయుద్ధమును, కృష్ణ విదుర యుద్ధమును నయి, అట్టియుద్ధమున నీవు ప్రత్యేకముగ గుర్తింప బడవలసివచ్చునుగదా యని, నీవు 'నిరస్త్రపాణివై యుందు' నని యని యుందువు. నీవు కురుపాండవసమరమునఁ జేయిచేసికొననిచో, బల రాముండును నీ యనిమొన నిలువకపోవు ననియుఁ దలంచియుందువు. నీ వస్త్రముఁబూనకున్న విదురుండును నెప్పటియట్ల నీవలనిమైత్రియు నీయెడ భక్తియుఁజూపుచుండుఁగదాయనియు, దన్మూలమున గౌరవ పక్షపురహస్యములును విశేషములును దెలిసికొనుచుఁ గథాక్రమము నడపింపవచ్చును గదా యనియు నెంచియుందువు కావలయు. శాపము వలన నొకరును, అంశవలన నిం కొకరును, క్రమముగాఁ దండ్రి

కుమారు లగుట పరస్పరము తెలియకున్నను, విదుర ధర్మజులు, యమ యమనందును లయి, పుత్రప్రేమయు పితృగౌరవమును పొందియుండుటను, దొలినుండియు ధర్మజాదులయెడఁ గల ప్రేమచే వారి నరసి రక్షించుచున్న విదురుని సాహాయ్యమే మేలగోలుపోవలె నని యు నెంచియుందువు! నీవే చక్రము పట్టినచో, యాదవులు నీపైఁ బగబూనుదు రనియుంగూడ దలంచియుందువు. ఔరా! ఎంత ప్రతిభాశాలివి! ప్రథమసోపానముననే యింతలు సేయఁ గలిగిన నీ చేతలయం దిమిడియున్న యంతర్భావములను బామరులమగు, మేము గ్రహింపఁగలమా! నీ యంతర్భావములును, నీ సంకల్పములును, నీ సంకల్పములకుఁ గలకారణములును మానవదుర్భేద్యములౌట, మేము దెలిసికొనఁజాలని సందర్భములపట్ల నీచేతలు భగవంతునిచేతలుగాఁ దలంచుటయం దసంగత మేమున్నది? మా కన్నులె కొలబద్దలుగను, మా మనములె కొలపాత్రలుగను, గల మేము నీ యొనర్చు కార్యములును నీ సంకల్పకారణములును దెలిసికొనఁజాలని తరుణము లసంఖ్యాకము లైనపుడు నినుఁ దలంచినపుడెల్ల నొకయెడ నీవే భగవంతుండవనియు, నింకొకయెడ, నీవు భగవదవతారంబవనియు, మే మెన్నుచుండుట యెట్లసంగతము కాఁగలదు!

దుర్యోధనుఁడు కోరినది దుర్యోధనునకును, అర్జునుఁడు కోరినది యర్జునునకును నొసంగి, తన్మూలమున నీ భావికార్యములకెల్లఁ ద్రోవలఁ దీర్చికొంటివి. ఇట్లొక్క కార్యమువలననే రెండు ఫలముల నేకముహూర్తమున నొందఁగల బుద్ధి బలము నీ పిననాఁట నుండియు ప్రదర్శిత మగుచునేయున్నది! ఎప్పటి కప్పుడు ప్రమాదము కాకుండ నుక్తిపై నుక్తిబన్నుచు మంత్రరక్షణకళచేఁ బరిస్థితులఁ ద్రిప్పఁగల ప్రతిభాశాలిని నాఁటికిని నేఁటికినింగూడ నినుదక్క నింకొకనిని మరి కానము!

రాయబారము

నాలవ ప్రకరణము.

(i) మార్గమధ్యమున దుర్యోధనుఁడు బలరాముంగలసి సంభాషించుట-పాండవ పక్షమునఁ జేరిన కృష్ణునిఁగూర్చి బలరాము నభిప్రాయము-ధర్మరాజుదర్శనార్థమై పోవుచున్న శల్యుని మార్గమధ్యమునఁ గలసి, దుర్యోధనుఁడు శల్యుసహాయలాభము వంచనమెయి నొంది కరినగరముఁ జేరుట.

ద్రుపదపురోహితుఁ డానాఁడే కురుపతిసభకు రాయబారిగఁ బంపఁబడియెను. మఱియు శల్య, కేకయ, ధృష్టకేతు, సహదేవాది భూపతుల కడకును వారి వారి సాహాయ్యముఁ గోరుచుఁ బాండవాగ్రజుండు దూతల నంపియే యుండెను.

సాహాయ్యముఁగోరుచు శ్రీకృష్ణునిదర్శింపనేగిన దుర్యోధనుఁడు తనకుఁ గృష్ణుఁ డొసంగిన యా పదివేల కంచురథాలవారినిఁ గరినగరమున కనిపి, మార్గమధ్యంబున బలరాముంగలసికొని మ్రొక్క బలరాముండును దనప్రియశిష్యు నాశీర్వదించి, సేమంబడిగి తెలిసికొనెను. అనంతరము కానయియున్న కురుపాండవసమరమున బలరాముని సహాయము దుర్యోధనుఁ డభ్యర్థించెను.

బలరాముఁడు:—సుయోధనా, అభిమన్యు, వివాహమునకుఁ బ్రభువర్గంబెల్లఁగూడంబడియుండ,నాసభను నీకొఱకే నేమిపలికితినో యేమి మాటలు పడినవో, మీకరినగరమున నాడుకొనలేదే! నీవు వినలేదే! పాండవపక్షపాతంబునఁ బ్రతికూలవచనంబులు పలికినకొండఱు నా పలుకుల కసహ్యపడుటయు, నయ్యవి

కృష్ణునకుఁ బ్రియంబులై యుండుటయుం బొసఁగినది. కృష్ణుని బాసి యే నొక్క నిముసమును నుండఁజాలమియు, నాతనితో విరసంపుమాటలు పలుకఁజాలమియు, నేనేమియు ననఁజాలక ఒకనిశ్చయమ్మున నుంటిని. మీరును వారును జలమునఁ బోరిన నం దెద్ది యెటువోయినను నేనూఱకయుండ నిశ్చయించితిని. అట్లగుట నే నెరికిని సాయ మొనర్పఁ జాలను. నాయట్లే కృష్ణునిపుత్రులగు ప్రద్యుమ్నాదులును దటస్థభావము నూని యున్నారు. ఇఁక మజ్జనకుండగు వసుదేవుం డేమనునో!

అట్లగుట దుర్యోధనా, నీ ప్రయత్నమున నీవుండ నగును.

అని బలరాముం డాతనికి దీవెనలిడి యంపివేసెను.

దుర్యోధనుం డాతనికడ సెలవుఁగైకొని, ధర్మజుని కోరిక చొప్పున నాతనిఁ జూడవచ్చుచుండిన శల్యభూకాంతుని మార్గ మధ్యమునఁ జూచి తొలుతఁ దానే యాతని సహాయ మభ్యర్థింప నెంచి, యాతఁడు విడిసియుండు తావుల వలసినన్ని సదుపాయముల సస్నేహంబున నన్నాహపఱచుచు, సుప్రసంగవశమున నిపుడుజరుగఁబోవు కౌరవ పాండవయుద్ధమునఁ దనకు నమాత్యుండయి, వాహినీపతియై, సమర సారథ్యంబొనరుచు సహాయ సంపద నాతనినోటఁ దొలుదొల్త వాగ్దాన రూపంబునఁ దాఁబడసి, తనతోఁ గరినగరంబున కరుదేరఁ గోర, శల్యుండును బాండవులం జూచి మరలివచ్చి తన్నుఁ [దుర్యోధనుని] జేరుదుననియు నాతని కోరిక కొప్పికొంటిననియుఁ దుర్యోధనునకుఁ దెలిపి, శల్యుం డుపప్లావ్యంబునకుఁ జనియెను.

దుర్యోధనుండును, దాఁజూడఁ దలంచిన రాజులఁ జూచియు, వారి వారి సాహాయ్యము నొందియు హస్తిపురిం జేరుకొనియెను.

శల్యుండును బయనంబు సాగించి, ధర్మరాజాదు లున్న తావునకుఁ జేరుకొనియెను.

* * * *

నాలవ ప్రకరణము

(ii)

(ii) శల్యుఁడు ధర్మజు దర్శించుటః—ధర్మాధర్మ విచక్షణలఁ జూపు వారిసంభాషణ—ధర్మజుఁడు శల్యసహాయ మభ్యర్థించి, చేయు ప్రసంగఫణితి—శల్యుని వాగ్దానము—శల్యుని తాత్కాలికపు మానసిక తత్త్వవిచారము—అధర్మములుగఁ దొలిఁదోఁపఁజేసి యనంతరము ధర్మములై నెగడు కార్యముల విపులచర్చ—కార్యాకార్య నిరూపణము—ధర్మజుశీల విమర్శనము.

అదివఱకే పాండవపక్షముఁ జేరుకొనియుండిన చమూ సమూహములనెల్ల నుల్లమలరఁ గాంచి, శల్యధరణీపతి, ధర్మనందనుని గుడావాసంబున కరుగఁ నట నీ శల్యుని కొఱ కెదురు సూచుచుండిన ధర్మజుండును, దన భ్రాతృవర్గంబును, ద్రౌపదీ సుభద్రలును, నభిమన్యు ప్రభృతి పుత్రసంతానమును దోడురా, నెదురేగి శల్యు నాలింగన పూర్వక గౌరవంబుల సంతుష్టాంతరంగుంగా నొనరించి యర్ఘ్యపాద్యాది సత్కారంబుల నాతని హృదయంబు పల్లవింపంజేయ నాతండును బునరాలింగనంబుఁ జేసి, యన్యోన్య మర్యాదలం దీర్చికొనిన పిదప ధర్మజుండు శల్యుని కుశలంబడిగి యాతని సముచితాసనంబున నుపవిష్టుం జేసెను.

శల్యుఁడు—ధరణియు రాజ్యమువీడి భార్యయు ననుజన్ములును, మీరలును, నీయడవులఁ గడు నిడుమలువడితిరి. అంతకంటెను ఘోరతర కష్టమగా నజ్ఞాత వాసముఁ గూడ ననుభవించితిరి.

ఇన్ని కష్టములఁబడియైన జూదమునాఁటి పందెపు నేమముల జయప్రదముగ నిర్వర్తించుకొనఁ గలుగుటకు, మీదయా సూనృతాదులును, సద్ధర్మాచరణ శీలమును, కేవల మానుష శక్తియెల్లక కారణకార్యసంబంధమున లెనుంచు దైవమానుష ముల రెంటనూద్ప్రవర్తించుమీసుస్వభావమును గారణములు కావలయు. కౌరవులిందనుక మిముఁ జచిన బాధలకును, వారి మూలమున మీ రొందిన మీ మానసవ్రుటుమ్మలికము నకును, నీ లోకము వారెల్లరును గమనొచ్చిరి. ఎంతవారికిని విధిప్రేరణ యనుల్లంఘనీయమగుట మీరలింతలువడుట తట స్థించనది.

మీ దూత నన్నుఁ బిలిచినపిదప మిముఁజూడ నే నేతెంచుచుండ మార్గమధ్యమున దుర్యోధనుండు నన్నుఁ గలిసికొని, తాను పాండు సుతులతోఁ బోరుట సిద్ధమయ్యె ననియుఁ దనకు నే నమాత్యుఁడుగా చమూపతిగా సమర సారథిగా నుండఁగోరి, నావలన వాగ్దానంబునొంది, తనతోడన నిభపురమున కిపుడె రమ్మనికోర, మిముఁ జూచివత్తునని ప్రత్యుత్తరంబిచ్చి వచ్చి మిముఁ జూడఁగంటి.

దుర్భరమగు కష్టపరంపర లనుభవించిన మిమ్మిపుడు గనుంగొని నా మనసు గలఁక దేఱినది.

అని వారియెడ నా శల్యుఁడు తన సానుభూతి నెఱపెను.

ధర్మరాజు:—మంచిపని చేసితిరి. ఒకరినిమెచ్చి వారికోర్కెఁ దీర్చుట పెద్దలగువారికి సహజగుణము కదా! ఇట్టి మీ మహోదాత్త గుణమున కెంతేని హర్షమొందు మీకడ నొక్కటి వేడసాహ సించుచున్నవాఁడను నను క్షమియింపఁగల కర్తలు.

మాఫల్గుణునకుఁ గృష్ణుఁడు సారథ్యంబు నేయనున్నాఁడు. కర్ణుఁడు మాఫల్గుణుతో నెల్లప్పుడును మచ్చరించుచుండును. కర్ణార్జునులకు సంగరంబు జరుగుచున్నప్పుడు కృష్ణునకుఁ బ్రీతి సారథ్యం బొనరుపఁ గౌరవపక్షంబునఁ దమరుదక్క నింకొకరు సమర్థులు లేకుంటఁ గర్ణునికొఱకు సారథ్యంబు మీకవశ్యంబు ననివార్యంబు నగును. కావునఁ దాము తప్పక యీ కార్యమున కొల్లమింజూపక, సమర సమయంబున సారథ్యంబుఁ బూనుటకు ముందు నిరాకరించిపలికి, కర్ణుచిత్తంబునకుఁ జాంచల్యంబు కలుగఁజేసి, మీ పలుకులఁ గలఁక వుట్టించి కర్ణుని తేజంబు దూలఁజేసి మా పార్థునకుఁ బరిరక్షనొసంగఁ బ్రార్థించుచున్నాను. ఇయ్యది యకృతంబని యనుమానింపక, మానసంబున నెవ్వగనొందక, నాప్రార్థనంబెల్లవిధంబుల ననుష్ఠింపవలయు. ఇంతమాత్రంబు తా మొనర్చిన నయ్యది పాండుసుతులకు విజయసూచకంబ యగును.

శల్యుఁడు:—ధర్మనందనా, గాంధారీనందనుఁడు నను నమాత్యుఁగా నుండుమనియె; సేనానేతగా నుండు మనియె; సమర సారథ్యంబొనరింపు మనియె; నంతియేకాని సూతపుత్రునకు సారథివి కమ్మని కోరియుండలేదే! ఆతఁడు సమరసారథి యని యనియెనేకాని, రథికుని పేరుజెప్పి నన్నాతనికి సారథి కమ్మని చెప్పియుండ లేదే. నాసాయము కోరుట సూతపుత్రు సారథ్యమునకా? నాయట్టి వానికిఁ దగని సారథ్యము వహియింపు మనుట కాతనికి నోరెట్లాడును?

ధర్మ:—ఆతనికి నోరెట్లాడుననియా తమకుఁగల సందేహము? ననుఁ జూడవచ్చుచుండిన తమకు మార్గమధ్యంబున పథికశ్రమంబు వాపదగిన సకల సౌకర్యముల నేర్పరించి, తమయుల్ల మల

రించి, నాకన్న మున్న తమసహాయ వాగ్దానము గైకొన్న యా వంచకుని సాహసమునకుఁ దామాశ్చర్యము నొందఁజాల రేని, అంతటి సాహసునకు నోరెటాడు నని తాము దలంప నక్కఱలేదు. వంచనాన్వితముకాని కార్యముగాని, వంచన మిశ్రితముకాని పలుకుగాని, యాతండెఱుఁగఁడు. ఇఁక నమా త్యులరు కండని తమ్ముఁ దొలుదొలుత గోరుట తమ్మభినం దించుటయ యగును. పిదప సేనానేతలు కండని యడుగుట, తమ యుద్ధనై పుణ్యముఁ గొనియాడుటయె యగును. పదంపడి సమర సారథ్యంబొనరుపఁ గోరుట యుద్ధరంగ మంతయును నడపుఁడని తమ్ముఁ గోరుటకాదు. ఒక రథికునకు సారథ్యం బొనరుపఁ గోరుటగాక యింకొకటి కాఁజాలదు.

ఇఁకఁ గర్ణార్జునులే ప్రధాన వీరులును, తొలినుండియును మచ్చరము పెరిగియున్న వారలును నయియున్నారలు. అర్జును నిర్జించుటకే కర్ణుని దగ్గఱఁ జేర్చికొని నాఁడు దుర్యోధనుఁడు. అర్జునునకుఁగల యన్ని లాంఛనములును, సౌకర్యములును, గర్ణునకుఁగూడ లేనియెడలఁ బ్రతియోధుని మహత్త్వమునకు లోపము కలుగును. అందును శ్రీకృష్ణ సారథ్యంబునకుఁ దుల్య సారథ్యంబు శల్యసారథ్యంబయగుట మిముఁగర్ణునకేసారథ్యం బొనరుపఁ నాతఁడుగోరుట తప్పదుగనుక తప్పక కర్ణునకు మీ సారథ్యంబెకర్తవ్యంబయగును. కావున మద్రేశ్వరుండనగు న న్నొక సూతపుత్రునకా సారథ్యంబుసేయఁగోరుట యని మీ మానసమున నెంచక, మీ మనసు నెల్లని యొప్పించుకొని, వశీకృత చిత్తముతోఁ బ్రకాశముగాఁ దొలుత నిరాకరించి పలికియు, నవల నెల్లే యొడంబడినట్లు నటియించి, కర్ణునకు సారథ్యంబొనరింపుఁడు. రథారోహణ మొనర్చినది మొదలు

గర్ణుని కఠోరవాక్కులచే ధృతిదూలఁ జేయుచు సారథ్యంబు నెఱపినచో, దుర్యోధను కోరికప్రకార మాతనికిని, నా ప్రార్థనము చొప్పున నాకునుంగూడఁ దాము సాహాయ్య మొనర్చిన వా రగుదురు. మా పార్థుని బరిరక్షణ మొనర్చిన వారునుంగూడ నగుదురు. అట్లగుట నుభయవిధంబులఁ గర్ణునకు సారథ్యం బొనర్చుటయే కర్తవ్యంబగును.

శల్యుఁడు—దుర్యోధనున కేను సాయపడెద నని తొలుత ననుటను నాతని కోర్కె దీర్పవలయును.

మీ రంపిన దూత చెప్పిన చొప్పున మిము సందర్శింప వచ్చుచుండిన నన్ను మార్గమధ్యంబునఁ దన యొనర్చిన నదుపాయములచే నీవ కా యని తోఁపఁజేసి, వంచన మొయి నా వలన సాహాయ్యవాగ్దానముం గొనుటను, నిట్టి సాహాయ్యమే చేయవలయును. పిన్నపెద్దల తారతమ్యము లెఱుంగ నెంచక, సూతపుత్రునకే నను సారథ్యం బొనరుపఁ గోరెనేని, తాఁ గోరినయట్లె సూత సారథ్యం బొనర్చుచు, నిజానకు నర్జునుం గాచు తెఱంగారయుదు. మహాహవసమయమునఁ గటూక్తులచే నా దుర్ణయవిచారుమనసు కలఁచి కలఁచి, కర్ణునకుఁగల దర్పమును, తేజమును, మాసితొలంగు నట్లార్చి వివిధభంగుల నాతని నోనాడుచు, నా పలుకులచే నేమి సేయుటకును దనకుఁ జేతులాడకున్నతఱిఁ గర్ణు నర్జునుండు తన తీవ్రబాణ పరంపరల పాలుపఱచి, నిర్జించు.

యమనందనా, ఇదియొకటియే యననేల? మీ మనసునఁ గలదేది చేయుమనికోరిన నయ్యది చేయఁబూనితిని. అలనాఁటి జూదమున నీ సూతసూత్రి, యనార్యనిరీతి, మిము సభ నాడిన యవినీతికి, సందఱ హృదయములును గడునొచ్చియుంట మీ

కేవిధానసైన వేలోనఁగూర్పనిశ్చయించితిమి. ... నీతులకైన మీ రోర్చి, దుర్యోధనుఁ డెంతవదరినను, మీరందఱు సైచి యాతఁడు మిముఁ బెట్టిన యట్టుల కెల్లఁ బ్రతిక్రియ సేయఁజాలియుండియు, మీరలుశాంతయుతులై సైరణసేయుటంజేసి, మీ పడినయాపద లెవ్వరి నొవ్వఁజేయవు! నిర్బంధమును, దురభిమానంబును, ప్రధానగుణములుగాఁగల యల యవినీతిపరుండగు దుర్యోధనునిచేత లేరికిమాత్ర మేవజనింపఁ జేయ కుండును! అట్లయ్యును, నిట్లు బన్నముల వడితిమే యని మీరలు మఱి చిత్తమునందెన్నక, మనమున వగవక, మానసంబున గిందువడక, కర్తవ్యంబునడపఁజూడుఁడు. మాధవుండే కలఁడని నమ్మిన మీ మనోరథమ్ము ఫలమ్మునొందక వమ్ము కాఁజాలదు. దేవతలైనను మెచ్చునంతదూరము మీ ప్రశాంత ప్రవర్తన ప్రకారము ప్రకాశింపఁజేసితిరి. ఇంకేమి సేయవలయు! మఱియెంతకును బశ్చాత్తాపముదయింపఁజాలని యయోమయహృదయుండగు నా సుయోధనునెడ వెనుకముందు లాలోచింపఁ నికఁ బనిలేదు. సమయము దప్పివచ్చిన దేవతలైనను జిక్కువడి యాపదలం బొదలిన కథ లెన్నని కలవు. ధైర్యము చిక్కఁబట్టి, దైవముపై భారముంచి యొనర్చుచున్న మీ యుద్యోగమున మీకు జయశ్రీ లభియింపఁ గలదు.

ధర్మ:—మద్రభూ కాంత! భవ్యభవదీయ భాషణ శ్రవణంబున చిత్తంబు కలంక —

అని ధర్మజుండు నగిరి మద్రపతికి సముచితంబులగు మజ్జన భోజనాదుల నేర్పఱచి, కొంతవడి విశ్రాంతి దేఱినపిదప శల్యుండు పయనంబున కాయత్తపడుచుండ మఱల యుధిష్ఠిరుండు—"మీరలు రాధేయుఁ

బలుకుట పఱువరాదుసుండీ మముదలంచియైన—'' నని శల్యునికి సూచించెను.

శల్యుండును ధర్మజుంజూచి, ''యట్ల చేయుదు; సంశయము నల'' దని యూరడంబలుకం బరస్పరగాఢాలింగన పూర్వక మర్యాదలందేటిన పిదప మద్రపతియుం గౌంతేయాగ్రజుకడ సెలవుం గైకొని తన బలమ్ములతో హస్తిపురమ్మునకు మరలెను.

సింహావలోకనము

యమనందనా, నీ విపుడు శల్యునితో నెఱపిన సంభాషణపు టౌచిత్యముంగూర్చి మే మిఁకం బరిశీలింప వచ్చును గదా:—

"—అకృత్యంబని యనుమానింపక—, మానసంబున నెవ్వగ నొందక, నా ప్రార్థనంబెల్ల విధంబులననుష్ఠింపవలయు''నని కదా యంటివి! కావున నీకోరినయది యకార్యమని నీవయెఱుంగుదువంట నిర్వివాదాంశమె యగును. అట్లకార్యమని నీ వెఱింగియుండియు, స్వలాభాపేక్షచే శల్యునిం దత్కార్యమొనర్పుమని కోరియుంటివి. కావున నిప్పట్టునం గేవలము స్వలాభమునే చూచుకొని శల్యునాచరింపుమని కోరినది యకార్యమని యెఱింగియుండియు నీ మనమున నణుమాత్రమును ననుమానింపక యుండుటకుందోడు, పైపెచ్చు శల్యుండొక వేళ యీ యకార్యకరణమునకు సంశయించునేమో యని నీవు శంకించి, —యకార్యమని సంశయింపకుమా—యనికూడం దుద కాతనితో నంటివి! నీ వెంత నీతిమంతుండవో, నీ మాటవిని, యట్లే చేయుదునని తానును నీ మతము ననుసరించుటకుందగినకొన్ని యుపపత్తుల నేర్చి కూర్చి చర్చించి, తనయొప్పికోలు జూపిన యల శల్యుండును నంతియ నీతిమంతుండు గదా !

దుర్యోధనుని కోరికమేరకు దా సమాత్యుండగుటకు శల్యుం డంగీకరించినను, జేనిసేనల నడపుట నాతం డొల్లకపోవచ్చును. తొలి పలుకుఁబడి ననుసరించి చమూపతికాయనుమతించినను సారథ్యంబునం కొనసకపోవచ్చును. సారథ్యంబు వహించుట తప్పనిసరియయినను సూతసూతి యరదంబు గడప నొడంబడకపోవచ్చునే గాని, ధర్మజా, నీ కుటిలపుటాలోచన యే లేకయున్న చో, రాధేయునకు రథచోదకుండ గుట కిష్టపడుటగాని, యిష్టపడినచో, నాతని నోనాడుచు, నాతనిం దేజోవీర్య హీనునింగం జేయుపలుకులు శల్యుండు పలుకక పోవుటగాని జరుగక పోవచ్చును.

ధర్మజా! తఱితప్పి వచ్చునందాఁకనే నీ నీతి పథక్రమంబు గాని, మీఁదుమిక్కిలి యైనచో మాత్రము, నీవు కార్యవాదివై నీ కార్యానుకూలమున కనువగు తెన్నే చూచెదవనుట నిర్వివాదాంశము సుమా! మఱియు నీవు నీ యెదిరినిం గృష్ణునింబోలె సంపూర్ణముగ నెఱుంగుదువు. ఎవనినిబట్టిన నీ కార్యము సానుకూల్యముకాఁగలదో, యావానిం బొరపడకుండఁ జక్కఁగ గుర్తింపఁ గలవని నీ పలుకులంబట్టి తెలిసికొన వచ్చును. శల్యుని సారథిగ నుండఁ గోరినను, కర్ణునకే సారథిఁగ నుండుమని శల్యుని దుర్యోధనుఁడు కోరునని నీవు పోల్చు కొనుటయందే అపారమగు నీయనుభవజ్ఞానము వెల్లడియగుచున్నది. అందునను మద్రమహీనాథు నంతవానిని రాధేయునకు రథచోదకుం గా నుండఁగోరు నా సుయోధనుండని యెదనెఱింగి శల్యున కయ్యది మున్ముందుగ నెఱుంగజేసి, తన్మూలమునఁ గర్ణుని నిస్తేజునింగఁ జేయ నెంచి, నీ కాయుపకార మొనర్పుమని శల్యునిం బ్రార్థించి యట్లొనర్ప నాతని నొడఁబఱచితివి! ఇది యంతయు నీసమయజ్ఞతాస్ఫూర్తిని వెల్ల డించుచున్నదసుమా! ఇంతకును ముందుముందెన్ని విశేషములు పొడ సూపునోగద!

కానున్న మహాహావమునఁ బనిసేయు వీరు లిట్టులనే యొక్కొక్క రొక్కొక్క కారణమున నొకొక్కరిపైఁ బగసాధింపఁ బూని కార్యక్రమము నడప నెంచినపు డేకీభావము లేని కార్యంపుఁ బర్యవసాన మెట్లు యథాయథలై పోవక యుండఁ గలదు!

రాయబారము

ఐదవ ప్రకరణము

హస్తిపురము:— కౌరవసభ-ద్రుపదపురోహితు రాయబారము-కౌరవ పాండవ బలాబల నిరూపణము-సంభాషణమధ్యమునఁ గర్ణుని యాగ్రహము-కర్ణభీష్ముల వాక్కలహము-ధృతరాష్ట్రుని ప్రశాంత ప్రసంగములు-శ్రీకృష్ణుని వ్యక్తిత్వ నిరూపణము-ప్రత్యేక ప్రాముఖ్యత-ద్రుపద పురోహితు వాక్యములపై వ్యాఖ్యానము.

ఆ మరునాఁ డాంబికేయుండు నిండుకొలువున్న సమయాన, దౌవారికునిచేఁ గబురంప, రాజాజ్ఞం గైకొని, ద్రుపద పురోహితుండు, ధార్తరాష్ట్రుని కొలువుం బ్రవేశించి, కృపద్రోణ విదుర గాంగేయాది కురువీరుల సముచితారాధనం గని, దుర్యోధను సందర్శించి.సముచితాలాపంబుల నాతనిఁ బ్రసన్నచిత్తుం గావించుకొని, యంబికాతనయు నభిముఖుం జేసికొని, యఖిల సేనానాయకులఁ గలయం గనుంగొని, తా నరుగుదెంచిన కార్యంబుఁ దెలుపం దలంచి, యిట్లుపన్యసింపఁ బ్రారంభించెను.

ద్రుపద పురోహితుఁడు:—

"ధృతరాష్ట్ర భూపతియుఁ, బాండుమహీపాలుండును, నన్నదమ్ములగుటను, ధృతరాష్ట్రుండు జ్యేష్ఠుండయ్యును జాత్యంధుండగుట రాజ్యపాలన కనర్హుండగుటను దొల్లి పాండుక్ష్మాపాలుండె హస్తి సామ్రాజ్యంబున కభిషిక్తుండయ్యెను. తన యన్న యందలి గౌరవము కతమునను, నభిమానంబు పెంపునను, జ్యేష్ఠుండగు

నంబికానందనునందె రాజ్యభారం బిడి, పాండురాజు పరరాజ్యాలఁ గెల్చి, పరభూపతులకుఁ బ్రాణగొడ్డమయి, ప్రబలియుండి, కాలవశమున మృతినొందుట నాతని యనంతర మాతని రాజ్యాధికార మాతని తనయులఁనె జెందఁదగినదగుట నిర్వివాదాంశమెకద! అట్లగుటఁ బాండవుల "కెట్టి" భూఖండ మేర్పడుపఁబడియెనో మనమందఱ మెఱింగినదేకద! పాండవులు తమపుణ్యావశమునను నిజబాహుబలమునను, రాజసూయాది క్రతువు లొనర్చి తమ రాజ్యమును ధర్మముదప్పక పరిపాలించు కాలమున నీ ధార్తరాష్ట్రులేయుపాయములఁ బన్ని యెట్లు పాండవుల నడవులపాల్సేయగలిగినదియు, నెంతెంత వంచనమార్గముల వారి సర్వసంపదల నపహరింపఁ గలిగినదియు, పాపము వారడవులనున్న కాలాన, వారల నెన్నెన్ని విధముల బాధించుచుఁ దమ నిర్బంధాధికార మా పాండవులయెడ నీ ధృతరాష్ట్రతనయులు ప్రవర్తిల్లఁజేసిరో, యివియన్నియుఁ దామెల్ల రెఱింగియేయుంట, మరల వానినెల్ల నే నిపుడిట నుగ్గడించుట చర్వితచర్వణము యగును.

ఇఁక ద్రోవది నానాఁ డాసభకీడ్చుకొనివచ్చిన యవమానము పాపము పాండవు లోర్చియు, సమయంబు చొప్పున నరణ్యాజ్ఞాతవాసంబు లొనర్చికొని మగుడి వచ్చునంతలో వారి సర్వస్వము వీరలపహరించినను, బ్రజానాశనకరమగు యుద్ధమునకుఁ బాండు తనయులోర్వకుండుటంజేసియెఁగాని కానిచో నన్నెల నిటకు రాయబారిగఁ బంపి, సంధిక్రమం బనుసరింపఁ బ్రయత్నింతురు? సంధిపలుకుల నవలంబించిన కారణమునఁ బాండవులు కొలదులని తలంప వలనుపడదు. వారలును మీవలెనే ధర్మపరులుకానిచో, నింతకాల మీరీతిగఁ దగవు నడవ నవకాశమే కలుగకుండెడిది. కాని, వీరికి బాహుబలాఢ్యులు వెనుదండఁ గలరనియుఁ బదనొకండక్షౌహిణులబలము కలదు

గదా యనియు, వారికి బల మేడేకద యక్షౌహిణులనియుఁ దలంపఁ జాలు రేని ఆవల బాహుబలవిక్రముఁడౌ భీముండును, సాహసరసికా త్ముఁడౌ సాత్యకియు, వారికిఁ గలరని మీ రెఱుంగుదురా? ఆహవ పాండితీమహిమమున ననన్యసామాన్య శేముషీవంతుఁడౌ గాండీవ ధన్వుని, భండనమున నెదుర్కొందు నని యెవఁడు తలంచినను, కొండందాకినతగరు పొగరణఁగినగతియ యగునుగదా! ఆ విజయుని శరవిద్యాకౌశలముఁ బందికినై బవరము సల్పిన నాఁటి శాంబరీ భిల్లుఁడగు హరునకుఁదక్క నొరున కెట్లు తెలియందగు? పాండవుల బలగంపుసంపద యింతతో నాగక, వివిధోపాయపరాయణుండును, శత్రుబలమును దాఁ గన్నారఁజూచినంత మాత్రముననే కొల్లఁగొను నంత ధీమహిమాన్వితుండును, దన మంత్రశక్తిచే స్వజనమును రక్షించుట యం దెదురులేనివాఁడును, ధైర్య స్థైర్య వివేకాది సకల సుగుణోత్తరుండును, సకలకళాసందోహసంవేద్యుండును నగు దేవకీ నందనుం డాదెసఁ బాండవుల కండయైయుండ, నింకను వారికసాధ్యం బొండుండునే! ఇంతయుం దెలిసికొనకుండనుండుట, మనబుద్ధిమాంద్య ముగాక, యింకేమున్నది! ఏదీ కురువీరుల యొద్దనున్న యోధవరు లలోఁ బాండుసుతులపక్షమున నున్న వెన్నున కెదిరిగ నిలువం దగిన ప్రతిభాశాలినో, బుద్ధిశాలినో, మతిశాలినో, యొక్కనిఁ జూపుఁడు; చూతము! ఇంకను సమయము మించకుండ నా పాండవేయులఁ బిలువనంపి, ఆంబికేయా, నీకును, లోకమునకును, హితమును ప్రియ మును నగు తెఱం గెఱింగి వారిది వారికొసంగి, మీరును మీరునుం గలసిమెలసి మనుట సమ్యగ్ జ్ఞానము గలవారి రీతియని తోఁచెడిని.''

ద్రుపదపురోహితుఁ డిట్లనుట వినుచుండిన భీష్ముఁడు:—

[పురోహితుదెసం జూచుచు]

"బ్రాహ్మణోత్తమా, శ్రుతికిఁ గఠోరంబైన నగుంగాక, గాని

నీ విట్లింత శుద్ధవైదికముగాఁ బలుకుట విప్రస్వాభావికమె యైనను, నిష్పట్టున నొప్పిదమై యున్నది. ఉన్నదియున్నట్లు పలుకవలసి వచ్చినప్పు డెట్లైనను, శ్రుతికిఁబరుషము కాకతప్పదు. ఇంకను బాండు నందను లిక్కట్టుల పాల్పడకుండ, ధృతరాష్ట్ర పాండు భూపతుల వంశములు సుహృద్భావంబున క్షీరనీరంబులంబోలెఁ గలసి మెలసి మృదుమార్గమునం జనుట లోక కళ్యాణకరము గాదె!

[ధృతరాష్ట్రు దిక్కు మొగంబయి]

"సంపూర్ణ విక్రమాఢ్యులయ్యును నశక్తుల చాడ్పున నివ్వీడు వీడిపోయిన వారి నాఁటి దైన్యమును, నరణ్యావాసవిషాద వేదనశ్రమ మును, అజ్ఞాతవాసంపుదుఃఖమును, లోకమునకుఁ గ్రొత్త కావే! అన ఘుల నట్టెలు పెట్టఁబాడియగునే! పితృపైతామహమగుసంపద్రాజ్యము నుచితమౌ తెఱంగునఁ బాండుతనూజులకుంగూడఁ బంచియిచ్చి, లోక మువారలు మెచ్చునట్లు వారలంగూడ నాత్మజులంబోలె నాదరమునఁ జూడవలదా! తప్పనిసరియైనట్లు మీరలు చేయుటచేత మోమోటమి కోడి, కాదనఁజాలక, మిక్కిలివిచారముతో మీతోఁ వాగుఁజూదమాడి, ధర్మమునకుఁ గట్టువడి, మీరొనర్చినవంచనలకు సైరణచేసిన ధర్మజు మోము జూచి విజయుఁ డోర్చెనే కాని, కానిచో, నాతని యచ్చపుఁ గిన్కకు నోర్వఁగలిగిన యెట్టిమగవారలనైన నీజగానఁగానఁగలమా!"

అని భీష్ముఁడు పాండవులదెస సానుభూతిం జూపెను.

ఆసభనదివఱకే యలంకరించియుండిన కర్ణుఁడు విని విని బలు కోపము దెచ్చుకొనినాఁడు. మొగమెఱ్ఱవారినది. భీష్ముని దిక్కు మొగమయి పలుక నారంభించినాఁడు.

— కర్ణుఁడు —

"దుర్యోధనునికొఱకు శకుని జూదంబాడి, మేదినిగెలుచుట ...ను, ధర్మపుత్రుం డోడుటయును జనులెల్ల రెఱుంగుదురు. ఇంత ల...కవిదితంబైన ఋజాపన్నికై యింతగా నిన్నిసా ర్లగ్గడింపవలయునే!

మాతండ్రి పాలు మాకుఁ బంచియిమ్మని, యిట్లీయరితనముచేసి, తగుదుమని, యిపు డిట్లభిముఖులౌట తప్పగాని, జూదమున నోడిన వారు తత్సమయానుసారముగ నడవులకేగి సిలుగు లొందుటయం దేమితప్పుగలదు ? ఇంతతో నాగక, ప్రత్యేక ప్రత్యేకకారణములు గల ప్రాఁబగలఁ దీర్చికొనఁ దరుణములకు వేచియున్న ద్రుపదాదులఁ నిపుడు దోడుసేసికొని, రాజ్యలోభమున, యుద్ధమున కెత్తివచ్చి నంతమాత్రం గురుపతి వెఱచి పాలిచ్చునని తలంచు టేటితగవు?”

భీష్ముఁడు:—ఏనాఁడును నోడనిపోటుమానిసివి గనుక నింత యూడఁ గలిగితివి. ఇంతటిమెక్కుడుమాటలాడ వినువారలున వ్వెదరని యైనను నీకుఁదోఁపదాయెఁగా? మొనమొన్న నేకద అనన్యసామాన్య విక్రమమూర్తియౌ నర్జునుం డొక్కఁడె కాదె, యల యుత్తరగోగ్రహణమున మనయార్వుర న్నగ్రణాన గెల్చినది; నేఁ డిపు డిక్కడ నీరాజుకొల్వున నాఫల్గునుని వ్రాగణమున గెల్వఁజాలుదీవు! అగు-నగు- కిరీటిని గెలువఁగలుగుట కీవె తగుదువు.

అని ధిక్కరణం బొనరించెను.

కర్ణుఁడు:—శాంతనవా, వయస్సుమీఱినకొలఁది బుద్ధియుఁ జేవ దేరునని వింటినిగాని, వయస్సుజారిన కొలఁది బుద్ధియుఁ గ్రమంబుగ దిగఁజారు నని నే నెఱుంగకుంటిని. నీయెడ నయ్యది విపరీతమె కాకున్న, నే నన్నదేమి, నీ వనిన దేమి ? కర్ణార్జునులలో నెవ్వరుగెల్చునదియు నటుండనిచ్చి, కవ్వడి యుబ్బైనను మనకిపుడు ప్రసంగాంశమె కాలేదే! తఱచుగ మన ధృతరాష్ట్రధరణీపతిని,-మానవసహజమె యైనను- సుతువాఁడని యెత్తిపొడుచుచుందువే కాని, నీవిపుడు కూఁటికిని గుడ్డకును గురుపతింజేరియు, రిపువాఁడవై, పాండుసుతుల బూతుకీతిఁ బొగడుచున్నావు- కానిచో, మన ప్రసంగాంశమె

కాని యర్జును నిర్జించుచో నీ ప్పేల నీతలంపునకువచ్చు? వారిని, వారివారినిఁ బొగడుచు నెవరియన్నము దినెదవో, వారి యపయశస్సే కోరుచుఁ గాలముపుచ్చుట నీ వెఱింగినంత దూరము ప్రసంగశుద్ధి నీ వెఱుంగ వైతివి—

— ధృతరాష్ట్రుఁడు —

"రాధేయా! నీకెంత వయసువచ్చినను, పిన్నపెద్దల తారతమ్యము మాత్రము గుర్తింపఁజాలకున్నావు. ఇఁక నింతతోనైన నీ వీ ప్రలాపములు విరమించినచో, నింకను మిగిలియున్న మా యందఱి గౌరవములు దక్కింతువు. నీవు మిన్నకున్నఁ గుల వృద్ధుల గౌరవించుటయు, కౌరవగౌరవము కాపాడుటయు, నగును.

(భీష్ము నుద్దేశించి)

"శాంతనవా! మంచిచెడ్డలఁ బాటింపక ప్రసంగంబులఁ బ్రల్లదనంబులు చొరకుండఁ బ్రశంసించు నేర్పెఱుంగని రాధేయుని మాటల నంతగాఁ బాటింపక మన ప్రస్తుతాంశము విచారింతుముగాక!"

అని, రాధేయుం గినిసియు, నాపగాతనయు ననునయించియు, వారి వారి వాగ్వాదముల నప్పటి కుపనయించి, ధృతరాష్ట్రుండు:

(ద్రుపదపురోహితు నుద్దేశించి),—

"భూసురాగ్రణీ, పురోహిత హితామాత్య సుహృద్బంధు జనంబులతోడ, వివేకముతో నాలోచించి, మామనోగతియుఁ గర్తవ్యమును విస్పష్టముగ ధర్మజుమోలఁ బలుకుటకు సౌమ్య గుణప్రధానుఁ డౌ నొక్కరునిఁ బంపి సమస్తభూప్రజకును, మాకును, వారికిని, హితకరమౌ మార్గము ననుసరింప నెంతుము; గావున నీవు ముందుగ నేగుము."

అనిపలికి య పురోహితునకు నమూల్యాభరణాదు లొసంగి విడెం బిడి, వీడుకొలిచ్చి, పుచ్చి, తనమంత్రివర్గములోనివాఁ డగు

సంజయుండనువానిం దనకొల్వునకు రావించి, ధృతరాష్ట్రుండాతనితో నిట్టులం బ్రసంగమున కుపక్రమించెను.

— ధృతరాష్ట్రుండు —

"వింటివా! సంజయా, పాండుసుతు లుపప్లావ్యమునకు వచ్చి యున్నారంట! నీవట కేగి, వాసుదేవసహితముగ వారినిం గలసికొని, వారి విషాదవేదన లెట్లు లడంగంగల వట్లు వారితోడం బలుక వలయు: మఱియు నామాటలుగా వారితో— 'మీరు వనవాసా ద్యాజ్ఞాతవాసంబులంబడి తుదకు సురక్షితముగ నుపప్లావ్యముం జేరం గనుట విని మీయయ్య హృష్టాత్ముండయి మిముం జూచిరా నను మీకడ కంపె'—నని నీవుపోయిన మొగాన ననుము."

అని సంజయుతోం బలికి తనకొలువున నున్నవారినిం జూచి—

"నాకొడుకు కార్యాకార్యజ్ఞుండు గామి నింతకలక గలిగెం గాని, కాకున్నచో నార్యులును, దృఢధైర్యులును, రణధుర్యులును, నగు పాండుతనూజులు దోషాన్వితు లగుదురే! మనమును, వారును, క్షీరనీరముల తెఱంగునం గలసిమెలసి బ్రదుకవలసినవారము కామా! వా రిడుములం బడందగినవారు కారే! పితృభాగమేలం దగని వారు కారే! పాండుసుతులతోం గలసి జీవించుటకు మన మిష్టపడ నేర మనియు, గర్వుల మనియు, మన మన్యాయపరుల మనియు నిఁక బ్రజలు మనల నమ్మనేరరు. ప్రజానురాగముం బాయుటకుందోడు, ప్రజల విశ్వాసమునకుంగూడ బాహ్యమయ్యేనేని, అట్టి పరిపాలన నామమాత్రావశిష్ట మగును. నాకొడుకుల యవినీతి ప్రవర్తనకుం దగవునడపింప సౌమ్యుండౌ ధర్మజుండు గలండు గనుకగాని, కాకున్న నింతకుం బూర్వమె యెంతెంతలు పుట్టి యుండునోకద! మనము దుర్మా నంబువాటించి, కూడనికార్యంబు లొనర్చి, గర్వోక్తు లాడుచు, వారి పాలు వారి కొసంగకపోయినంతమాత్రమున, మనము వారిని గెలువ

నేర్తుమె? పార్థుఁడే నిజముగ నలిగెనేని, విజయమూలకంబగు తన గాండీవంబు నారిసారించి కృష్ణునిసారథ్యంబుతో నని మొన నిల్చెనేని, త్రిజగంబులును సంక్షోభంబు నొందకుండునే! కడుభయంకరంబగు తన గదఁబూని, భీముఁడు కురుకుమారవర్గముపైఁ గవియుననుమాట మనమునఁ బడియెనేని నా మేన్గొఁ జెమ్మటలుగ్రమ్మి, కంపమొందు చుండును. నిజముగ వాని మార్కొన నాహావరంగమున నిలుచు వా రెవరు! మాద్రేయులగు కవలుమాత్రము తమయన్నలకన్న నేమితక్కువ! ద్రుపదుఁడు మాత్రమేమి మాటలఁబోయెడువాఁడె! ఆతనిపుత్రులో—బాహుబలసమన్వితులు! విరటుండును, నాతని తమ్ములును కొడుకులును అలఁతులఁబోదురే! సాత్యకియునుసలుపాలఁ బోయెడువాఁడే! వృష్ణికుమారులును, పాండ్యుండును, గేకయ పతియు, నాదిగాఁగల బంధుమిత్ర గణంబులతో నాహావరంగమున నిలిచినఁబాండవులం గెలువదలంచుట వెఱ్ఱితనముకాకయింకేమగును! సంజయా! ఉన్నదియున్నట్లు చెప్పవలసివచ్చినచో, మహావిక్రమ స్ఫూర్తిని దాల్చు భీమున కేను మనమున డెంకను; మాయాకిరా తుండగు మాహేశ్వరుందూలించిన కఱ్ఱివిక్రమంబునకైనను డొంకను; సృష్టిస్థితి లయములకుం దావని యనుచున్న హరికింగూడఁగొంకను; కాని మనవా రిందఱును, గెలువంగలవార మని విఱ్ఱవీఁగినను, రుద్రున కైనంగెలువరాని ధర్మపుత్త్రుని కోపమునకైన జంకవలదే!

[ఎల్లవారును వినునట్లుచ్చస్వనమున మరల ధృతరాష్ట్రుఁడు]

"సంజయా,—నీవు ధర్మజుపాలికిఁ బోయి యాతని యనుజ వర్గంబును బంధుమిత్ర గణంబులును వినునట్లు స్నేహముపాటించి, యాతనికోప మపనయించునట్లు, నాతని మనమునఁ గయ్య మను మాటయే పోవునట్లు, మాపై వ్వారి కిపు డుండిన కోపము పోవునట్లు, గడు తీయందనమునుజూపు మాటలచే నాతని నియ్యకొలిపి, నాకు వారియెడఁగల ప్రేముడియం దబద్ధములేమిం దెలిపి, సుస్థా

ర్థములుగల భావములం దెలిపి, మఱియు నీపోవు కార్యము జయప్రదముగఁ జేసికొని మరలిరమ్ము."

అని ధృతరాష్ట్రుఁడు వలికి రథంబెక్కి పొమ్మని సంజయుని వీడుకోలిచ్చి పుచ్చెను.

× × × ×

"అంబికేయా, ఏమోయి యింతసాహసము! ఏమని పాండవులతోఁ బలుకుమంటివి! అచటనున్న వారి కింపుపుట్టంగ బలుకుమంటివి; నెయ్యమువాటించి కఱుఁదయ్యమెసంగ బలుకుమంటివి; వారియలుక లెల్ల దీఱునటులగాఁ బలుకుమంటివి; కయ్యమను తలంపాతని మనమున మానునట్టి తెఱంగునఁ బలుకుమంటివి; అంతియేకాని, మీ రాజ్యభాగంబు మీ కొసంగెద రం డనువార్తనంప నీకు గుండె నిబ్బరములేకున్న లేకుండకపోవచ్చునుగాని, వనవాసాద్యాయాసంబులు దీర్చికొననైన వారిని నీవెంటఁ గొనిరమ్మని నాతో ననఁ జాలవైతివే! నీమెత్తని రిత్తపలుకులకు లోఁబడువా రాపాండవేయులని తలంచితివో! రాజకీయపరిస్థితులను వారితో సంప్రదించి వారిని శాంతాత్ములుగాఁ జేయందగు తెఱంగు తెల్పకపోతివి; కార్యదీక్షతో నున్న వారిని, వంచితులయి సర్వస్వమును గోల్పడియున్న వారిని, బుడిబుడిమాటలచే సపనయించు తెఱంగునందలి కష్ట మెఱుంగక పోతివి! రాజకీయమునకుఁ జోటులేదు; ధర్మమార్గంబునఁ బల్కుదుమన్న ధర్మజుమోఁల నవిమెల్ల హనుమంతునిముందలి కుప్పిగంతులగును. మఱి యేమార్గమును దెలుపవైతివి. ఇఁకమిగిలినది వేదాంతమార్గము. ఏతన్మార్గమున, వారిని గలకాలమును నడవులఁ గందమూలఫలభక్షణచేఁ గాలముపుచ్చుఁడని, ప్రబోధము సేయవలయు. వారి కాచార్యుండయి నిలుచు కృష్ణుం డిదివిని యూరకుండునా?"

అని చిరకాలమునుండి ధృతరాష్ట్రు నెఱింగిన సంజయుండను కొనుచు నుపప్లావ్యము దెస బయనమయి పోవుచుండెను.

రాయబారము

ఆఱవ ప్రకరణము

(i) ఉపప్లావ్యము.

పాండవశిబిరముననున్న శ్రీకృష్ణ మందిర వర్ణనము-రహస్య గోష్ఠీనిరతుండగు శ్రీకృష్ణుని యునికిచందము-కృష్ణార్జునుల విలాస సంభాషణము-ద్రౌపదీ సత్యభామల యన్యోన్య సంభాషణము-అవమానితయా ద్రౌపదియొనర్చిన యుద్రేకపూరిత భీషణ భాషణములు-సంజయుఁడు శ్రీకృష్ణుని దర్శించుపరికారము.

ఇపుడు ఢిల్లీనగరమని వాకొనఁ బడుచున్నదియు నింద్రప్రస్థమునకు దక్షిణముననున్నదియు నగు నుపప్లావ్యంబను ప్రదేశంబున విడిసియున్న, పాండవులకు సాయపడు తలంపున సానుభూతి నెఱపుచు వచ్చిన రాజుల విడుదులు లెక్కకు మిగిలియుండెను. ఏడక్షౌహిణుల సైన్యము విడిసియున్న బయలున నిసుక చల్లిన నేలరాలఁ జాలనంత సాంద్రమై కోలాహలముగ నుండెను. రాజుల కేర్పఱచిన శిబిరములలో శ్రీకృష్ణునకని యనినది తక్కినశిబిరములకుఁ గొంతదవ్వున నుండెను.

ఒకనాఁటి యపరాహ్ణమునఁ దన శిబిరమున శ్రీకృష్ణుండొక శయ్యం బరుండియుండఁ, దన యొడినిడికొని శ్రీకృష్ణుని పాదముల నర్జునుం డొత్తుచుండఁ, బాంచాలియు సాత్రాజితియు వేత్రాసన పీఠములపైఁ గూరుచుండియుండ, నా సమయానఁ బానలనాఁడు ప్రాగ్జ్యోతిష పురముననున్న నరకుని వధియించిన నాఁటి ముచ్చటలనెల్ల శ్రీకృష్ణుఁడు నుడువుచుండ, యుద్ధమధ్యమున నరకవధార్థము తాను

శ్రీకృష్ణున కొసంగిన చేయూఁత లాదిగాఁగల విషయముల నెల్ల సత్యభామయాదికిఁ దెచ్చుచుండ, ద్రౌపది విని విని, "అమ్మా, కానయియున్న కురుపాండవ సమరమునఁగూడ నీ సహాయ మవసరమయ్యెనేని నిన్నును శ్రమపెట్టక తప్పదని తోఁచెడి" నని తన యీప్సితము సూచింప సత్యభామయు, "వివేకముగల పురుషు లెన్నండును సంగరమొల్ల రేకాని, సంగరమునఁగాక తీర్పఁబడనిపట్టుల వారికిఁగల పట్టుదల స్త్రీలకుండఁ జాలదు. అయినను గార్యాచరణముపట్ల స్త్రీలకుఁగల తెంపరితనము పురుషులకు మృగ్యము. అట్లగుటను ధర్మనందనుని ధర్మ నిరతియు, నందనందనుని నేర్పును, జివరవఱికను జూచియే, మనము చేయఁదగినది చేసి చూపుదుముగాక!" యని కాఁగల కార్యముం గూర్చి సాత్రాజితి నిర్వచించెను.

ద్రౌపది:—సత్యా! తనరాజ్యభాగముఁ దనకిమ్మని ధర్మనందనుఁడు గాంధారీనందనునిఁ బ్రార్థనా పూర్వక దీన సంభాషణములనైన నెఱపుచు, నాతఁడీని రాజ్యభాగంబున కెదురుతెన్నులు సూచుచుండు టేగాని, దుర్యోధనుఁ డెంతమాత్రము నేమాత్రముగాని ధాత్రీభాగ మీ నేర్చునే! కీడెంచి మేలెంచుమనునట్లు భ్రాతృభాగ మాతఁ డొల్లని, యేపాటి యొసంగినను, బాండవాగ్రజుం డాహవ ప్రయత్నములనొల్లఁడు. వీరినడుమ హృదయశల్యముగనున్న నన్నవమానము నొందించి, రాజసభకీడ్చి వారెంతలుపఱచిరో నీవెఱుంగనిది కాదు. అవమానాగ్ని నన్నెంతే దహించుచున్నను, యమసుతుండొల్లని సంగరము తద్భ్రాతృవర్గము మాత్ర మూనునా? అట్టియెడ సాత్రాజితీ, అలనాఁడు నరకుని ననిమొన నెదుర్కొని, యమపురికాతని ననిపిన నీ ఖడ్గ మప్పుడే త్రుప్పుపట్టి యుండదు కద! అలనాటి నీ యాహవకేళీ కౌశలము నింకొకపరి చూపి, కర్ణ దుశ్శాసన దుర్యోధన హతకుల సంహారించి, తద్రక్తధారల

నీవేడియున్న క్రుమ్మడి గ్రమ్మఱంగట్ల, నాకు నీసాయమున్న,
నీ కృష్ణుండేల, యీ యర్జునుండేల? నీ వింత మాత్రము
సహాయ మొసంగినఁజాలు.

ఈ సంభాషణ మందలి లాలిత్యమునకు శ్రీకృష్ణుని మోమునఁ జిఱునవ్వు లొలుకుచుండ, నర్జును మోమునఁ జిన్నతనంబు చెలంగుచుండ, నింతలో నొక ప్రతీహారివచ్చి—"దేవా, దేవరదర్శనార్థియై సంజయుండను నొకరుఁడువచ్చిద్వారముకడ వేచియున్నాఁ" డని నుడివి, శ్రీకృష్ణునాన నీ ప్రతీహారియుఁ బోయి సంజయుదోడ్కొని వచ్చెను. సంజయుఁడును శ్రీకృష్ణుని సమీపించునంత, కృష్ణుఁడు సాదరదృక్కుల సంజయు నవలోకించుచుండ, సంజయుండును దన యుత్తరీయంబును శిరోవేష్టంబుగా ధరియించి, వినీతవేషుండయి, యెదుటంబడి, సాగిలిపడి సాష్టాంగంబుగఁ దన కరారవిందంబుల శ్రీకృష్ణుని పదారవిందంబులంటాకి, బ్రణమిల్లి ప్రఫుల్లమగు శ్రీకృష్ణుని ముఖారవిందము దెసం జూడ్కి నిలిపి, కొంతవడి మానసికధ్యాన మొనర్చి నిలువ, శ్రీకృష్ణుఁడును సంజయునాశీర్వదించి, యుచితాసన మొసంగనెంచి తనకాల్కడనుండిన కనకమణిమయంబగు పీఠంబుఁ జూపుచు సాత్రాజితిదెస దృక్కులు సారింప,నర్జునుండును పాంచాలికిఁగనుసన్న సేయ, ద్రౌపదీ సత్యభామలారత్నస్థాపిత స్వర్ణపీఠంబుఁదోడ్కొని దెచ్చి శ్రీకృష్ణుని సమీపంబున నునుప, శ్రీకృష్ణుండును సంజయుంగూరుచుండ నియోగించెను. తన వ్రేల్చిన కాళ్లుదిగిచికొని శ్రీకృష్ణుండును గూరుచుండెను. తన కని యునిచిన, యయ్యున్నతాసనము నా సంజయుఁడును దనకరతలంబున నంటుచు, ధరణీతలంబునన గూరుచుండి, నిజఫాలతలంబున మొగిడ్చిన తన కేలు కెందామరలంగదియించి ధ్యానము చేయుచున్నట్లె నిలచెను.

ఆఱవ ప్రకరణము

(ii)

కృష్ణసంజయుల సంభాషణము—ధర్మరాజు సముక్షమునఁ దాఁ బలుకవలసినవిగా నేర్పఱుపఁబడిన ధృతరాష్ట్రుని పలుకులు తాను ధర్మజున కెఱింగించు నవసరమున శ్రీకృష్ణుని సాహాయ్యమును సంజయుఁడు కోరినప్రకారము-శ్రీకృష్ణుని ప్రత్యుత్తరము.

"వదినా, మే మంపిన ద్రుపదపురోహితుపలుకులు విని, మము ననునయింపగావలయు, ధృతరాష్ట్రుం డీసంజయుని బంపియుండ నోపు" నని సత్యభామతోఁ బలుకు ద్రౌపది దెస చూచుచుండిన నీలవర్ణులును, బాహుమేధాబలసంపన్నులును నౌ నరనారాయణులం జూచినపుడు సంజయునకు హర్షాశ్రుపులకలును భయకంపంబులును నొక్కసారియె జనియించుటను నిమీలితనేత్రుండయియుండ, శ్రీకృష్ణుం డాతని సేమం బడిగి, కురువృద్ధులంగూర్చి గౌరవ సూచక ప్రసంగంబుల నెఱపుచు, దుర్యోధను సేమముంగూడ నెఱుంగఁగోరి కానోపు:—

"ఆపన్నలౌ కులాంగనల సభల నవమానించు నలవాటు మాని, మానియై, సుఖియై, యున్నాఁడుగద రారాజు!"

అని నిర్ధారణార్థమునఁ, బ్రశ్నార్థకమును కృష్ణుఁడు సూచించెను.

సంజయుఁడు శ్రీకృష్ణుని వాక్యము వినినంతనె, విన్నఁదనంబు దోఁచుచిన్నెలతో, శ్రీకృష్ణుంజూచుచు, "హేకృష్ణా! ద్వారకావాసా! మముఁబోఁటులొనర్చు నేరముల సైరించుటయు, మము సన్మార్గవర్తనులుగఁ జేయుటయు, శీలముగాఁగల నీయంతటి మహాత్ముఁడే యకృత్యముల నింకను క్షమియింపక, గోరంతలు కొండంతలు చేసి, యింకను రేపెట్టుచుండిన నిఁక కాఁగల కార్యములు చక్కంబడు టెట్లు?"

అని వినయముగ సంజయుండనెను.

— కృష్ణుఁడు —

"ఇపుడు నీ వచ్చిన కార్యముకాఁ దగియుండియు నావలననే కానోపదు కావలయు! ఎట్లైనను ఒకరొనర్చినహాని సైరింపవచ్చునే కాని మఱపునకు మాత్రము రాఁజాలదుసుమా! లోకమున నేకాలముననైనను రాణివాసము నవమానించుట యాలకించితివే! అందును, నన్న దమ్ముల గుంజులాటలలో! రారాజుసంపున దుశ్శాసనుచే సభ కీడ్వఁబడినపాండువిభుకోడలు, -సాధ్వి- తన మానముఁ గోల్పడఁబోవు సమయాన, దవ్వులనున్న నన్నుఁ బలవించుచుఁ దన మనోబలమున నాత్మగౌరవముఁ గాపాడుకొనినపాటు తీరని యప్పయి బహుభారమ్మయి, చలింపక యున్నది. ఇతరకారణములనెల్ల నటుండనిచ్చి యీ యొక్క కారణము మూలమున నొక్క త్రుటికాలమునఁ గౌరవ పాపాటవీదహనకార్యమును వారింప రానిదిఁగఁ జేయుచుండ నీవు చెప్పవచ్చిన దేదియైయున్నను, మీ తేని పంపున జరిగిన యీ యమానుష కార్యమును మాత్రము మాటుపఱుపఁజాలదు. కౌరవ వంశ మేమయిన నగుంగాక, గాని, సృష్టికార్యము నడచుచున్నంత కాలమును, ద్రౌపదీ పరిభవమును గూర్చిన వాదుమాత్రము ఆచంద్రార్కమునుమహాప్రళయముపర్యంతమును నాశనముకాదుసుమా!"

— సంజయుఁడు —

"నంద నందనా, రాజకీయవేత్తలలో నినుమించిన ప్రభువీ కాలమున నింకొకఁ డుండఁజాలఁ డనిన సందులకు నీకుఁ బదివేల మ్రొక్కులిడెద. భారతవర్షమున నివు డట్టుడికించి నట్టుడికింపనయి యున్న కౌరవ పాండవ దాయభాగ విషయమున, నీ నిమిత్తమున యాదవ పాండవ పాంచాలమను నీ త్రివర్గ సమ్మేళనముచే, రుధిర సహితమహావిప్లవ మొకటి రానయియున్న దని నినుఁగూర్చి మ్రొక్కవలసినచో మఱింత మ్రొక్కువాఁడనే కాని, ధృతరాష్ట్రు

నభిమతముఁ దెలుపవచ్చిన నా ముఖమునఁ దద్విషయము సాంగ ముగ సావధానముగ విననైన నెంచక, తొలుదొల్తనే, తీరని బాధ లంగూర్చియు, సమయానుసారంబుగ మానసోద్రేకము కతమునఁ దటస్థించిన సంఘటనములంగూర్చియు, నిపుడు తలంచుచు, వానినెల్ల మరల మరలఁ గెలుకుచుఁ బ్రస్తుత విషయమును గమనింపక, వివాదాంశము పొత్తుపడురీతినైనఁ దలంపక, ప్రత్యేకముగ నిను దర్శించి నీ ముఖమున, నయ్యజాత శత్రుని బ్రసన్నుంజేసికొన నే నేగుఁ దెంచిన యిట్టి తరుణముననే నీవింత బిరుసుగఁ బ్రసంగించుచున్నచో, నిఁక నా ధర్మజు సమక్షంబున నెట్లుండునోకద యని శంకింపవలసి వచ్చుచున్నది. సౌమ్యభాషణంబుల నా చెప్పఁబూనినది సాదరంబుగ విని, సపాకల్యంబుగ నీవును బౌర్వాపర్యంబుల నూహించి, యిరు దెగలవారికిని, లోకమునకును గల్యాణ ప్రదమాపరిణామికను బ్రసాదించుటే ప్రథమ కార్యంబుగా నెంచక, పాప మెంతటి మూర్ఖ మనుచు మూర్ఖజనములపట్ల గనికరమును బూనుటకు బదులు, వారియెడ నింత వేగిర పాటొందుట నీ యట్టి లోకోత్తర ప్రజ్ఞా నిధికిఁ బాడికా దని, దర్శన మాత్రముననే శత్రుజన వీర్యము నపహ రించుటయందు సంపూర్ణసామర్థ్యముగల నీ ముందఁ బలుకుట దుస్సాహస మగునేమో యని సంశయింతునుగాని, కానిచో, దృఢీక రింపఁ దగిన విషయమేజుమ యిది! నీ మూలమున ధర్మజాదుల సేమ మారసి నీ యనుమతి వడసి, యాతనిఁ బ్రసన్నునిఁజేసికొని పోఁదలంచి వచ్చితినేకాని, మాధవుఁ డే పక్షమున నుండిన, నా పక్షముననే జయలక్ష్మి బంధీకృతయై యుండు నని యెఱుంగని వాఁడను గాను. అట్లయ్యును నీ పురుషకారము ప్రధానమనియు నెఱుంగని వాఁడను గాను. కావున సకల భువనంబుల నొక్క నిమేషంబున నరచేతికిఁ దేరంజాలిన ప్రజ్ఞానిధివియును, మహారాజకీయ వేత్తవును, మహాపురు షుండవునగు నినునేదర్శింప వచ్చుట, యెదికిని దుస్సాధ్యంబైనది

నీకుఁ సుసాధ్యంబగునని యెఱింగి నీ వలన నయ్యది కార్య సిద్ధినొంద గలదనిసుమా!

"ఏదియెట్లున్నను బోరుకలుగకుండ నుండున ట్లేయుపాయమునైనను నీవ చెప్పవలంతివి. నీ వలనఁగానిపని యింకొకని వలన నెంత కాఁజాలదో, నీ వలన గానయియున్న కార్య మితరులచే వారింపఁబడనుం గూడ నంత కాఁజాలనిదే. నే నిన్ని యెఱుంగక కాదు నిన్నే తొలితొలి చూడవచ్చుట! ధర్మజుఁబ్రమోల నుడువఁ దగిన పెక్కు విషయములు వారి తండ్రి నా ముఖమునఁ గబురంపెను. కావున నుచితసమయ మెఱిఁగి, ధర్మనందనుని దర్శనము నాకు లభియింపఁజేసి, నాచేయు ప్రసంగంబున నీవును బ్రసక్తికలుగఁజేసికొని, నావచ్చిన కార్యము సఫలతనొందు తెఱంగారయ నిను వేఁడుచున్నాను."

— కృష్ణుఁడు —

"మీరును మీరునుం గలసిమెలసి జీవింతుమన్న వలదనుట నా కేమి ప్రయోజనకరము? సర్వవిధములఁ బొందే సమకూర్పఁ బ్రయత్నింతుముగాక. ఇంతకును బెరవారలా? కాని దాయభాగము కొఱకుఁగాని, నష్టసంపద నిమిత్తముగాని, జగడములు చేసినవారు లోకమున లేకపోలేదు. కాని తన్మధ్యమున, నమానుషములగు కృత్యములంగూర్చి ప్రసంగము వచ్చినపుడు నేనే యననేల, లోకము మాత్రము హర్షించునే? అంతదూరము పోనేల? సర్వము నెఱింగిన నీవుమాత్ర మలనాఁటి ద్రౌపదీ పరాభవమునకు హర్షింతువే? ప్రసంగ వశమున సంప్రదించి యనవలసంటేఁగాని, వారివారి పొందికజీవనమును గూర్చియుఁ దత్సంఘటనముఁ గూర్చియు నెంతవఱకు శ్రమం పడవలె నంతదూరమును బనిచేసి తీరుదుము. ఎంతో దూరమున నున్నకరినగరమునుండి, యాంబికేయుపంపున యుధిష్ఠిరుం జూడ వచ్చిన నిన్నలజడి నొందిరచుట కాడిన మాటలుగానెన్నఁబోకుము. తత్ప్రసంగమే మానసోద్రేక జనకము కాదా!

"మనము తేపకడ లేచి కాల్యములందీర్చికొని ధర్మజుఁడు కొలువున్న సమయాన నాతనిం జూడఁబోదముగాక!"

అని కృష్ణుఁ డప్పటి కా సంభాషణ చాలించి సాయంసంధ్యా వందనాచరణార్థము లేచెను.

సంజయుండును నామఱునాఁడు కృష్ణ ధర్మజాదులు కూడి యున్న సమయమున ధర్మజుంజూచు తన నిశ్చయము కృష్ణునకు విన్నవించి యాతని యనుజ్ఞవడసి తనవిడిసియున్న తావునకు మరలెను.

రాయబారము

ఏడవ ప్రకరణము

ఉపప్లావ్యము

శల్యువాగ్దానముం గూర్చి తన తమ్ములతో ధర్మజుఁడు ప్రసంగించుచుండ శ్రీకృష్ణసంజయులు ధర్మజుంజూడ నేగుట-సంజయ ధర్మజుల యన్యోన్య సంభాషణములు-ధర్మజుఁడు కౌరవుల యోగ క్షేమము లరయు ప్రకారము-తద్వ్యాఖ్య-ధర్మజుని వాక్సైపుణ్యము-సంజయుఁడు ధర్మజుని గ్రహించినరీతి ననుసరించిన వ్యాఖ్యానము-కురుపాండవ బలాబల విమర్శనము-సంజయు రాయబారపు టుప న్యాసము-సంజయుఁడు యుద్ధము వలదని ధార్మికముగ ధర్మజునకు శుష్కప్రియోక్తులతో, శూన్యహస్తములతో, నుపదేశ మొనర్చిన యుపన్యాసము; తద్వ్యాఖ్యానము. సంజయ ధర్మజుల స్వభావ పరి శీలనము-సవివరముగ, భావగర్భితముగ, శ్రీకృష్ణుఁడొనర్చిన యుప న్యాసము-సంజయుఁడు శ్రీకృష్ణున కొసంగిన ప్రత్యుత్తరము-శ్రీకృష్ణ భీమార్జునుల స్వభావ నిరూపణము-తన రాయబారపుఁ గార్యానంత రము కరినగరమునకు సంజయుని నిష్క్రమణము.

ఆ మరునాఁడు ధర్మజుం డనుజ తనుజ సమేతుండయి శల్యుని వాగ్దానముంగూర్చి పౌర్వాపర్యంబులఁ జర్చించుచును, ద్రుపద పురో హితుని మూలమున నంపిన రాయబారముం గూర్చి సంశయించు చును, ననుద్యూతమున నరణ్యాజ్ఞాత వాసంబులు పణంబులుగా గాంధారీనందనుండును, సౌబలుండును, నేర్పఱచుటయందిమిడియుండిన భావంబును, బునర్విమర్శ చేసికొనుచును, శ్రీకృష్ణు నెడ నెడ సంస్మ రించుచును, నున్న సమయంబునఁ గృష్ణసంజయులు ధర్మజు దర్శింప

ద్రౌపదియును ననుజులును, పుత్రసంతానమును, సేమమున నుంట మీతండ్రి. విని నీక్షేమము నారయ నన్నుఁ బుత్తెంచెను."

ధర్మజుండును, నొక్కపెట్టున దము పడిన బన్నములును, గౌరవ్యులొనర్చిన భంగపాటులును, దన తలఁపునకు వచ్చినవో యన నొక నిట్టూర్పు విడిచి,—

"మాయెడ నారాజునకుంగల కారుణ్యముకతమున సుఖమున నిట్లున్నారము. మా సేమ మారయ నిను గారవమున నంపుట నామదికి హర్ష మందినది." యను ప్రత్యుత్తరమున సంజయ ధృతరాష్ట్రుల నభినందించి ధర్మజుఁడు మరల నిట్లందుకొనియెను.

ధర్మ:—ఆరాజును, బుత్రులును, మనుమలును సేమముగ నున్నారు గద; రాజ్యంబున శుభపరంపర గలదుగద; ద్రోణుఁడును, కృపుఁడును, ద్రోణసుతుండును సుఖమున్నవారె? సుశ్లోకుండగు భీష్మునిపెత్తనంబు గారవించి కౌరవులు మెలఁగుచుండిరే? రాజ్యంబున బ్రాహ్మణులకు మన్నన గలదే? మేమలనాఁ డొసంగినవృత్తులు సెల్లుచున్నవే? రాజ్యంపుఁ గలఁకలం దొత్తుడుగలుగునాఁడు గాండీవి భుజబలంబును, భీమసేనుగదావిహారంబును, దలఁపునకు వచ్చుచుండునే!

—సంజయుఁడు— (తనలో)

"అన్నా! తనవారల సేమ మడుగు నెపమున నెన్నెన్ని యెత్తిపొడుచుచున్నాఁడు! తమ యిచ్చిన వృత్తులుగూడఁ జెల్లనీకుండఁ జేసిరో కా కౌరవు లనికూడ సంశయించుచున్నాఁడు! కురువృద్ధుండగు భీష్మునిమాట కౌరవులు గారవింపరని సూచించినాఁడు. తనకాలము నాఁటిబోలె బ్రాహ్మణులకు మన్ననలుండ నోప వని స్థిరపఱచినాఁడు. తనకాలమునం దొత్తడు గల్గునాఁడు, తనయనుజుల బాహుబలంబుల మూలమున గెలుపు గలిగెం గాని, యిప్పటిపని నట్టిదియొత్తడెగల్గినచో, నేమగునో గదాయను సానుభూతి

నెఱపువానిం బోలెఁ బలుకుచుఁ దన యనుజుల బాహుబల విక్రమంబుల నభివర్ణించుచు, నను నదలింపఁ బూనినాఁడే! మఱియు నిం కెన్ని తెఱంగులఁ బలుకునో సావధానంబుగ విందును గాక—" అని తనమనమున సంజయుండనుకొను చుండెను.

ధర్మ:— పాండుకుమారులు కౌరవగౌరవముఁ గాపాడిన తరుణ మిది యనిచెప్పుటకు నొకనాఁడా, రెండునాళ్ళా--ఏయొక్క నాఁడని నీకు నెరిచి చూపఁగలను? ఘోషయాత్రకు గంధర్వులు వచ్చినప్పటి చరిత్రము మనవారి మనములం బాయఁ దగినదికాదే! ఇంతలో నింత మఱపు చేకుర వచ్చునే? కృతమును మఱచినవారి నిఁక నేమందుము? పోనిమ్ము-మనమిరువురమును మధ్యస్థులమైమాటాడుదము. రణరంగమున నర్జును నోడించి, తన మానమును బ్రాణ మును దక్కించుకొని పోయినవాని నొక్కనినైనఁ జూపఁ గలవే! కాదుగాని, ప్రసంగవశమున నదుగ మఱచితిని: దుర్యోధను నింటఁ గార్యమునకును, ఖడ్గమునకును దగుదు నని చతురతమెయి వర్తించుచున్న కర్ణుని యార్యత్వమును, బెగ్గఱికమును జెల్లుచున్నవి గద!

ధర్మజుని పలుకులు వినుచు, సవిమర్శంబుగ

—సంజయుఁడు— (తనలో)

"ఔరా! ధర్మజుం డెన్నిరసంబు లొలికించుచున్నాఁడు! ఘోషయాత్ర నుదాహరణంబుగఁ జూపి, తనవారి నిర్వక్ర విక్ర మంబుఁ బ్రకటించినాఁడు! తనకక్కఱలేనను నట్లు, మధ్యస్థుల మని చెప్పి, నాకు మెప్పు పుట్టింప నెంచి, తన్నుఁగూడ నాలోఁ జేర్చికొనినాఁడు. అర్జును నెదిర్చి యనిమొన మానప్రాణంబుల దక్కించుకొనినవారు లేరుసూ యని భయపెట్టువానిం బోలెఁ బలికినాఁడు. కౌరవవర్గమువారి కుశల మడుగుటలోఁ బాండవులకుఁ

ప్రధానవైరి యగు కర్ణునిఁగూర్చి మఱచి యడిగినట్లు తుట్ట తుదకుఁ గర్ణుని యార్యత్వమును, నధికారమును, జెల్లుచున్నవే యనిఁ గూడఁ గ్రుచ్చి గ్రుచ్చి యడిగినాఁడు. పూర్వపుణ్యమునం గాని లభియింపని యీతని వ్యాకృష్ణపుణ్యముం గూర్చి యెంతని యభినందింతును! సమయోచితప్రసంగములనే కాని యీతనిఁ బ్రసన్నుం జేయ వేరుమార్గము గానరాదు."

అని సంజయుఁడు తన మనమున ననుకొని తుట్టతుదకు ధర్మజునకుఁ బ్రత్యుత్తరంబుగాఁ బ్రకాశంబుగా నిట్లనియె.

—సంజయుఁడు—

"కౌంతేయాగ్రజా! నా సవినయ విజ్ఞప్తి యాలింపుము—

"కురురాజనొద్ద నొకరి మాట యింకొకరి కెక్కనివారు పెక్కండ్రు కలరు. అవినీతులును, నీతిమంతులును, సత్వసంపన్నులును, దురహంకారులును నై కురుసభనున్నవారి నంత యనం బనిలేదు. ఏమి చెప్పఁ దలంచినను, నీతిపరులును, సత్వగుణ ప్రధానులును, లోకమునకు వెఱచువారును, జనులకు నోడఁబాటగు విధమునఁ జరియించువారును, సంఘముతోఁ బొంది పొసఁగి మను తలంపు ప్రధానముగఁ గలవారును, నగు మీతోడన చేయు ప్రసంగంబు ప్రస్తుతికెక్కం గలుగుట, నటఁ బలుకుటకంటె, మీతోడన పలుకుట మేలని తలంతును.

"మీ యడిగిన వారందఱకును నిప్పటి వఱకుఁ గాకున్న మానెఁగాని, పొందే ముఖ్యమని తలంచి యెంతశ్రమింపడినైనను ధార్తరాష్ట్రులతోడి నెయ్యమునకై ప్రయత్నించు మీ విమల హృదయంబుకతంబున నీక మొదలుగనైన క్షేమలాభంబులు సమకూరు అంబికేయునకు వృద్ధత కతమునఁ మన మొక తెన్నునఁ బోకుండుటఁ దన సుతుని పొగరుఁబోతుఁదనము మాన్పఁజాలక

పోయియు, నిపుడించుకచిత్తశాంతినొంది, మీయెడ నిక్క-
పమా(?)మక్కువం బూనియున్నాఁడు. ఇట్టిపట్టుల సంపూర్ణ
హృదయమున మీస్నైరణ, ధర్మప్రవీణహృదయులరగు, మీ
యజాతశత్రుత్వంబునకు, మఱింత మెఱుంగువెట్టినదై, మీశాంత
స్వభావం బఖిలలోకవిశ్రుతమగునట్లుచేయక యూరకుండునా!

"ధర్మనందనా! నీవు కొలువున్న సమయాన, నీవును
దమ్ములును, నీ యాప్తవర్గమును, కృష్ణుండును, వినుచుండ,
నీ సమక్షమున విన్నవింపుమని మీ పెద్దయ్య పలికిన పలుకులు
గలవు. అనుజ్ఞనొసంగిన విన్నవింతును."

అని సంజయుండొక్క త్రుటికాలము ధర్మజుదెసంజూచుచుండెను.

ముఖమునఁ గెంపు గదుర, దృక్కులు చెదరఁ, బెదవులదర,
సంజయుం జూచుచు ధర్మజుండు:—"సంజయా! వీరె నాతమ్ములు;
వీరె యాప్తులు; ఈతఁడె కృష్ణుఁడు; ఇఁక నీకొలువునఁగల తక్కిన
యందఱును వినుచునె యుందురు. ఓ యయ్యా! నిన్నేమనుమని
మాయయ్య నాకడ కనిచెనో యవియెల్ల వాయోడక వచియింపం
దగు" నని మిన్నకుండెను.

ఈ పలుకులు యమసుతుని మోమునుండి వెల్వడుటయుఁ
బలుకుచున్నప్పటి ధర్మసూతి ముఖకళలు మాఱుచుండుటయు,
సంజయుండు చూచి చూచి—

"అన్నా—యీ ధర్మజుని గరువంపుఁ బలుకుల విధంబు
నేమందును! దుర్యోధనుని యుద్ధతిం జూడఁజాలక, తన మెయివడిఁ
గల ప్రవర్తనకుండోడు నోటివడితనముంగూడఁ జూపుచున్న
ఈ యమసుతుంగూర్చి యేమి తలంపవలయు? ఈతనియం దిదివఱ
కెన్నండును గనివిని యెఱుంగని రజోగుణము నేఁడు చూడవలసి
వచ్చెనే! కటకటా! నీళుల నగ్ని పుట్టినట్టు లయ్యెఁగదా! లోక
సానుభూతికొఱకెదురుతెన్నులుచూచువాని స్నైరణ మితిమీఱెనచో

నేమి యగుదుము? కాలపరమావధి దాటినచో నయ్యది వెల్లి విరియక తప్పదు. ఇంతకును నికృష్టకష్టము లకారణముగ నెంత కాలమని సైరణ సేయఁగలము! ఏది యెట్లున్నను విన్నవింప వలసియున్నవి విన్నవింపక తప్పదుగదా!" యని సంజయుండు లోలోన ననుకొని, సద్భక్తి వెలిఁగ్రక్కు దృక్కులఁ గృష్ణుని దెసం బఱపి, భీమార్జున నకుల సహదేవుల నెయ్యముం జూపు చూపులఁ జూచి, దృష్టద్యుమ్నుని సవినయంబుగ నవలోకించి, ద్రుపద విరాట భూమిపతుల సంప్రీతిమెయిం దిలకించి, యుధిష్ఠిరు దెస మోడ్చిన కేలుంగవతో సంజయుఁడు ప్రసంగము ప్రారంభించెను.

"యమనందనా! మీయయ్యం దలంచి, మిమ్ము స్మరియించి, మీ పెదనాయన చిత్తశాంతి నొంది, మనః కళంకము వీడి, మీ తోడి పొందికమునికి మనమున ననయము గోరికోరి, యెంతే మోదమున నను నిట కనుపుచును, నాతో రేగడి త్రోవఁ జెప్పుచు, నీ సమ్ముఖమ్మున నెఱపెడి సంభాషణవిధానముఁ దెలుపుచు నెంతో దవ్వుల నను మీకడ కంపకముపెట్టఁ దనవారిని నా వెంట నంపిన యాభూకాంతుని మానసమున నీదెస ననురాగంపు కల్మి యెంతకలదో, కాని, యాతని మనసు గ్రహియించి, యిఁకనైనను మన మెఱుక గలిగి కార్యక్రమము నడపఁగడంగుట సమంజసము కాదా!

"ఈ సందర్భమున నెంతదూర మాలోచించినను సర్వధర్మజ్ఞులును, బరమశాంతులును, నని లోకమునఁ బ్రసిద్ధిఁగాంచిన మీరలు, లోకులు మిక్కిలి చులుకనగా వాకొనఁ దగిన కార్యము సేయంబూనుట యేమాత్రమును దగవు కానేరదు. మడుఁగు వంటి కౌరవాన్వయమునకుఁ గౌరవేంద్రు కతమున మసియంటినను, గార్యనిపుణహృదయులరగు మీ రద్దానిని దొలఁగఁ ద్రోసి, కీర్తిచంద్రికలం బ్రసరింపంజేయఁగల సమర్థులరయ్యును, బామరజన

పోయియు, నిష్కళంచుకచిత్తశాంతినొంది, మీయెడ నిక్క-
వమాత్మవశ్యవం బూనియున్నాఁడు. ఇట్టిపట్టుల సంపూర్ణ
హృదయమున మీ సైరణ, ధర్మప్రవీణహృదయులరగు, మీ
యజాతశత్రుత్వంబునకు, మఱింత మెఱుంగువెట్టినదై, మీ శాంత
స్వభావం బఖిలలోకవిశ్రుతమగునట్లుచేయక యుండునా!

"ధర్మనందనా! నీవు కొలువున్న సమయాన, నీవును
దమ్ములును, నీ యాప్తవర్గమును, కృష్ణుండును, విను చుండ,
నీ సమక్షమున విన్నవింపుమని మీ పెద్దయ్య పలికిన పలుకులు
గలవు. అనుజ్ఞనొసంగిన విన్నవింతును."

అని సంజయుండొక్క త్రుటికాలము ధర్మజుదెసంజూచుచుండెను.

ముఖమునఁ గెంపు గదుర, దృక్కులు చెదరఁ, బెదవులదర,
సంజయుం జూచుచు ధర్మజుండు:—"సంజయా! వీరె నాతమ్ములు;
వీరె యాప్తులు; ఈతఁడె కృష్ణుఁడు; ఇఁక నీకొలువునఁగల తక్కిన
యందఱును వినుచునె యుందురు. ఓ యయ్యా! నిన్నేమనుమని
మాయయ్య నాకడ కనిచెనో యవియెల్ల వాయోడక వచియింపం
దగు" నని మిన్నకుండెను.

ఈ పలుకులు యమసుతుని మోమునుండి వెల్వడుటయుఁ
బలుకుచున్నప్పటి ధర్మసూతి ముఖకళలు మాఱుచుండుటయు,
సంజయుండు చూచి చూచి—

"అన్నా—యీ ధర్మజుని గరువంపుఁ బలుకుల విధంబు
నేమందును! దుర్యోధనుని యుద్ధతిం జూడఁజాలక, తన మెయివడిఁ
గల ప్రవర్తనకుండోడు నోటివడితెనముంగూడఁ జూపుచున్న
ఈ యమసుతుంగూర్చి యేమి తలంపవలయు? ఈతనియం దిదివఱ
కెన్నండును గనివిని యెఱుంగని రజోగుణము నేడు చూడవలసి
వచ్చెనే! కటకటా! నీళుల నగ్ని పుట్టినట్టు లయ్యెఁగదా! లోక
సానుభూతికొఱకెదురు తెన్నులుచూచువాని సైరణ మితిమీఱినచో

నేమి యగును? కాలపరమావధి దాటినచో నయ్యది వెల్లి విరియక తప్పదు. ఇంతకును నికృష్టకష్టము లకారణముగ నెంత కాలమని సైరణ సేయఁగలఁడు! ఏది యెట్లున్నను విస్మరింప వలసియున్నవి పన్నగింపక తప్పదుగదా!" యని సంజయుండు లోలోన ననుకొని, సద్భక్తి వెలిఁగ్రక్కు దృక్కులఁ గృష్ణుని దేవం బఱపి, భీమార్జున నకుల సహదేవుల నెయ్యముం జూపు చూపులఁ జూచి, దృష్టద్యుమ్నుని సవినయంబుగ నవలోకించి, ద్రుపద విరాట భూమిపతుల సంప్రీతిమెయిం దిలకించి, యుధిష్ఠిరు దెస మోడ్చిన కేలుంగవతో సంజయుఁడు ప్రసంగము ప్రారంభించెను.

"యమనందనా! మీయయ్యం దలంచి, మిమ్ము స్మరియించి, మీ పెదనాయన చిత్తశాంతి నొంది, మనః కళంకము వీడి, మీ తోడి పొందికమునికి మనమున ననయము గోరికోరి, యెంతే మోదమున నను నిట కనుపునప్పుడు, నాతో నేగెడి త్రోవఁ జెప్పుచు, నీ సమ్ముఖమ్మున నెఱపెడి సంభాషణవిధానముఁ దెలుపుచు నెంతోదవ్వుల నను మీకడ కంపకము వెట్టఁ దనవారిని నా వెంట నంపిన యాభూకాంతుని మానసమున నీ దెస ననురాగంపు కల్మి యెంతకలదో, కాని, యాతని మనసు గ్రహియించి, యిఁకనైన నను మన మెఱుక గలిగి కార్యక్రమము నడపఁగడంగుట సమంజసము కాదా!

"ఈ సందర్భమున నెంతదూర మాలోచించినను సర్వధర్మజ్ఞులును, బరమశాంతులును, నని లోకమునఁ బ్రసిద్ధిఁగాంచిన మీరలు, లోకులు మిక్కిలి చులుకనగా వాకొనఁ దగిన కార్యము సేయంబూనుట యేమాత్రమును దగవు కానేరదు. మడుఁగు వంటి కౌరవాన్వయమునకుఁ గౌరవేంద్రు కతమున మసియంటినను, గార్యనిపుణహృదయులరగు మీ రద్దానిని దోలఁగఁ ద్రోసి, కీర్తిచంద్రికలం బ్రసరింపంజేయఁగల సమర్థులరయ్యును, బామరజన

పరిపాటించదోగుట యెంతయు గర్హ్యము కాదా! సకల జనక్షయ కారణంబగు యుద్ధమున జయాపజయంబుల నేదిసమకూడినను సుఖముదవని యీపనికి మీవంటి యుత్తమోత్తములు పూనం దగునే! ఆహవకేళీవిక్రములగు మీర లీయుద్ధమున నాబాల వృద్ధజనంబుల, సఖుల, బంధువులం దుంచి, కట్టకడ, నొందిన సుఖము లవేటికి ?

" దయాపయోనిధీ!- యని మఱినినుం బిలువం జాలుదుమే !

"మీ వీరజనంబుల దలంతుమన్న, యోధాగ్రేసరులగు భీమార్జును లరాతివనదవానలములు. సాత్యకియును, విరటుండును, నసమానయోధవరులు. ఇంక సంగ్రరణశోభితుండౌ నీ ద్రుపదుం డన్ననో, మీ చుట్టాలకెల్ల మేరువు. మీ విజయమునకెల్ల మూల మీ కృష్ణుండు. సురలకైన నజేయులగు నిట్టివారిం గూడియున్న మీ విజయమున కేమి కొఱంత!

"అటుకౌరవబల మూహింతుమన్న ద్రోణ భీష్మ కృపాశ్వత్థామ కర్ణ శల్యుల ప్రాణములే యాసుయోధనని పాలివని లోకు లనుచున్నారు. సుయోధను ననుజు లహీనపరాక్రములు. వారి కొడుకు లజేయులు; ఇంక నాబాహ్లికసోమదత్తు లాస్థాణునకైన నోడరు. వారిని నిర్జింప నీ యిలంగలవారిలో నెరికి నశక్యము. ఇంతింత బలపరాక్రమవంతులౌ మీ యిరువాంగుల వారికిని నన్యోన్య కలహంబు మే లొసంగూర్చునని నాకుం దోంపదు. ఈమాట నాదటం గాదటంచనెంచవేని, మీ యిరువురకును బ్రియమును, హితమును గోరువారి నడిగి చూడుము. "

అని కృష్ణునిదెసం జూమ్కులు నిలిపి, సభం గలయం గనుం గొని, సంజయుండు మఱల నిట్లందుకొనియెను.

"క్రోధ శాంతికై వాసుదేవునకు నమస్కరింతును; సవ్యసాచికిం జేతులు మోడ్తును; తక్కిన మిత్రబాంధవ హితప్రియ

మంత్రినయస్యకోటికి అభివాదన మొనర్చెను. అసూయలువీడి, ప్రాంబగలం దొలంగంద్రోసి, పాండవు లడవులంబడిన యగచాట్ల మఱలమఱలం గెరలింపక నామాట పాటింపం బ్రార్థించుచున్నాను.

"తన నేల యేలుటలో, ప్రజలం బాలించుటలో, దేవ బ్రాహ్మణగురు జనుల నాదరించుటలో, సర్వజనంబుల కీవులొసంగుటలోం, గ్రతువులొనరించి తత్తదుచితప్రకారంబుల గౌరవించుటలో ధృతరాష్ట్రి నగ్రనందనుం డీపాండుతనయాగ్రేసరుని కేమాత్రము దీసిపోండని మన మంకఱ మెఱుంగనిది కాదు. ఒక్క పాండవులను ద్వేషించినంతమాత్రాన దేవబ్రాహ్మణులకున్నన కర్గంబోదనియుం మీనాంటి యీవులు సెల్లనిచ్చుట లేదోకాయనియుం భీష్మాది కురువృద్ధులమాట పాటింపంబడ నేరదనియు, శంకింపం బనిలేదు. ప్రత్యేక కారణమున మిము ద్వేషించియుండునా సుయోధనుండు కొండొక కాలంబున మీకు ద్రోహంబు సేయ నెంచెనని యిపుడా కురునాథుం డెఱింగి మిగుల వగచి, మీవలనం బ్రేముడికతమున నను మీకడ కనిపెను. ఇంతకును నెవ్వ డెవరి కెటువోయి యెటువచ్చునో యెవరి కెఱుక? స్వయంకృత కర్మము ననెగదా సుఖదుఃఖములు కలుగుచుండును! అనుభవింపకతీఱు నే యెవ్వరికిన్నను? పురుషున కుండంజగినధర్మంబులన్ని యునునీయందుం గలవు. క్లేశములు కలిగినను మనమునన్నైన వగవని ధీమంతుండవు. సకల ధర్మజ్ఞుండవగు నీవు, నీయెడ నొరులెగ్గ దలంపకుండం బ్రవర్తింపవలయునే కాని సర్వ బంధుజన వినాశహేతుభూతంబయిన యుద్ధము నభ్యర్థింతువా? స్వజన వినాశకరంబుగ మీరొందెడు మనునది జయమెయయినను,అద్దాని నపజయమె యందురు సూ తత్త్వజ్ఞులు. ఇవు డింతకాలమునకైన నగుంగాక,గాని, సమర సన్నాహమే నీకు మోదావహమేని యీపాటి పని యానాండే యొనర్చి, దుర్యోధనుని లోకపుందిట్టుల పాల్పడనీయకుండినచో

మీ రరణ్యాజ్ఞాతవాసముల నన్ని యిడుముల గుడువలసియుండకపోవునే! ఇపుడయిన్నియుఁ దలంచితే గద మీ పెదతండ్రి, శాంతి వహించుటయే తెన్నమని నీకుఁ దెలుపు మని నను నిట కనిపి పుచ్చుట! ఆహవప్రయత్నముల నికనైన విరమించుటయే శ్రేయోదాయకమని మీ పితామహుండును, విదురాది సజ్జనులుం గూడ నీకడ విన్నవింపు మనిరి. నీ విప్పుడు బూనిన నీ పట్టు దిగిన నిఖిల లోకకళ్యాణప్రదమని నీ కురుగురుజనంబు లందరును వాకొనుచున్నారు."

—ధర్మజుఁడు.—

"సంజయా! నే నెంతయొ సేపు మాట్లాడ లేదు కాని, మాటలాడిన నంతవఱకును సౌహార్దమును స్నేహమును, గానిమాట యొక్కటియైనను నా నోట వెడలివచ్చెనే! నేను సంగరభీరువును గాకపోయినను, యుద్ధావసర సమయమున మాత్రము ప్రాణనష్టమునకు సర్వదా భయపడుదును. పోరులేకుండ మేమును వారునుం గలసి క్షీరోదకన్యాయమున జీవించుటయె సర్వదా నేఁ గోరుచున్నది. మఱియుఁ బోరులేకుండ సమకూడెడి యుద్ధసిద్ధి యేమైన నొల్లననా? లోకైక దూషకులగు దుర్యోధనాదులే దుర్వర్తనులు కారనినచో, నిఁక లోకైకసమ్మతధర్మనిబద్ధకార్యపరులగు ధీమజ్జనులేనా దుష్కర్మములకు రోయనివారలు?

"నీవు వేఱొకఁడవై సంధి యొనఁగూర్ప నెంచి వచ్చితివి గాని, సంపదఁ బోగొట్టుకొని యశక్తులం బోలియున్న మమ్ముఁ బిలిచి, యాదరించుట కా సుయోధనుఁ డంత బేలయా! బుద్ధులు చెప్పెడి వారి నాతఁడు మన్నింపఁడు. ఆతని చరిత్రము నీకును మాకునుఁ గ్రొత్తకాదు గద! 'తగవిది' యని యెఱింగిన యాంబికేయుఁడే రాజ్యకాంక్షాంధుం డగు కొడుకు తెన్నునే యనుసరించి నడచుచుండ నిం కెవరిని సత్పథమునకు రమ్మని పలుకుట!

"జూదపుసిరి యాసపడందగదని విదురుఁడు నుడివిన యప్పు డాతని మాట నాదరించుటయుఁ, గర్ణాదుల యిచ్చకపుఁబలుకులనాదరింపకుం టయు, జరిగించియుండినచో, నంతయు నింతదూరము పెఱుగక యుండునే! శకునియుఁ గర్ణుండును నెటుఁద్రిప్పిన నటుఁదిరిగెడు దుర్యోధనుఁడు తండ్రినిఁ దనవశము చేసికొని, యింతలు సేయఁ గలుగుచున్నాఁడు. నీ వింకను వెడంగువై యార్యులువోమెదుతెన్నున మాటలాడెదుగాని, దుర్యోధనుని యవినయ మనివార్యముసుమా! చక్రధరునైన లెక్కసేయక, పరాక్రమనిధియగు మన యర్జునుం గెలువ రాధేయునిపై నాధారపడి రాజ్యసంపదనెల్ల పోఁగొట్టుకొనుట కాయత పడుచున్న పరమావివేకిసుమా—పాపము— మన దుర్యోధనుఁడు!

* * * * * *

కొంచెము సేపు మిన్నకుండి మఱల యుధిష్ఠిరుండు—

"సంజయా! ఫల్గునునికపిధ్వజప్రభలు శత్రువుల కన్నులు మూఁతవడు నట్లొనర్చుటయు, నాతని దేవదత్తధ్వానమువారి చెవులు చిల్లులువోవ జేయుటయు, చాపాచార్యుండౌ ద్రోణుండును, గురుపితా మహుండౌ భీష్ముండును, ద్రోణసుతుండగు నశ్వత్థామయుఁ, గర్ణ దుర్యోధనులును మాత్రమెఱుంగరే! నీవునుంగూడ మఱచితివే! ద్రుపదపురోహితుఁ డంపఁబడెనుగదా యని నిన్నందులకుఁ బ్రతిగా నిటకంపిరిగాని, నీవు మాత్రము స్వయముగ నెఱుఁగని దేమికలదు ? నీవు మాటనేర్పరివి గాన, తొలుదొలుత మేము బాహువిక్రమా ఢ్యుల మనియును, గడుశాంతుల మనియును, మముఁబొగడి పొగడి, పదంపడి ధార్తరాష్ట్రుల నవింగెలువ నరిదియని, సులభముగఁ జెప్పితి వే కాని పక్షపాతవృత్తిని బలుకుచున్న నీనుడులు సమంజసము లని నేఁదలంతు ననియే నీవూహించితివే! కౌరవుల జేయులౌట వారిఁ

గెలువందరమే యను నీమాట లటుండనిచ్చి, సద్గుణుండవౌ నీవు వచ్చి, కోపోపశమనంబుగ నింతవట్టు పలికితి వంతేచాలు. వారిచేఁ బరాభూతుల మయ్యును, నీ మాటలచే నింకను గొంత మేర సైరణ చేయుదును. ఇంతకుఁ బూర్వము వారు మాయెడ నొనర్చిన దుర్నయముల నెంత సైచితిమో నీవ్వను గొంతయైన నెఱుంగుదువు కదా; ఇంకనుంగూడఁ వారియెడఁ గీడుదలంపకుండ నీ వుండుమనునంత కాలము నుందుము. కొడుకులపహా మముఁగబురంపి, పాలిన్మని తనకొడుకులకుఁ జెప్పి, యింద్రప్రస్థమో కాక వే ఒకటియో, మా కిచ్చి, మము సంతుష్టాంతరంగులఁ జేయుట యాతని కుచితము కాదా!"

—సంజయుఁడు—

"ధార్తరాష్ట్రులొనర్చిన యెట్టిదుండగములనైన మీారు భరించి తాలిమియె యమూల్యాభరణముగఁ దాల్చితిరి, కావున మీాతోడ నింతదూరము ప్రసంగింపఁగలిగియుఁ, దృప్తినొందక మరల విన్నవింపఁ బూనుకొంటిని.

"నీకున్న వైభవ మంతయు నహింసయు ననింద్యచరిత్ర మును గాక మ రేమున్నది? దుశ్శీలురగు కౌరవ్రులు మీాకుఁ బాలీక చెడఁ దలంచిరేని,—నేఁజెప్పెద, వినుఁడు—రక్తపుఁగూడు కన్న, మీా సత్ప్రవర్తనకుఁ దగినది భిక్షాన్నంబుకన్నను, మిన్నయై, భిన్నమైనది మఱిలేదు. ఇది కాదందువేని, రాజసూయ మహాధ్వరం బొనర్చి, ద్విజులకును దేవతలకును, దృప్తినిఁగలుగఁజేసి, శాంతియు దాంతియుఁజూపి, సకలలోకములఁ బొగడొందిన మహాపుణ్యమూర్తి వగు నీ పుణ్యచరితంబు మహాహవకారణమున హింసాకళంకితముగఁ జేయనెరచు టెంతయు నీ కొప్పియుండదు సుమా!

"ఇంకొకమాట—

"మా యజ్ఞాదమొనర్చి, మిముమోసపుచ్చి యింత లొనర్చిన ధార్తరాష్ట్రుల గర్వము నేల యింతనట్టు చెల్లనిచ్చితివి? లోకముచేత వారల నేలతిట్టులువడఁజేసితివి? తాలిమిందూలకయడవులపాలయి మీరందఱన్ని యిడుముల నేలపడవలసివచ్చినది? ఇన్నింటికిని మీయనింద్య చరిత్రమును, దాల్మియునుగదా ప్రధాన కారణములు! ఇంతవడియును, చుట్టతుదకు, సకలజనక్షయకారణంబగురణంబునకే యొడంబడి, బంధుగుల, గురుల, సనుజుల, వెదకి వెదకిమైనను, వధియింప లభియించు నా సురలోకసౌఖ్యంబైనను నదియేల? అస్థిరమును, నార్యనింద్యమును గాదా? లోకములోని సర్వజన సామాన్య మానవప్రకరప్రవర్తన మనుసరించినచో; మీకు ధార్తరాష్ట్రులు పరాభవములో, ప్రాణాపాయములో కలిగించిన సమయములనే మీరు వారికిఁ బ్రతీకారములు సేయవలసి యుండియుఁ దగిన సాహాయ్య సంపత్తి దొరకకుండుట నయ్యది యసమయమని మీరపుడు తలంచి మిన్నకుండి యిపుడు మీకు సాహాయ్యసంపద సమకూడినది గదా యని, సమరము సకలజనక్షయకారక మని యెఱింగియుఁ నిపుడు ధార్తరాష్ట్రులపై దాడి వెడలఁదలంచిరేమొ, యింతకాలము మిన్నకుంటిరేని, మీ రిన్ని యేండ్లు అడవులఁ గడునిడుమలఁబడి యుండుటయు నధర్మము కాదనవలసివచ్చును. మీ రిపుడిట్లు వారిపై నెత్తిరాఁదలంచి యుండుటయే కావలయు మిము దుర్యోధనుఁడట్లు బాధలు పెట్టెనో కాయని తోఁపఁజేయుచున్నది. ఇపుడు నీకు సాయమొనర్ప నెంచివచ్చిన రాజు లపుడు మాత్రము రా మని యనిరా? వారపుడు లేరా? అలనాఁటి రాజసూయమునకుఁ బూర్వము మీచే జయింపబఁడిన రాజు లేకద మిము నాశ్రయింపవచ్చుటలు! ఈ కృష్ణుండును ద్రౌపదీస్వయంవర కాలమునుండియు మిము సంభావించుచునే యుంట, మీరడవులకుఁ బో నియమింపఁ బడినప్పుడే, యిపుడు చేయఁదలంచిన యీ రణయజ్ఞ మొనర్చి మీ ధరణీ భాగముఁగైకొని

యుండిరేని, మీా ఱిన్ని యిడుమలఁబడకపోయి యుందురే! కాని సహజముగఁ దీవ్వృత్తియే యెఱుంగని నీకీ పాపాకరమగు యుద్ధపుఁటూహ తగదు సుమా! కోప మెఱుంగని నీవు కోపసంభావితమును, ప్రజ్ఞావిరుద్ధమును నగు ఘోరతర కార్యమునకెట్లు తత్తరమునఁ దలపడుచున్నావోకదా!

"జనక్షయ కారకమగు యుద్ధమునకు నే నెదఁ దలంకెదనని పలుమాఱనుచున్నావు గాన, నే నిపు డాడవలసిన మాట యొకటి లేకపోలేదు!

"ధార్తరాష్ట్ర వినాశమే నీ ముఖ్యోద్దేశము కానిచో, నీ తమ్ముఁడగు నర్జునుని దివ్యాస్త్ర సంపాదనకై తపమునకుఁ బంపునపుడు, మున్ముందుఁగ నీవు భీమునితో నాడిన మాటల యర్థమేమి? నీ రాజనీతి లోకోత్తరమైనది. మఱియు నీ కాలమున రాజనీతి పరులని యనిపించుకొనుచున్న వారిలో నగ్రగణ్యుండగు శ్రీకృష్ణుండుకూడ నీ పథమునకు లోఁబడినవాఁడె! ఏ సమయమున కేయాట యాడవలయునో, అది నీ వెఱిఁగినంతవట్టు శ్రీకృష్ణుండుఁగూడ నెఱుంగఁడని యేతలంతును.

"లాక్షాగృహ దహనము స్వయముగ భీమునిచే నొనర్పఁజేసియుఁ దద్గృహదహనపు టపవాదమును దుర్యోధనుని మెడకుఁ జుట్టి, మరణమును నిషాదవనితకును, దత్పుత్ర పంచకమునకును బంచిపెట్టి మీారు వెడలిపోవుట యందును;

"అట్టుల వెలువడిన వెంటనే ప్రచ్ఛన్న వేషులయి ద్రౌపదీ స్వయంవరసమయము వఱకును నందందుఁ బ్రాకులాడుట యందును;

"ద్యూతానుద్యూతానంతరమున మీా రడవులఁ దిరుగాడునాఁడు ద్రౌపదియును భీముండును నిను యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పుచుండ సమయము గాదిది యనియును, సమయము నిర్వర్తింపఁబడునంతవఱకును మాటాడరాదనియును, వారిని వారించుట యందును;

"సమయనిర్వహణానంతర మైనను సుసమయము వచ్చునందాఁక వేచియుండవలెనని వారిని శాసించుట యందును;

"మీలో మొనగాఁడని యనిపించుకొనిన యర్జునుని, 'ధార్తరాష్ట్ర' వినాశము కొఱకు దివ్యాస్త్ర సంపాదనార్థము తపమునకని, యనిపిన పిదప మీరందఱును దుర్యోధనుని దాఁకికోడి తీర్థయాత్రల నెపమున, దీక్షాభంగ భయమునఁ, దక్కినవారితో నానాపర్వత వనాదులం ద్రిమ్మరుటయందును;

"మీరరణ్యావాస మొనర్చుచుండునాఁడే, మున్ముందే జనావాసమున నజ్ఞాతవాసదీక్షను దీర్పఁగల మను నాలోచనము మన మునఁ జేసికొని విరటునగర మందుల కేర్పఱచికొనియే యరణ్యమున మీ విడిసిన తావులు మార్చుకొనుచుండుటలో మత్స్యదేశము దెసనే మీరు నడచి నడచి తుదకు సులభముగ నందుఁ జేరి మీ రేమి చెప్పిన నది నిజమనియే నమ్మి మిమ్మాదరింపఁగల యమాయకుండగు విరటుకొలువును జేరుటయందును;

"నీ రాజనీతిజ్ఞత వెలువడలేదా? నా కన్నుల యెదుటఁబుట్టి పెరిగి విద్యాబుద్ధులఁ గఱచి, పరమవివేకి వై నీవు పరమరాజనీతి పరుండవగుట నాకేమాత్రమును శిరోభారము లేదు సరిగదా, నామానసమునమఱియు నెంతేని గరువము కలుగుచుండును. కాని నీవు యుద్ధము వలదనుటలో, నీ సౌమ్యసమాధాన వాక్యములలోఁ గేవలము శాంతి కోరియేయనిగాని, మున్ముందు స్వలాభ చింతాలేశము లేక యని గాని, యనఁగలమా యను శంకమాత్రము లేకపోలేదు. యుద్ధచింత యేమాత్రమును లేదనియనుచున్న నీవు, ద్రౌపదీవివాహానంతర మొక వత్సరము మీరందఱును ద్రుపదునింటనున్న కాలాన ధార్తరాష్ట్రుల రూపుమాపుటెట్లను నాలోచన మీరును బాంచాలురును యాదవు లును గలసి గుణించుకొనుచుండిరను వార్త వినియేకద భీష్మాదులు మిమ్ముఁ బిలిపించి, యింద్రప్రస్థము మీ కిప్పించి రాజ్యార్థమున

మిము నిలువఁ జేసిరి. ఈ మాత్రము కార్యకారణ సమన్వయ మెఱుంగని వాఁడను గాను.

“ధర్మజా! ఇంతవఱకును జరిగినవేవో జరిగిపోయినవి—గాని యరణ్యాజ్ఞాతవాసములు నిర్వర్తించుకొనిన వెంటనే మాది మాకిచ్చి వేయుఁడని సుయోధనునకుఁ గబురంపి యుందురేని, ‘పాండవులెన్ని యిడుములఁ బడియునైన సమయబద్ధులే’ యని యెంచి దుర్యోధనుఁడు మీ రాజ్యము మీకేల యిచ్చియుండఁడు? మహావివేకినగు నీకీ మాత్రము తోఁపక పోయెనే? ‘ద్రుపదపురోహితుముఖమున దౌత్యమొనరింప లేదా’ యని యందువేమో! ఏమోగాని, ధార్తరాష్ట్రుల దురమున నిర్జింప నెంచి, సైన్యముల సమకూర్చుకార్యము మున్ముందొనరించిన పిదపనే ద్రుపదపురోహితు నాకురుపతి కడకంపలేదని నీవిపు డనఁగలవా? ఆహవప్రయత్నములయందు మీరే తొలుత ముందడుగిడుటనె కదా, దుర్యోధనుఁడును మిముఁజూచి, తానును సహాయ మభ్యర్థింపఁ బెక్కుఱకడకుఁబోయెను! కడు శాంతాత్ముల మనుచు, సమయము కొఱకెదురు సూచి చూచి, మీరే తొలుదొలుతఁ గయ్యమునకుఁ గాలు ద్రవ్వుచుంటిరి కాని, సుయోధనుఁడే ముందడుగిడలేదే! ధార్తరాష్ట్రులచే నెన్నెని యిక్కట్టులు పడియు, మాఱుసేయక సైరించిన శాంతాత్ముండని నిను నీవారును, వారివారును, పలుమా రనుచుందురేకాని,యసహాయస్థితియును నసమయమును బోయి, సహాయసంపల్లాభమును, సుసమయవీక్షణమును బ్రధాన కారణములుగ నీ వప్పటికి మాఱుసేయకుంటి వని, ధార్తరాష్ట్రులు మీ కొనర్చిన యగచాట్లకు వారలతోఁబాటు భూప్రజనెల్ల మడియింప సమకట్టిన నీ యాంతరంగికకఠినభావమును మాత్రము వారు గ్రహియించి యుండరు కాఁబోలు నని యనుకొనవలసి వచ్చుచున్నది.

“ధర్మనందనా, కారణ మెట్టిదైననేమి జూదమున మీరోడితిరి

గాని, సుయోధనుండె యోడెనను కొందము. మీరపుడు వారల నడవ్రుల కనుపఁ దలంపకుందురోటు! జూదమునకుఁ బ్రారంభించునపు 'డోడుదు-నరణ్యావాసాదులొనర్తు-' ననునిశ్చయముతోడనె కూరు చుంటివోటు! గెలిచియుందువేని దుర్యోధనుఁడిపుడు నడిపించిన కార్య కలాపమంతయు—మానినచో, నాతని పూర్వజన్మవాసనాయుతము లగు నొకటి రెండు పనులు మాత్రము మానియుందువేమోగాని—యంతయు—నీవును నడిపించియే యుందువు. ఇందెంత మాత్రమును సంశయము లేదు.

"కౌంతేయాగ్రజా!, పరబ్రహ్మమునం దాత్మానుసంధాన మొనర్పనేర్చి, యెదిరి మానసము నొవ్వఁజేయనొల్లని, నీ కిపుడిట్టి పాపకార్యమునం దెట్టుల మానసము లగ్నమయ్యెనో యని లోకు లనుకొందురని యైనఁ దలంక వలదా? ఇంత క్రూరకార్య మొనర్పఁ జేయఁగల కాఠిన్యమును దుర్యోధనాదులంబోలె నింతరాక్షసహృదయంబును, నీ చిన్ననాఁటనుండియు లేని నీ కిపు డెట్టులలవడియెనోయి! ఐహికసౌఖ్యములు తుచ్ఛము లనియు వినశ్వరము లనియుఁ దలంచికదా యడవులఁ గందమూల ఫలంబులనైనఁ దినుచు దినములు గడపుదునని యెంచిన నీవు, కర్మసంబంధమగు ఫలమును వీడి, వైరాగ్యసంపన్నుఁడవై, పునరావృత్తిలేని మోక్షసంపాదనార్థమె, యోగాభ్యాస మొనర్చుట కైకనైనఁ బ్రారంభింపము. అఖిలజన క్షయము వలనఁగాని లభ్యముకాని రాజ్యసంపదవలనఁ బ్రయోజనము లేదను విజ్ఞానముతో, గర్మరాహిత్యమును బొంది, లోక సంగ్రహార్థముసత్యము, దమము, సౌజన్యము, జీవదయాళుత్వము, వదలిపెట్టక సంచరించుచుఁ గడకాలము పుచ్చితివేని, యింతవట్టును నీ వార్జించిన కీర్తియుఁ బ్రతిష్ఠయును శాశ్వతముగ నియ్యెల నిలువఁగలవు. దుర్జనులకు హితమగు క్రోధమును దిగఁద్రావి సుజనులకు హితమగు శాంతినే వహించి జీవవధవలనఁ గలుగు నరకమును బొందఁ

దలంపును దప్పులకుఁ బాలుఁదోలి, తాలిమియె ప్రధానామూల్యాలంకారముగ నెన్నుచున్న నీ విదివఱకే గడించిన అజాతశత్రుండవను పేరు నిలిపికొనుము. నీవు వహించిన శాంతి యంతస్సున రగులుచున్న యగ్గిగ నుండనీయకుము. నీయట్టి సైరణపరుఁ డీ యిల లేఁ డను నానుడి మారనీయకుము. అనన్యసామాన్యమైన హాలాహలము మ్రింగిన నీలకంఠు నెన్ని పొంగి పొరలెడుకోపము దిగమ్రింగు ని న్నెన్నవలె. అట్టి నీవు శాంతింపవలెఁ గాని కాకున్నచో నీ పేరు కాలకాలములు నిలుచునే!"

సంజయుఁడు ధర్మజుం దర్శింప వచ్చినది మొదలు సంజయ ధర్మజుల సంభాషణము సాంగముగఁ దదేకధ్యానముగ వినుచున్న కృష్ణుఁడు తనలో—"ఆహా యేమిస్తోత్ర పాఠ పారాయణము! తా వచ్చిన కార్యము నిరాఘాటముగ నెఱవేఱుటకు ధర్మజు నీశ్వరునితో సరిపోల్చుచున్నాఁడు! దేవతలనైన మెప్పించునంతటి యోర్మి వీరి కున్నను, మఱియు మఱియు నిక్కట్టులం గుడువుమనుచున్నాఁడే! కౌరవులను దుశ్శీలురనుచు, నట్టిరు పాలీయకున్న, మీరు వడయ దలంచిన రక్తాన్నముకన్న, మీ సత్ప్రవర్తనకు భిక్షాన్నమే మిన్న యన్నాఁడు. ఔరా! ఎంతదారుణము! తుదకు బికిర మెత్తుకొని జీవింపు మనినాఁడు! రాజులకిచ్చుటే గాని యడిగి కోలులేదని యెఱుంగఁడు గాఁబోలు! బ్రాహ్మణ ధర్మము నూతఁగాఁగొని, నృపధర్మమును దిద్దఁబోవుచున్నాఁడు! ధర్మములంగూడఁ దారుమారొనర్పఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడు. ఆహా! ఏమి బుద్ధివిశేషము! ఏమి వక్తృత్వము!—"

అని తన మనమున ననుకొని కృష్ణుండు మిన్నకుండి వారి సంభాషణ వినుచుండెను.

—ధర్మరాజు—

"సంజయా, నయసంభాషణంబులం జొన్పి నను నిందించు

చున్నావని నే నెఱుంగనివాఁడనుగాను; కాని, కార్యారంభమునఁ గొన్ని కర్మంబులు ధర్మంబులుగాఁ జూపట్టినను, బదంపడి యా ధర్మములే, యధర్మములుగా మారునని యెఱుంగవోటు! మఱియు గొన్ని కర్మములు, తొలి తొలి యధర్మములుగాఁ గానవచ్చియుఁ దుట్టతుదకు ధర్మస్వరూపము నొందుచుండుఁ గావున నా చేయు నది యధర్మంబని సహేతుకంబుగ నిరూపించి, పిదప ననుదూఱుము. ఇంతియగాక, వంశదూషకులును, లోకకంటకులును నగు వారిని నిర్మూలనంబొనర్పుటయే ధర్మంబను పెద్దలమాట నీవు వినియుండవో! సంగ్రామంబు క్షాత్త్రధర్మంబుకాదని నీవు నిర్వచింపుము; చూతము. ఇంతకును, మన-కిది కర్తవ్యం; బిది యకర్తవ్యం-బని వచియింపి, మనల శాసింపంగల వాసుదేవుఁడిటనుండ మన కీ వితర్కమేల? ఈతండు ధర్మాధర్మ విదులకు గురుండు; కార్యాకార్యనిరూపకులకు శిక్షకుండు; ఉచితానుచితజ్ఞులకు మార్గదర్శి. ఈతని మతియె సమస్త పురుషార్థములకును మూలంబగుట నీతని చెప్పెడి చొప్పె మన కెల్లరకును నవశ్య మనుసరణీయంబయగును."

అని ధర్మజుండు కృష్ణుని దెసంజూచుచు మిన్నకుండెను.

అంత నందనందనుండును సంజయుదెస నవలోకించుచు, వేడ్కతో నిట్లని వచియించె.

—కృష్ణుఁడు—

"పాండు పుత్త్రులకు శుభమునే కోరుదును. పుత్త్ర పౌత్ర మహిమోజ్వలుండగు నాంబికేయునకుఁ జేటు మేలుకాదందును. ఇంతవఱకును గథాక్రమం బెట్లునడచినను, నిపుడా ధృతరాష్ట్రుండు తెలివొంది, యీ పాండవులఁ బలుకులఁ దేర్చుటకు నిండుమనంబున నిన్నిట కనిపినందుకు నే నెంతేనియుఁ బరితృప్తుండ నైతిని.

"ఆతని పనుపున వచ్చిన నీవు వివేకమూర్తివి కావున నుచిత మార్గమున, స్నేహము వినయము బాంధవమును సమ్మేళన మొనర్చి,

వీరు శాంతిని బొందు విధంబున, నీకుఁదోఁచిన ధర్మముల బోధించి పలుకఁ గలిగితివి. కాని నీ నుడివిన విధానమది యెంత యొప్పిదమని నీవు దలంచినను, బాండవాగ్రజుని పలుకులరీతిఁజూడ, సంధిపొసఁగదు కా యని తోఁచెడిని. ఇంతకును, నున్మత్తుండగు దుర్యోధనుని, సుతు వాఁడౌ ధృతరాష్ట్రుని, మనము కొంత కొంతయైన నెఱుంగని వారము కాముగద! నీవు కడునేర్పరివి గనుక, ఆ ఱేఁడు వీరిదెసఁ జూపుమైత్రియును, గారాబమును, గడుఁదీయని నీ మాటలచే వన్నెవెట్టి చెప్పుచున్నావుగాని, వీరిభాగమువీరికొసంగకయె, మధుర మధుర ప్రసంగములతో నీకార్యము గడతేఱు ననుకొందువా? వీరిది వీరి కిచ్చివేసినచోఁ గౌరవులింతదాఁక వీరికొనర్చిన పరిభవములనెల్ల సైరించి. వానిని మరల మరల మనములఁ ద్రవ్వకొనక, శాంతులై వారలతోఁగూడి వీరు జీవింపఁ బూనుట, వీరి కరుణార్ద్ర హృదయ త్వమును, శాంతాత్మతయు, జగంబున శాశ్వతముగ నిలుచుటకుఁ గారణములగును. అటుగాక, వీరికేమి యొసంగుటకును ధార్తరాష్ట్రు లొల్లనిచోఁ, దమస్వత్వములఁ గౌరవు లపహరించిరని వీరు వారిపై నెత్తివచ్చిన నెత్తివత్తురుగాక! అందేమి ద్రోహమున్నది? వీ రవమానము నొందియు, నిటుల నణఁకువచే వారికి లొంగియుండుట కంటెఁ దమ యాజ్యాల్యముచే, శత్రులనుదాఁకుట యేల కర్తవ్యము కాదో? ఎంత విచారింతమన్నను యుద్ధమే వీరికి మేలుగాఁ దోచు చున్నది.

"'రాజులకు యుద్ధము ధర్మమగునా కాదా చెప్పు' మనికదా యుధిష్ఠిరుండు నన్నడిగెను. ద్విజులగు బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యులకు యజనయాజనాదికర్మకరణవిభాగంబు ధర్మశాస్త్రాచార్యులు విధించు నపుడు, రాజు లిచ్చువారేకాని, వేడుకొనువారు కారని యయ్యా చార్యులు స్వీకరించుట లోకప్రసిద్ధము కాదా! అనద్దలై యున్న వీరికి నీవు చెప్పెడి శాంతధర్మములు మీా దెఱుంగక కడు

మోహితులై చెడుతెరువునం బోవుచున్న, కౌరవులకుంగూడ నీవు చెప్పవలదా!

"సంజయా, త్రవ్విన కొలఁది పెరుగుచునుగదా యని యూరకుండవలసి వచ్చుచున్నది గాని, కానిచో, నాఁడా సభలో వేయి మందియెదుట—నది యెంతపగయో కాని, ద్రౌపదిని—వారెట్టి తులువలును గాకపోయిన—నట్టులిక్కట్టులఁ బెట్టెదరే! జూదములాడుట లోకమునలేదే! ఇట్టి సంప్రదాయమొందేనిఁగలదే! మొదటి జూదమున వీర లోడుటంజేసి రాజ్యమును ధనమును సంపదయుం గోలుపోయిరిగా యని యాంబికేయుండు గరుణించి, వీరి రాజ్యమును ధనసంపదయుం గూడ మరల వీరికొసంగుటఁజూపోపమి దుర్యోధనుఁడనుద్యూతము నేర్పఱచి, సౌబలునిచే—'ధృతరాష్ట్రుండు మిమ్ముఁ గరుణించి, ధనసంపద్రాజ్యంబులను మీకొసంగి సత్కరించెను; గావున నీద్యూతంబున వాని నొడ్డందగదు. అపూర్వంబైన పణంబు నొకదాని నిపుడొడ్డంబూనవలె; ఇట్టి యపూర్వంబైన పణంబొడ్డి యాడి, యందోటువడిన వారు, నారచీరెలుగట్టి, వన్యమూలఫలంబుల నారగించి బ్రహ్మచర్యాశ్రమంబునం బన్నెండేడులు విపినావాసంబుచేసి, పదుమూఁడవయేఁట జనపదంబున గూఢచర్యను జీవింపవలె; ఇందెఱుంగంబడిరేని, మరల నరణ్యాజ్ఞాతవాసంబులఁ గ్రమంబున నిర్వర్తించువారు సక్రమంబుగ నరణ్యాజ్ఞాతవాసంబులం దీర్చికొని యేతెంచినవారు యథారూపంబున వారి రాజ్యంబు గైకొని యేలుకొందురు" అని కదా యుద్ఘాటింపఁజేసిరి. అట్లయ్యును ధర్మజాదులు సమయము నిర్వర్తించుకొని మగుడివచ్చుసరికి, వీరిరాజ్యం బాకౌరవులు గైకొంటయేకాలపునీతి? ఏ నాగరకప్రపంచమున నిట్టివిడ్డూరంబు గలిగె? వీ రడవులనున్న కాలమున వీరి సంపద్రాజ్యములఁ గాపాడుభారము తమకెంత కలదని యనసాహసింతురో, సమయము నిర్వర్తించుకొని వచ్చిన పిదప, యథారూపమున వీరి సంపద్రాజ్యంబులు వీరికొసం

గుటయందుఁగూడ వారికంత భారమును కలదని యెఱుంగవలదా? ద్రుపదపురోహితు ముఖమునఁ గబురంపిన, పిదపనైన, వీరిది వీరి కొసంగక యింకను దమస్వాధీనమం దుంచుకొనుట, మఱియు నను భవించుట లే నాఁటి రాజనీతులు ?

"మయసభాది నిరుపమసంపదలయందలి మక్కువచే, ధర్మజు ప్రతిష్ఠయెడ నసూయచేఁ బాండవుల నెట్లయిన దవ్వులకుం బాఱఁ దోల నెంచియుండ నోపు. కానిచో నేకాలమునవైన జూదమునం దోడినవారికి విపినావాసమును గూఢచర్యయు విధియించుట యను విడ్డూరంబైన పణంబు వింటిమే? పాండవుల నెట్లయిన దేశభ్రష్టులఁ జేసి పెద్దకాలము సిరుల కెడఁజేసినచో వీరలు తమ సమయము నిర్వర్తించుకొని మగుడి వచ్చినను జిరకాలపు టెడఁబాటు ప్రజాను రాగ బాహ్యులుగను, దమ సంప్రదాజ్యపు టధికార భ్రష్టులుగను, జేయునుగదా యని కానోపు పాపము దుర్యోధనుఁడు వంచన నేయనెంచెనే కాని ధార్తరాష్ట్రుల మూలమునఁ బాండవు లొందిన పరాభవముల కెల్ల వీరుమారుసేయక ప్రశాంతముగ సైరిం చుట ప్రజానురాగమును మఱింత వీరిదెస నభివృద్ధినొందించి జయ సూచక చిహ్నములనే శతాధికగుణములుగ మార్చివేసినదని యిప్పటికిని మన దుర్యోధనుఁ డెఱుంగఁడు గదా!

"సంజయా దుర్యోధనునే యననేల? ఆతనికిఁ దండ్రియేకదా ధృతరాష్ట్రుఁడు? ఆేని మన సెఱుంగనికారణమున భీష్మాది కురువృద్ధు లందఱును నాజూదపు సభయందుండియుఁ జూచియు నోరెత్తఁ జాలకకదా యూరకుండిరి. తన కుమారులబుద్ధి మరల్పఁ దగినట్టు గట్టిగాఁ జెప్పుట కైనను ధృతరాష్ట్రునకు నోరువిడలేదు. కాని య ప్పటునఁ దాను దనకొడుకుల దుడుకుఁదనము మాన్పఁగిలిగినచో నేనే యననేల లోకములెల్ల సంతసింపవా? అంతటి పున్నెమా తనకును మనకును !

"పాప మా పాంచాలిని దుస్ససేనుఁడు దయావిహీనుఁడై, యా కొలువులోనికిఁ దలపట్టి యీడ్చి తెచ్చినది యపుడా రాజెట్టుల సహియించెనోకద! తనకోడలి యేడ్పు వెలుంగు నా మామ యెటు లోర్చెనోకద; యిపుడీ శుష్కప్రియోక్తులతో నీ ముఖమున నీ రాయబార మంపుట కెటుల నేర్చెనో గద! పాంచాలీపరిభవ సభ నలంకరించియున్న వారిలో నొకరుండయిన నిది తగ దని యడ్డు పడక చిత్తరువుల యాకృతి నొంది నిలిచియుంటఁజూచి, పాప మమ్మానిని. తన మానసిక బలముచేఁ దననుదాఁ గాపాడు కొనుశక్తి గలిగి యున్న కారణమునఁగాని, కాకున్న నక్కురుసభ నింకేమేమి విడ్డూరములు పుట్టియుండునోకద! ధర్మజు సహనమె, కౌరవులనట్టుల పై పైఁ బడఁజేసినదికాని, కాకున్న నచ్చపు రాకొమరులేకాలమున నైన, నిట్టిభంగపాటుల పాలయ్యెనోర్చి,— గెలిచినను, గెలువకున్నను బ్రతికి ప్రియారహితులయి—యుంట వింటివే! ఇంతతోఁ గథ పరిసమాప్తము నొందె ననుకొంటివా? కర్ణుఁడెంతేసి మాటల నాడిపోసె ననుకొంటివి? ఆ సభలో నమ్మానవతీ శిరోమణికి భర్తలు లేరఁట! ఉన్నవారు జూదమున నామె నోడి విడిచిరఁట! ఇఁక నాసభనున్న వారిలోఁ దనపైఁ గూరిమి గల మగని నెన్నుకొనుమనికూడ ద్రోవది నొనాడుట నీ వెఱుంగనిది కాదే! పాప మా మాట యయ్యర్జు నునకు వ్యాగ్రూపకమైన బాణమై హృదయమున నాటి యింకను గదలకయున్నదిగదా! ఇందు కేమందుము? కర్ణుఁడే యట్టులనియెఁగదా, నేనేల యూరకుండవలెనని కానోపుఁ బాపము దుశ్శాసనుండును దలయెత్తి పాండునందనుల దెసంజూపుచు—వీరందఱును గొడ్డుపో యినవారలనియును, పౌరుషంబుగల మానిసి యిం దెవ్వండనియును, ననియెఁగదా! దుశ్శాసనుం డనినట్టులు నిజముగ వీ రందఱును నింత కాలంబును గొడ్డుపోయిన వారలే యగుదురు. వీరి వలన వారికేమి ప్రతిక్రియ లభించినది గనుక! అనవలసి వచ్చినది గనుక, యంటిని

గాని, యలనాఁటి యా సభలో మఱియుఁ బడిన పలుకు లన్నియు నిపుడుగ్గడింప వలసినవి యయ్యెను, దూతవగు నీ వచ్చిన సంధికార్య ము మఱియు దుర్ఘటంబగునుగదా యని వెనుకముందు లాలోచింప వలసి వచ్చుచున్నది కాని, కానిచో నలనాఁడు జూదమున నోడిన వారు నారచీరెలుగట్టి యడవుల కేగుతఱి, దుస్ససేనుఁడు వీరిని దఱియ వచ్చి—మీరు చచ్చినట్టివారు; అడవులంబడి కడు నిడుమలఁ గుడు వుం-డని యుద్ఘాటించి, వీరిపై పండతిలలు విసరిచల్లెఁగదా! మా దృష్టి దాటినంతనె, మీరు చచ్చితిరని యానందించి, ఆశౌచస్నాన మొనర్చి మైలవడుటను దీర్చికొందుమని నొక్కి వక్కాణించి పాండవులు తమ్మువీడి నాల్గడుగు లిడినంతనె మృతాశౌచస్నాన మొనర్చి తడి యుడుపులతో నిలిచి పాపము దుర్యోధనుఁ డానందించి, తనభాతృ వర్గమును, రాణివాసమును, దక్కంగల జ్ఞాతివర్గమును, స్నాతులుగ నొనర్పఁగా లేదని యిన్నియు నెఱింగిన నీవు మాత్ర మనఁగలవా? అనంతరము ధర్మజాదులంగూర్చి ప్రసంగము వచ్చినపుడెల్ల మృత కళేబరములంగూర్చి మాట్లాడి నట్లేకద యాతఁడు వలుకుచుండును! మఱియు వీరు వీరి సర్వస్వము నోడిన పిదప, మఱియు నోడ్డ నింకేమి కలదని ధర్మజుండనుకొనుచుండ,—నాలినోడ్డు—మనిమీసౌబలుండన లేదా? ఇట్టివియెల్లఁ బాపమువీరిమనములగాటముగ నాటుకొనియుండఁ 'బోరుగాక వేఱేమగు!' నని, నీతో ననవలసియే యున్నది. అట్లగుట నిప్పటికి ధర్మజు ధోరణింజూడ నీ వచ్చిన కార్యం బశక్యంబని తోఁచెడిని.

"ఇఁక నీవు పాండవులను గర్మరాహిత్యమును బొందుమను నూహను బలికిన పలుకులందలంతుమన్న నదియొక పెద్ద విషయము. వైరాగ్యమువలన ముక్తులగుదురని కొందఱందరు—కాని సంసార మున నున్నవారికి, ముక్తికిఁ బెక్కు దారులు పెద్దలు చూపిరని నీ వెఱుంగవోటు! వైరాగ్యంబన నది మీదిమీది యున వాటంబుగాదు;

కర్మానుష్ఠానంబునకుంగాని దుర్బలులు వైరాగ్యంబె యభివర్ణింతురు. కాని కర్మము వలననె సృష్టియంతయు నడచుచున్నదని యెఱుంగమిం గద నెంతెంత ముప్పునకైన వాటం బగుచున్నది. కర్మపరిభావంబు సిద్ధించుటచేతనేకద దవిషదులు దేవత్వమందుటయు, గాలివీచుటయు, నగ్ని వెలుఁగుటయు, విధువు పక్షములు మార్చుటయు, నదులు ప్రవహించుటయు బొసఁగుచున్నవి. అనుల్లంఘనీయమగుకర్మమది యెంతో బలవత్తరమైనదియు గాకుండిన, దామెంతటి సమర్థులైయున్నను నీ పాండవు లింతకాలమును కర్మమునకుఁ గట్టువడియేఁగదా, యిన్ని యిడుములఁ గుందుచు, రాజధర్మము లెఱింగియుంగూడ, దమకురాఁ దగిన రాజ్యభాగం బలకౌరవులు మొదలంట ద్రోచుకొంట చక్కఁగ నెఱింగియు, నింకను వీరు మీనమేషములు లెక్కించుకొనుచునుం గూడ వేచియున్నారు. కాని సంజయా, కంటికే కానరాకుండ దొంగిలించిన వాఁడును, నెట్టయెదుట నిలిచి బలాత్కరించి సంపద నపహరించిన వాఁడును, వీరిరువురును నిందార్హులేగాని, మీధార్తరాష్ట్రు లీ రెండు తెగలలో నేతెగలోనివారో నీకునుఁ దెలియదో!

“ఇక నీ మృదూక్తులచే వీరు మెత్తపడకున్నను, నీ కార్యం బశక్యంబెయైనను నేను బాండవులను బ్రార్థించియైనను, గౌరవుల కడకువచ్చి, కౌరవులకు బుద్ధులు చెప్పి చూచెదను. లోక కళ్యాణ కరముగ వారలు పాండవులకుఁ జెందఁదగిన రాజ్యభాగంబు వారి కొసంగిరేని, మృత్యుపాశమ్ములనుండి తప్పియుందురు. ఇందుఁ దగవును నేర్పును నామీఁద నిలిచియుంట, నాకుంగీడు లేదు. అన్యాయ విరహితమై లోకకళ్యాణ ప్రదమై శుభంకరమగు నా పలుకులకు వారొడంబడక కేరడము లాడిరయేని, వారిలోభమను చిచ్చు నలుఁగడల రేగి, వారినే భస్మము చేయందగు. ఇందుకుఁ బాండవ బాణాగ్ని యవసరమే కానరాదు. కాని కలయికమనికియందుఁగల

గౌరవమును ప్రయోజనమును గౌరవులకుఁ దెలియమి తొలినుండియు మనకుఁ దేటతెల్లము.

"ధృతరాష్ట్రుండును బుత్రులునునను వనమునఁ గుంతీపుత్రులు సింహములు కారా? సింహములు లేని వనము నెవరు కొట్టుకొని పోవరుగనుక? వనావృతముకాని సింహములు మాత్రము సేమమున నుండఁగలవా? కావున వారును మీరునుం గలసి పొందికతో జీవించుట మేలని నేను స్వయముగఁ జెప్పఁ బూనుదును. సంజయా! పాండవులు కౌరవులకుఁ బరిచారకులై యుందురు. శత్రుకోటి నెదుర్కొని తెగటార్పఁగలుగుదురు. అట్టి వీరిని వనకొడుకులతో సమముగఁ జూచుకొనుట ధృతరాష్ట్రున కెంతయు నొప్పిదము కాదా! ఆతఁ డొప్పినను, నొప్పకున్నను, నే నీపని కటకు స్వయముగ వచ్చెదను. అందువలననే మేముఖ్యాతి గడింతుము. కావున మా మత మెల్ల నమ్మానవనాథునకుఁ దెల్లముసేయుము.

సంజయుఁడు:—అట్లయినంగడు లెస్స; నావచ్చిన కార్యంబు దీరినది.

భీమార్జున నకుల సహదేవ సాత్యకి ద్రుపద విరాటాదులం జూచుచు "మీరాయందఱచే ననుజ్ఞాతుండను. పోయివచ్చెద. నా యిపుడాడిన పోఁడిమి యందేమియు ననుచితములును, నసయములును, నసభ్యములును, నసందర్భములునునగు పలుకులు లేవుగద!'' యని సంజయుండు లేచి నిలువంబడియెను.

ఈ చివర పలుకులువిని పాండవాగ్రజుండును "నీ విపుడాడిన పలుకుల యందేమి యనయము లుండగలవు? ఒక్క మాటయైన ననుచితమైనది లేదే! నీవు చెప్పినట్లుగాక, యింకెట్లు చెప్పనగును? ఎదిరినిగూర్చి యున్నది యున్నట్లు చెప్పుటకు నీవుజంకవు. సహజముగా నీవు దుర్నయములును, గఠిన భావములు గలవియును, వర్ణాశ్రమనిర్ణీతధర్మములకు విరుద్ధములును నగు పలుకులు నీ నాలుకకు రానేరవు. వ్యాసశిష్యుండవును, నయోన్నతుండవును

నగు నీవు గావలె, నయవిదుండగు విదురుండు గావలె—నిట్టి పట్టుల వేఱొకరు రాఁగలరా! ఈ వినయము నీ నేర్పును నింకొకరి కలవడఁ గలదా?

“ఇంత కేమి గాని, నీ వటఁ జేరిన పిదప నాకుఁ గడుంగూర్చు వారగు గురుకృపపితామహాదులఁ గాంచి, నా నమస్కారములు వారికిఁ దెలియఁజెప్పి వారి సేమ మడిగితినని శ్రుతపఱుపుము.

ప్రకృతిదుర్లలితుండును, నాజన్మపాండవద్వేషియు, నైశ్వర్య మదమత్తుండును, క్రూరపరాక్రముండును, దురుద్యోగియు, నగు సుయోధనుని యోగము నరసితిననుము. ఆతని తమ్ముఁడే యనఁదగు నా దుస్ససేనునికుశలము నడిగితినని నుడువుము. వారి కుమార వర్గము యొక్కయు, వనితాజనంబుల యొక్కయు, సౌఖ్యము నెఱుంగఁ గోరితినని పలుకుము. సకల కష్టదశలయందును భగవంతుం బోలె జనకునింబోలె మమ్మరసి రక్షించిన విదురునిఁ బ్రశంసించితిననుము శల్యుంజూచి, మా కాతనిదెస ననయము గల వినయము దెలిపి, తానమాకు విజయమూల మని తెలిపి, మా యందలి భక్తియుఁ దెలుపుము. ద్రోణసుతుం గౌఁగలించితిననియు, బాహ్లీక సోమదత్త భూరిశ్రవః ప్రముఖుల నెల్లయెడల మాయెడవలఁ దలంచుచుందుమని యు, వంశవంతులును వయోవృద్ధులును నగు ధరణిపతులను, కర్ణ, శకుని, సైంధవాదులను, మిగిలిన రాజకోటిని, యుద్ధసన్నద్ధులై రారాజునకుఁ దోడువచ్చిన సకలవిషయాధిపతులనుంగూడఁ జూచి, యెవ రెవరు ప్రణామవినయబాంధవమైత్రీవాత్సల్యంబులకు నెట్లెట్లు తగుదురా యాయువిధంబుల నా మాటలుగా నీవు సంభాషించి, పలుకుము. నీవుపోయిన మొగాననె కురుపతికడ నుడువఁదగినది చెప్పియే యుంటివి.

పిదప నిండుకొలువుననుండు మాయయ్యతో నిట్లనుము.

"కురురాణ్మణీ, నీ యాశీఃపరంపరలబలంబునఁ, బాండునందనులు తదాప్త బంధుజనసహితంబుగ సుఖముగనున్నారు. పాండురాజ రాజ్య పీఠమునఁ దత్సుతులను నిలిపి, చిరుతప్రాయమునుండియు, వారికి రాజ్య మేలెడినేర్పు నలవరింపఁజేసి వారికిఁ రాఁదగినవని నీకుఁదోఁచినపదవు లిచ్చివారినిఁబ్రోచియు, నీనాఁటికి వారియెడ నుపేక్షఁజేసి, దయావిహీనుఁడవై, పాండుసుతులు కూటికినిగుడ్డకును వెలియయి వారు పొందరాని బదవలఁబొందలుచుండఁ, జూచుచు నూరకుండుట నీకుఁదగునే? మనకుఁబడనివారికి గుండెగాలమై యుండునట్లు, మన రెండు కుటుంబములవారును గలసి మెలసి వెలయుట లోకకళ్యాణకరము కాదా?"

అని పిదపఁ బితామహుంజూచి యిట్లనుము:—

"ఓ మందాకినీ నందనా! అపుత్రుకులైనవిచిత్రవీర్య, చిత్రాంగదులయనంతరము-అడుగంటిపోవుచున్న శంతనుని యన్వయము నశ్టియడఁగిపోనీయక, మరల నీబోధనవలన— శంతను నన్వయమును నీవపెంపొందఁజేసి, మేమెల్లరమును జననము నొందఁజూచి, యిపుడు నీ పౌత్రు లిట్టు లధర్మమునకును, లోకపుసడికిని, బాల్పడియున్న సమయాన వారికి సద్బోధనముచేసి రక్షణనొసంగినచో, భూజనంబులును, భూసురులును, భూజానులును నినుమెచ్చుకొనరే! ఇంతలు పుట్టినను, నౌదార్యమును, సహనమును బ్రధానాలంకారములుగాఁ గల ధర్మజుఁడు యుద్ధసంపర్కము కోరఁడు సరిగదా, యుద్ధము మాటయైనను వినసహింపఁడుసుమా—"యని యాసభంగల బుధజనులెల్లరును, వినునట్టుల నుచ్చైస్స్వనమునఁ బలుకుము. మఱియు నదే సమయమున నా సభనున్న వారందఱును వినునట్లు సుయోధనునితో నిట్లనుము:—

'బాహుబలమున నీకుఁదీసిపోవని మమ్ము సామాన్యజనముగా నెంచి, బలహీనులను వెడలఁ గొట్టినరీతిని వెడలఁగొట్టిన యప్పటి

దుర్మానమిశ్రితమౌ నీ నిరంకుశాధికారప్రవృత్తినమును దన విశాల హృదయముతోఁ బాండవాగ్రజుండు సైరించె;

'వంచనచే మము నడవులకనిచి దుర్గమారణ్యములను, గొండ చఱియలను బెద్దకాలము వేధించిన యలనాఁటి నీ కఠినతను, నీ యెడఁ జాలిగరంగు హృదయముతోఁ బార్థుండు క్షమియించె;

'నిండుకొలువునఁ బాంచాలినిఁ దలపట్టి యీడ్చి నలువుర ముంగటికిం దెచ్చిన తన తులువఁదనమును భ్రాతృభావంబునఁ నిండిన సదయహృదయముతో వృకోదరుండు సహియించె;

'నీ దురుసుఁదనంపుఁబలుకులను, గార్యములను బాండుపుత్రు లొక్కొక్కరె నిన్నుక్షమియించిరి కావున నికనైనఁ గురువంశీయులనందఱ నాలమున నిట్టె దిగమ్రింగికొనక నొరుల సొమ్మున కాసపడక వారిదివారి కొసంగి వారును మీరునుంగలసి క్షీరోదక న్యాయమునఁగూడి జీవింపుఁడు—'

అని మోమోటమికోఁడని వాఁడవు గాన నీవు మరవక పలుకుము. మేము యుద్ధము కోరము; తనతోఁ బొందికతో జీవించుటయే కోరుదుము. తనకుఁగల దురాశాపిశాచము, దుర్మానపిశాచము, దురహంకారపిశాచము, నను నీ పిశాచ త్రియబల మత్యధికమగుట నే నింతదూరము చెప్పవలసివచ్చినది. తనపక్షమునను్న యోధాగ్రేసరు లింకెటనైనను లేకుంట సత్యమేయయినను, ధర్మమును, గృష్ణుండును, మాకుఁ జేదోడు వాదోడుగనుంట, మముఁగెలువ నేరికిని సాధ్యముకాదు. భీమసేనాదులకును దుర్యోధనాదులకును నేను బెద్దవాఁడనగుట, వీరును వారునుం గలసి, నాయభీష్టమునకు భంగము వాటిలనీయక, యింకను నన్నాయాసము పడనీయక, కయ్యములు మాని యెవరి యర్థము వా రనుభవించుచు, వారును మేమునుం గలసి కడమ

కాలమైనను బుచ్చుట; మనకును మన పెద్దలకును, లోకమునఁగల బుద్ధిమంతులకునుంగూడ పరితోషము కాదె!

మాకు రాఁదగిన దంతయు నొసంగ నొల్లక యింకను లోభోపహతుండయ్యేనేని, (1) కుశప్రస్థము (2) వృకస్థలము (3) మాకంది (4) వారణావతము నను నీ నాల్గు తావులును నింకొక్కటి యెందైనను నిట్లైదు స్థలములును మా యైదుగురకు నొసంగి మము మననిమ్మనుము. ఇట్లయిన మనవంశమ్మునకు యశమ్మును దెచ్చినవారగుదురు. శత్రురాజులకుఁ బ్రాణగొడ్డములమైయుందుము. మఱియుఁ గురుయాదవ పాంచాల మాత్స్యసమ్మేళనము పరస్పర ప్రేమాస్పదమై, దిగంతవిశ్రాంత కీర్తివంతమై నెగడఁగల దని యమ్మహాత్మునకుం దెలియఁజెప్పుము."

—కృష్ణుఁడు—

[తనలో] అన్నా! ఎంతవాతప్పినర్చె నీ ధర్మజుఁడు? సైఁచి సైఁచి, తుట్టతుద కొక లేఁబలుకు పలికి గొంతుమీఁదికిఁ దెచ్చుకొని, తన్ననుసరించియున్న వారింగూడ శృంఖలాబద్ధులం జేయుచుండును. రాజసూయ మొనరుపఁజేసి, తనను బెద్దఁగ నందఱంగీకరించునట్లొనర్పఁజేసి, తనయుద్ధతి సిద్ధాంతపరుపఁబడిన పిదప, భ్రాతృవర్గమె యగుఁగాక, క్షాత్రధర్మమెయగుఁగాక, జూదమునకుఁ బిలిచిరిగాయని పోకుండ నుండరాదని క్షాత్రధర్మవిరుద్ధమని, తలంచి జూదమాడుటయే మొదటి పొరపాటు; తన్మూలమున నొదవిన యగచాట్లనుభవించియు, స్వరాజ్యమును గోలుపోయియుఁ గట్టకడను శాంతింపుండను సంజయుని రాయబార మిపుడా యనియైనఁ దలంపకయె యైదూళ్లైన నొసంగిన మే మూరకుందు మనుట తమయసమర్థతను వెల్లిగక్కు నీ ధర్మజుని ప్రత్యుత్తరము రెండవపొరపాటు! జూదపుటాట నాపరోక్షమున నయ్యె నను కొందమన్నను, నా ప్రత్యక్షమున నింత

లేతపలుకులు బలికెనే యీ యుధిష్ఠిరుండు! సంజయుండిపుడుపోయి, కురుసభ నీ పంచగ్రామసంధి వాక్యనియమేనేని, ధర్మజు మహాను భావంబు గుర్తెఱుంగక, యీపాండవుల సందఱ నలసులుగ నక్కార వులు దలంచి, పైపైఁ దలకొందురు. ఇందు కేమిసేయవలయు! ఇంకేమేమి వెలితిమాటలు వచ్చునోకద!

సంజయుఁడు:—యుధిష్ఠిరప్రభూ, దేవరయానతి నతిక్రమింపక, య ట్లనె మనవిసేయుదును. నీకును, దమ్ములకును, వాసుదేవు నకును నెట్లు ప్రియం బట్లె జరుగుంగాక !

అనుచు సంజయుండు ధర్మజునకునమస్కరింప, ధనంజయుండు సంజయుదెస నవలోకించి,—

"సంజయా! నీవుమాకును బాలసఖుండవు; నీ మంచితనము మే మెఱుంగనిదికాదు; శైశవలీలల కాలమునుండియు, వారిదుశ్శీలత నీ వెఱుంగనిదికాదు. కౌరవసభలో నానాఁడును, మా యారణ్యా వాసకాలమునాఁడును, నిచ్చట నీ నాఁడును, నియ్యజాతశత్రుని కృపాహస్తాగ్ర్యాంకుశ మా మత్త గజేంద్రాకృతియైన మాభీము సంరం భము నాపివేయుటకుఁదగినంతదయియుండ ధార్తరాష్ట్రుల కేలనోకద నీతిమార్గావలంబనమును, శాంతాత్మయును గలవారలకుండఁదగిన విచారక్లేశములు!"

ధర్మ—ఇపుడా ప్రసంగముతో నేమిపనియోయి ఫల్గుణా! కారణ కార్యము లెఱింగిన సంజయుని సత్కరించి, సగౌరవంబుగ వీడ్కొలిపి, సంజయునిచేఁ గాఁదగు కార్యంబును బ్రతీక్షించు టయె మనకిఁకఁ గర్తవ్యంబు—

కిరీటియుఁ దన యన్నయాన సంజయుని సత్కారపూర్వకంబుగ. సాగనంపి, మరలివచ్చి, తన యన్నగారితో మఱల సంభాషించుటకు ప్రారంభించెను.

అర్జు—భవదాజ్ఞాబద్ధుఁడనై సంజయు నంపకము వెట్టి వచ్చితిని గాని, యీ సంజయుని రాయబారపుఁ బరమార్థ మేమియని ?

కృష్ణు—ధనంజయా, సంజయుని సంభాషణమంతయు సాంతముగ వినివిని కూడ, నిట్లడుగుచున్నావేమి?

అర్జు—ఆతని సంభాషణములో మాభూభాగము మాకిచ్చుమాటే లేదే!

కృష్ణు—అంతవఱకైనను గ్రహియించితివికద చాలును—ధార్తరాష్ట్రులు మీకీయరుగనుక మీసంపద మీరొందు తలంపున, మీరుపోరాదవఁజేసినచో, నేతన్మార్గమున మీ కొదవెడు రక్తపుఁగూడుకూడదనియు, మీకు దీనసన్నము లేదంటి రేనిఁ బికిర మెత్తుకొని జీవింపుఁడనియు, మీకు నచ్చఁ జెప్పుటయే సంజయు పలుకులకుఁ దలకట్టు.

— ధర్మజుఁడు —

"దేవకీనందనా, మనయర్జునుని పలుకుల కేమిగాని, సంజయుని దేమి నేరము? యుద్ధమువలనఁ గలిగెడు జనక్షయమునకు నేనెంతఁ కుందుచుందునో పాపము సంజయుండును అంతియ విచారించుచు, మాది మాకిచ్చుటకుఁగాని, మాకు గ్రాసవాసముల కగునంతయైన నిచ్చుటకుఁగాని, దుర్యోధనుఁడు సమ్మతింపకుండుటకుఁదోడు తనతండ్రి మనకొసంగఁదలంచినను, నీయకుండఁజేయుచున్న దుర్యోధనునొప్పింపఁజాలక, సౌమ్యసంభాషణలకై మనసొగ్గెడు మనకడనింతకన్న మిన్నయైన యేతెఱంగున నెవరుమాత్రము సంభాషింపఁగలరు? సంజయుని తప్పేమి కలదందు? రాజులకు భిక్షాన్నము తగదుగనుక మనమొల్లకున్నాముగాని, సంగరమువలనఁ గలిగెడి ప్రాణహాని యెవరుమాత్రము మన్నింతురు? యుద్ధపుటూహ విసర్జింపఁ జేయుటకు భిక్షాన్నమె మేలని సంజయుండును, సమరసన్నాహమే విరమించుటకుఁ గందమూల

ఫలాహారముననరణ్యావాసమే మేలని నేనును, నుపపాదించుచుందుము. మాయుపపాదనములలో నేమాత్రమును దోసములేమి యెల్లరెఱుంగుదురు; కాని యిప్పటి మాస్థితి కనుగుణమగు కార్యమేదియో నిర్వచింప సమర్థుండవగు నీవు మాయండనుండ మాకేమి కొదువ? ఇంతకును గార్యకారణము లెఱింగిన సంజయుండు కురురాజునెదుట నేమి ప్రసంగములు చేసి మనకాహవశ్రమం గలుగకుండఁ జేయునో, యేమి కానయి యున్నదో, చూడవలయునుగదా!

— ద్రౌపది —

"అన్నా, వినుచుంటివికదా! ఏమికానయియున్నదో యింకను జూచుచుందురఁట! తండ్రి పిలిచెనని ఇంటనున్నవారినిఁజూదపుసభకు దోడ్కొనిపోయిన విదురుఁడింతలోన ర్చెను? ఇఁకమిగిలినది సంజయుమూలమున నెఱపఁజేయఁ దలంచి, పాపమాతండ్రి తన సుతులలోఁ గొందఱిని మాత్రము భిక్షాన్నముఁ దిని జీవింపుఁడనియు, తక్కిన వారలు సామ్రాజ్యధురంధరులై యుందురనియు, నిపు డీరాయబారమంపెను. కాని వాసుదేవా, నేనొందిన యవమానమునకుఁ దోడు నే నిపుడింకను వీరివెంటఁ, జేతులజోలిఁ బట్టుకొన నెంతయభిమానము గోసికొనినను, దిరుగుటవలనఁ గలిగెడి యవమానము మఱి పొందఁ జాలను."

కృష్ణుఁడు—మనమిపుడేమియు ననఁజాలము. ఏమికానయి యున్నదియు నిరూఢపరుపఁజాలము. మీయరణ్యాజ్ఞాతవాసాద్యవమానములును, దేశకాలపరిస్థితులును, వీరిమానసములును నేకకాలమునఁబరిపక్వతం జెందినఁగాని భావికార్యరూప మేర్పడఁజాలదు. కావున నీవింకను నోపికసేయవలయును.

అని కృష్ణుఁడు యుధిష్ఠిరునివంకఁ దిరిగి యాతనికి మ్రొక్కి యనుజ్ఞాతుండయి నిజమందిరమునకు వెడలెను.

రాయబారము

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

మొదటి ఖండము

— విష్కంభము —

సంజయుఁడు తన రాయబారము నిర్వర్తించుకొని కరినగరమునకు మఱలుట-సంజయుఁడు మార్గమధ్యమున వేగు వానినిఁ గలసికొని సంభాషించుట- ధర్మరాజుశీల పరిశీలనము- పంచగ్రామసంధిసూత్రముపై వ్యాఖ్యానము-కౌరవ పాండవుల మానసతత్త్వ విచారము, పరిశీలనము, పరిశోధనము-కృష్ణుని శీలపరిశోధనము-రాయబారి విహితధర్మము.

పాండవులకడ ననుమతిపడసి కరినగరోన్ముఖుఁడయి వెడలిన సంజయుఁడు కడు రయమునఁ జేరిపైఁ బోవుచుఁ గొంతదూరమేగుసరి కాతనిచాపున నొకరుండు వచ్చి సంజయురథంబునాప సంజ్ఞఁజేసెను. తే రాగుటయు ఈనూతనాగతుం డాతని సమీపించి "సంజయా! ననుఁబోల్చుకొంటివా?" అని ప్రశ్నించెను.

సంజయుఁడు— నీ వెవరయినదియు నీ యాకారముచేఁ దెలిసికొంటిని. కాని బాహ్య వేషముచే నీవొక సారధివలెఁ గానవచ్చుచున్నను నిజమున నీవెవ్వండవయి

నదియు నేఁ బోల్చుకొనఁజాలకున్నాను. దుర్యోధను నానతిని, ధర్మజు నాజ్ఞను, దిరుగుచున్న వేగువారికి మితిలేకున్నది. నీవు ధర్మజు వేగువాఁడ వయ్యెను దుర్యోధనునివేఁగనని చెప్పవచ్చును; కాక ధర్మజువాఁడనే యన వచ్చును. చెప్పుటల కెక్కడికి? ఇంతకును నాతో నీకేమి పని?

ఈ నూతనాగతుఁడు సంజయుని రథంబు డిగఁగోరి యాతని చెవిలో నేమియో చెప్ప సంజయుండాతని తో "ఎంత సమముగా నమరినదోయి నీకీసారథివేసము! నిను నీవ తెలుపుకొన్నంతవరకును నేను బోల్చుకొనఁ జాలకపోతిని. మా దుర్యోధనుని పక్షమునఁ బనిసేయుచున్న వారిలో నీకీ మారువేస మమరినట్టు లితరుల కమరుట యిప్పటికి నేఁజూడలేదు. సరియే-రమ్ము, మనమిరువురమును గలిసియే పోవుదము." అని సంజయుఁ డాతనితోనని యాతని రథంబెక్కించుకొని ప్రయాణము సాగించు చుండెను.

వేగు—సంజయా, రాయబారమునకని నిన్నా కురుపతి యిటకనుప నీవుధర్మజునితో మృదువుగాఁ బ్రసంగించక యాతని దూఱుటయే ప్రధానముగా నెంచితి విదియేమి ధర్మమయా?

—సంజయుఁడు—

"రాజ్యభాగమిమ్మని పాండవులు కోరుచుండ, భాగమిచ్చు మచ్చేమియు లేక, ఇత్తుననక, నీయననక, మధుర మధురప్రసంగములచే వారినపనయింపఁ జేయు మనిగదా నా కాజ్ఞయిచ్చెను మా కురుపతి! వారి వనవాసాద్యాయాసంబులు పోవు తెఱంగునఁ బలుకుమనినాఁడేకాని, వారి యాయాసం బడంగునంతవనుకనైనను వనకడ నుండుమని కోరలేదు. అట్లగుటఁ బాండునందనుల ప్రవర్తనయందున్న వన్నకొన్ని ఘట్టములు గైకొని, వానికి 'పాండవుల దోషము' లను పూతపూసి, వారినె నిందించి వారినొకింత మానసమునఁ గ్రిందు పడఁజేసి, పదంపడి కౌరవులదోషము లెన్ని, వారినిం గూడ నిందించి, కట్టకడ ధర్మజుని శాంతాత్మత పొగడి యుద్ధమున నున్న శాంతి విరుద్ధమైన ముఖముఁ దేటపఱచి, యాతని మా ప్రభు నభిమతము ననుసరింపఁ జేయవలెనుగదా! రాయబారి చేయఁదగినదియంతయుఁ జేసితిని; కాని కృష్ణుఁడొకఁ డటనుండుట నేమగునోయని నేను తొలినుండియు సంశయించుచునే యున్నాను.

ద్రౌపదిన్యాయనిష్ఠురముల కోర్వఁజాలక భీముండును, కుమారాస్త్రవిద్యా కౌశల పరీక్షాసమయముననె యావహిల్లిన ఈర్ష్యాకారణమున నర్జునుండును, కదనమునకే తన్నెంత బలవంతపఱచినను, సత్వగుణప్రధానుఁడై, శాంతియె పరమభూషణముగాఁ గలిగిన పరమలౌకికుఁడగు ధర్మజుఁడును సమరము మానఁదలంచినను, దుర్మానముతో నహమికతో నిరంకుశాధికారము వహియించిన దుష్టుల నెల్ల వధియింపనే కంకణముగట్టుకొనిన యదుకులభూషణుఁ డొకఁ డీకొననిచ్చునా? శుష్కప్రియోక్తులతో, శూన్యహస్తములతో సాముఖమునఁ గబురంపెనే కాని యట్టి శూన్యోక్తుల కాతఁడియ్యకొనునను కొనియే నే నంతదూరము ప్రసంగించితినా? రాయబారమునకుఁబోవుచు, వివాదాంశముతో సంబంధించినవిషయము మాట్లాడుట కవకాశము లేనపుడు శూన్యోక్తులు పలుకవలసి వచ్చినపుడు శూన్యహృదయముగాక, యింకేముండును? తద్విషయ సంభాషణము జరుగవలసినపుడు వాఙ్మయేంద్రజాలము తప్ప వేఱొండుండఁ గూడు టెట్లు? కనుకనే, నే నన్నివిధముల ధర్మజుం గొనియాడుచుఁ ధర్మజుని యహింసాజీవనమున కనుగుణమగు, హింసాయుతమగు, రక్తపూరితాన్నముకన్న బికిరపుటన్నమే నయమని యనవలసివచ్చినది కాని, రాజు లిచ్చువారే కాని పుచ్చుకొనువారు కారను సంప్రదాయ మెఱుంగక కాదు నే నట్లుపపాదించుటకుఁ గారణము! పాపము నేనామాత్ర మెఱుంగ నని కావలయుఁ గృష్ణుఁడు, కర్మకరణవిభాగములం గూర్చిన సూత్రములఁ నాకుబోధింప బూనినాఁడు. ధర్మజుఁడిపుడు కురురాజుపయి దాడివెడలి జనక్షోభమును బ్రాణిహింసయు లోనుగాఁ గల క్రూరకర్మము లొనర్పఁగల కఠిన హృదయుఁడగుటనే దాదాపిరువది వత్సరములనుండి కురుకుమారవర్గముచే నన్నియిడుములను, నరణ్యాజ్ఞాతవాసాద్యాయాసములును నొందియుండుట పరమధర్మమని కార్యకారణ సమన్వయమును సపసవ్యముగాఁ ద్రిప్పిన హేతువాదసూత్రముచే ధర్మజుని మనస్సు త్రిప్పఁ బ్రయత్నించితినే గాని, నేనుమాత్ర మానందించి యట్లు ప్రసంగించితినా?

కాని యీ పరిస్థితులలో భిన్న భిన్న వ్యక్తులు భిన్న భిన్నాశయములతో నుంట నేదియుఁ బొత్తు పడకున్నది.—

దుర్యోధనుఁడు కర్ణుని సాయమున బాండవులఁ గలనం ద్రుంపఁగలనను స్థిర బుద్ధితో నున్నాఁడు.

ఇఁక ధర్మజుఁడు పారమార్థిక చింతానిమగ్నుఁడయ్యును, బరమలౌకికుం డగుటను, జనక్షయకారకంబగు యుద్ధంబువలనఁ గలుగు నాఖండలుని పదవియైన నొల్లక, యుద్ధమునంకఁ బోనోపమి శాంతాత్మతయు, సంపద్విహీనుల పటును దినచర్యను నడపుకొనుటకును, దిన నన్నమును గట్ట గుడ్డయు లేమి నింకను నిడుములఁ బడనోపక స్వధర్మమా క్షాత్రధర్మముచొప్పున బాహుబలంబున నష్టసంపదనుగైకొన శౌర్యమానసికతయు, నిరుకెలంకులఁ గలిగి యుండుట నేదియు నిర్ణయించుకొనఁజాలక యస్థిర బుద్ధితో నున్నాఁడు.

'ఇంత ధైర్యముతో నున్నాఁడుగదా నా కొడుకేల సమరమున జయింప నోపఁడు? జయాపజయము లోకరీత్యాధీనములు కానపుడు ధర్మజుఁడే జయింపఁగలఁడను నానుడియెట్లు సంభవమగు!' ననుబుద్ధియొక వంకను, దనపై నేరము నపవాదము నోవవకుండ నుండునట్లు పైపైఁ బలుకుచు, మనోభావంబును వాక్ప్రకారంబును నేకంబు సేయలేని మనోదౌర్బల్య మొకవంకను, ధృతరాష్ట్రు నస్థిరునిఁగఁ జేసినవి.

కర్ణుఁ డర్జునుని పైఁ బగసాధింప నిట్టితరుణము పోఁగొట్టుకొనరాదని యోచఁ దలంచి, దుర్యోధనునకు బాసటయై నిలిచి స్వామికార్యధురంధరుండననియు జయమొనగూర్తుననియు ధైర్యముఁ గొలుపుచున్నాఁడు.

కృష్ణుఁడు లోకకల్యాణ మొదవఁజేయు కార్యార్థియై, తాఁదలంచిన కార్యము పట్ల సుస్థిరబుద్ధితో నున్నాఁడు.

కర్ణాదులచేఁ దామోడిన నుత్తర పాంచాల మెట్లయిన మరలఁ గైకొనుట కింతకన్న మిన్నయన్న సమయము లేదుగదా యని పాండవులను యుద్ధమునకే పురికొల్పుచున్న ద్రుపదరాజును సుస్థిరబుద్ధితో నున్నాఁడు.

ఇదియిట్లుండఁ బాండవకౌరవుల ప్రవర్తనలలో నొక ప్రధానభేదము విస్ఫుటముగఁ గానవచ్చుచున్నది—

స్వార్థము నే చూచుకొనుచు ప్రవర్తించువారు:

పరార్థము నకు భంగము రాకుండ చూచుకొనుచు ప్రవర్తించువారు;
స్వార్థపరార్థముల సమముగ నెఱింగి యుక్తి యుక్తముగఁ బాలించుకొనుచు లోకకళ్యాణప్రదమానటులఁ బ్రవర్తించుచుండువారు;

ఈ ముత్తెఱంగుల వారును నిపుడీ కురుక్షేత్రమునఁ జేరఁగొని యున్నారు:—

పరార్థవినాశముచేతనైనను, తమకు లభ్యమగు స్వార్థమునే ప్రధానముగ జేసికొనుచున్న ధార్తరాష్ట్రులోరుల మందలింపుల వినఁదలంపకుండుటచే, వినాశము నొందెడు సూచనలే కానవచ్చుచున్నవి;

స్వార్థవినాశము చేతనైనను లభ్యమగు పరహితమును ప్రధానముగ జేసికొని ప్రవర్తించుటచేత పాండవులు, ప్రతిపదమందును సంశయమనస్కులై కడునిడుమలం బడుచుండుటచేఁ దమ్మునడిపింప గృష్ణుని సారథ్యము గోరుకొనవలసి వచ్చినది;

లోకకళ్యాణమునకై, స్వార్థ పరార్థములకు భంగము రాకుండ తమ్ము నడిపింపఁగల శ్రీకృష్ణుని యుద్బోధన వలన యుధిష్ఠిరుఁడు స్వార్థమునుంగూడ గమనించి యుద్ధోన్ముఖుఁడైనచో నాతని మఱిమరల్పఁగల వారుండఁ జాలరు.

ఇంత యెఱింగియేకద, వశీకృత చిత్తుఁడౌ ధర్మజుని సహజ క్షమాగుణమును మఱింత బలపరచుటకు రుధిరాన్నముకన్న భిక్షాన్నమె మిన్నయని యంటినేకాని పరధర్మమును లోకకళ్యాణప్రద ధర్మముగ మార్పఁగల కృష్ణుని యెదుటనా నాకార్యకారణసమన్వయసూత్రము!

శుష్కప్రియోక్తులతో నాముఖమున రాయబారమునెఱపఁజేసెనుగదా యని యా కురుపతి చెప్పిన సూత్రము నాధారముగఁగొని, వారికిఁ జెప్పవలసిన మాటలు చెప్పితిని. నా పలుకులవలన నెంత ప్రయోజనము కలుగవలె నంతప్రయోజనమును గలిగియే యున్నది. ఇఁక వీరినుడు లాకురుముఖను నివేదింపవలసి యున్నది. ఇచట నీ పాండవుల సమక్షమున నేవిధమున నిట్టిపట్ల రాయబారి పలుకవలె నవ్విధమున నెట్లు పలికితినో, యదేవిధమున నా కౌరవుల యెదుటనుంగూడ నెట్లుపన్య

సింపవలె నట్లొనర్చి, యుద్ధమునీడి, పాండవులకింత యిచ్చుననట్లొప్ప సంభాషించి ప్రయత్నించి చూచెద. ప్రయత్నమే పురుషకర్తవ్యముగాని, ఫలవిశేషముతో పురుషునకు నిమిత్తములేదు. కావునఁ గౌరవులా పాండవులకు భాగ మిచ్చు కార్యమున నెంత మూర్ఖత వహియించినను, రాయబారిగఁ బోయిననేనుమాత్రము నాకార్యము విహితమార్గమున నెరవేర్పక మానరాదుకద !"

వేను:—మీ రెంతొఁడనను నంతయు నాడితిరని నే నెఱుంగుదును కాని మీతో ధర్మజుఁడు నెఱపిన ప్రసంగమున నింద్రప్రస్థమో, వేఱొక పట్టణంబో తమ కొసంగుమని యన్న తునకు వారియైదుగురకును నైదు తావులిమ్మని యూరకుండక, యా యైదుతావులను బేర్కొనఁబోయి, నాల్గింటిని జెప్పి యైదవది యెచ్చటనైనను సరియేయని యనియెనే! మొదట నట్లు కోరుటయు, పనంపడి మరియొకతెన్నుఁగోరుటయు, నాకేమియు సుబోధకము కాలేదు.

— సంజయుఁడు —

"నీ వడుగఁదగినదియే యడిగితివి. కాని నేనెంతదూరము సరిగాఁజెప్పఁగలనో నాకే సంశయము సమన్నది. ఏది యెట్లున్నను విశాలమై గంభీరమై సామాన్యముగ సంచలనము నొందని మహాసముద్రమునంటి ధర్మజు హృదయము నెఱుంగుట మహాకష్టతర కార్యము.

"నేనుధర్మజుని దర్శింపఁబోయినది మొదలు నేనాతనికడ సెలవుగైకొనువఱకును నడచిన ప్రసంగము లన్నియును క్రమముగా నీవు వినియుంటివా ?"

వేశ:—అందువలననే మి మ్మిట్లుల నడుగవలసివచ్చినది.

సంజ:—ఆతఁ డింద్రప్రస్థమిమ్మని యడుగునప్పటికి నాతో కృష్ణుఁడు పలుక నారంభించినాఁడా?

వేను:—లేదు; కృష్ణుఁడు మీతో మాట్లాడుట కారంభించుట, యుద్ధము క్షత్రి ధర్మమగునా కాదా యను ప్రశ్నము వచ్చిన పిదపనేగదా!

—సంజయుఁడు:—

"కృష్ణుఁడు జోక్యముకలుగఁజేసికొనకపూర్వము తమకు ధృతరాష్ట్రుఁడొసంగిన యింద్రప్రస్థము మాత్రమే కోరినాఁడు. కృష్ణుఁడు జోక్యము కలుగఁజేసికొనిన

పిదప వారియైదుగురకును నైదూళ్ళి మ్మని కోరుచు కుశస్థము-వృకస్థము-వాసంతి-వారణావతము-నని నాల్గూళ్ళపేరులు చెప్పి, యైదవది యేతావుననైన నిమ్మనుమని కోరినాఁడు. అట్లొకస్థలము మాత్రము తాఁ బేర్కొనక యూరకుండుటలో -ధార్తరాష్ట్రులిచ్చు మచ్చేయైన నో-'మేమనుభవించుటకొసంగినదియు, చిరకాలము మా యనుభవమున నున్నదియునగు మా యింద్రప్రస్థము మరల మాకొసంగకుందురా! అదియే యైదవతావేల కాఁగూడదు!' అని తలంచి మొదటనే పేర్కొనిన యింద్రప్రస్థ మొక్కటియొసంగిన నూరకుందునని తొలుతననిన యాలసర్మసుతుఁడు—తన యభిమానపుబలుకులతో కృష్ణుఁడు—"పాండవేయులను ప్రార్థించియైనను నేను గురుపతికడకువచ్చి బోధించినను బాండవులకు రాజ్యమునఁబాలొసఁగరేని మృత్యుగహ్వరమునఁబడుదు" రని చెప్పుదునని పలికిన పిదప,, కృష్ణుని సహాయ మనాహూతమయి లభ్యమగుచుండు నీ తరుణమేల పోఁగొట్ట కొనవలెనని ధర్మజుఁడెంచి—మాయైదుగురకును నైదూళ్ళి లిచ్చినఁ జాలు ననియుండును.

"తమ్ముఁ గౌరవసభ కనుపుమని ధర్మజుని తనకుఁదానుగాఁగోరుట సముచితము కాదనియెంచి, కృష్ణుఁడు నాతో ప్రసంగించుచు, తత్ప్రసంగానసరమున ననవలపి వచ్చుట నట్లంటినని కొనుటకో యన, ధర్మజునకాయూాత నొసంగెను. ఆ ధర్మజునకా కృష్ణుఁడే సరి.

"ఇంద్రప్రస్థము, వృకప్రస్థము, జయంతము, వారణావతము మొదలగునవి కోరుటలో నాయాతావులఁ గౌరవులు పాండవులకు నెరపినవిషభోజనము-లాక్షాగృహదహనము-ద్యూత సభాప్రవేశాదికములు దుర్యోధనునకు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచు నాతని నెత్తి పొడుచుటకో యనిశ్చయనవచ్చునుకాని అంతకన్నను బలవత్తరమయిన యితర రాజకీయములగు కారణములు కానవచ్చుచున్నవి.''

వేగు:—నే నాకారణములు వినవచ్చునా?

సంజ:—నీవు కారణములు వినుటయం దేమి తప్పుగలదు! ధర్మజుఁడనగా లేనిది-నీవు వినఁగా లేనిది-ఆయాపలుకలయం దిమిడియున్న భావగర్భిత కారణములు గంభీరస్వభావుండగు ధర్మజుం డూహించియే పలికెనని మన మనుకొనుటయందేమియు దోషము కానరాకున్నది.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

"కృష్ణుడు ధర్మజుని ప్రార్థించియైనఁ గురుసభకుఁ బోదునని నాతో ననినంతనె తత్పూర్వము నేనాతని నోనాడిన న్యాయనిష్ఠురములచే కించిన్మాత్రవ్యథ నొందిన మానసమున కొకింత యూరట దొరకెగా యని సంతసించి యిదియె యదనని యెంచి తమ యైదుగుర కైదూళ్ల నిమ్మనుచు నాల్గింటిని జేర్కొని యైదవదానిం జేర్కొనక యదెవరకే తనచేఁ గోరఁబడిన యింద్రప్రస్థమునె వాంఛించి యుండనోపు! ఇంతకును దన యింద్రప్రస్థమును దాఁ గోరుటయం దేమి వా తప్పు కలదు? కాని తాఁ జేర్కొనిన నాలుగు తావులలోఁ దొలుదొలుత కుశస్థలమునే వచియించుటలో ధర్మజునకొక ప్రత్యేకవ్యూహ యుండియుండకపోదు. పాండవు లరణ్యమున నున్నకాలమునఁ గర్ణుఁడు తనదిగ్విజయమున యాదవుల పీచమడంచి కుశస్థలీ–మథుర మున్నగు తావుల జయించి కురురాజ్యమునకుఁ జేర్చుటను, కుశస్థలిని మన కర్ణుఁడనుభవించుచున్నాఁడు. యాదవౌత్సుక్యముకొఱకు, యాదవోద్ధరణము కొఱకు తనజీవితమె ధారవోయుచున్న కృష్ణుఁడిప్పటికి పౌండ్రకవాసుదేవునితోఁ బోరాడుచుండుటం జేసిగాని, కానిచో కృష్ణుడు కర్ణవిజృంభణంబునకు సహించునా? యాదవ దౌర్బల్యమున కోర్చునా? ముఖాముఖిగాఁ గాకున్నను కర్ణుని ప్రతిఘటింపక పోవునా? కర్ణునిచే నానాఁడట్లు కొలుపోఁబడిన కుశస్థలినే తొలి కోరుటయందు కృష్ణుఁడానందించునని గాని లేక యీ పంచగ్రామసంధికి కౌరవు లొడంబడిరేని తన్మూలమున తనకు లభియించు నీ కుశస్థలము యాదవులకొసంగు తలంపుకలిగి కాని కోరియుండును. అనంతరము కోరిన మాకంది వారణావతము లొకప్పుడు పాంచాలురనుండి కైకొనిన ప్రదేశములు కావా? వానిని మా ద్రోణాచార్యులవారును మావారును అనుభవించుచున్నారు. అట్లగుటఁ గర్ణు ననుభవంబున నున్న కుశస్థలమును, ద్రోణుననుభవమున నున్న మాకందీ వారణావతములును, మా దుర్యోధనుఁ డెట్లొసంగఁగలఁడు? కర్ణ ద్రోణుల బలాత్కరించి యీ ప్రదేశములు వారివారివద్దనుండి గైకొని పాండవుల కొసంగుటయే తటస్థించినచో, మన రాజుపక్షమునఁ బనిచేయుచున్న ప్రధాన వీరులకు మన రాజునెడ నసూయ కలుగుటకు హేతువే యగును. అట్లగుట, ధర్మజుఁడు కుశస్థలమును మాకందియు వారణావతమును గోరుట కృష్ణాది యాదవులకును ధృష్టద్యుమ్నాది వీరులకును నుత్సాహము పుట్టుటకును, కౌరవులలో సంతఃకలహము

లుపయించి ప్రధానవీరులగు కర్ణ ద్రోణులకు మా రాజుపైఁ గినుక జనింపఁజేయుట కును, గురివేసి యడిగిన యూళ్లులా యివి యని గూడ దోపఁజేయుచున్నవి.

ఇంకొక చిన్నవిశేషము సూడఁ గానవచ్చుచున్నది. మా కురురాష్ట్రములోనిది కాదు వారణావతము! మా రాజుతోఁ బాండవులు కలిసియున్న కాలమునఁ బాంచాలీ పరిణయమునకుఁ బూర్వము ద్రుపదుని మీఁదికి యర్జునుఁడు పంపఁబడినయప్పు డర్జునుఁడు ద్రుపదుని జయించిన తోడనే అర్జునుతో ద్రుపదుఁడు చేసికొనిన సంధినియమముల ననుసరించి అహిచ్ఛత్రము అను రాజ్యమును అర్జునునకు ద్రుపదుఁ డొసంగ నద్దాని నర్జునుఁడు ద్రోణున కొసంగినాఁడు. అహిచ్ఛత్రమునకు రాజధాని మాకంది. ఇది గంగానది కుత్తరదిశ నున్నది. అర్జునుఁడద్దానిని ద్రుపదున కిచ్చివేసినాఁడు. ద్రోణుఁ డిపు డద్దాని ననుభవించుచున్నాఁడు. తనకు మామగారగు ద్రుపదుఁ డద్దాని నింతకుఁ బూర్వమే తనమూలమునఁ గోల్పోవుటచేతను, ద్రుపదుఁ డిపుడీ సమయమునఁ బాండవులకు సాయ మొసంగుచున్నాఁడు గావునను, మాకంది తనకు రాజొసఁగినచో మఱల నద్దాని నా ద్రుపదున కొసంగ నూహాయు ధర్మజుఁ డొందియుండనోపు! అట్లు యాదవులకుఁ దను కోల్పడిన కుశస్థలియు, పాంచాలురకుఁ దారు కోల్పోయిన మాకందియు, నొసంగుతలంపే యమనంపమునకు లేకయుండినచో వారలూరక పాండవులకు సాయముఁ జేయుటకుఁ గతెంబుంపము. ఔదార్యముగల వారు తమసేయు నుపకృతికి ప్రతిఫలమపుడే కోరకున్నను, కార్యానంతరమైనను దమకొసంగఁబడు దానిని స్వీకరింపక పోరు. అట్లగుట నిట్టియూహలు ధర్మజునకుండియుండు ననుటకును దావులేకపోలేదు. కాని తొలుతఁ దనకొసంగఁబడిన ఇంద్రప్రస్థముఁ గోరియు మఱి దానినిఁ జేర్కొనక కుశస్థలము మాకంది వారణావతాదులఁ గోరుటయందు దనకు స్వలాభాపేక్ష యంతగ లేదని గూడ స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. కుశస్థలము తనయం దభిమానము వహించిన యాదవుల కిచ్చివేసి మాకంది వారణావతములఁ పాంచాలుర కొసంగివేసినచో నిఁక దనకు మిగిలినదేమి? ప్రాముఖ్యలేశముగల వృకస్థలమును, మనవారొసంగినచోఁ దొరి తన యనుభవమున నుండిన ఇంద్రప్రస్థమును, మాత్రమే కదా! అట్లగుట నొకరికిచ్చివేయుటయే ప్రధానకార్యముగా నెంచి స్వలాభాపేక్షకూడ లేకుండఁ గోరిన యూళ్లులా యివి యని గూడఁ దోపఁజేయుచున్నది.

ధర్మజుంగూర్చి నే నెఱిఁగినంతదూరమును బరిశీలింప మఱియొక విశేషము గూడ స్ఫురించుచున్నది.

తాఁ జేర్కొనిన నాలుగుతావులును తనతమ్ములు నల్వురకును నయ్యెనని చెప్పి, తుదకుఁ దనకేమియు లేదేయని యంపకమును దోపఁజేయుచు, తొలి దాఁ గోరిన నింద్రప్రస్థమె మనసార వాంఛించియుండనోపు.

ఇన్నివిధముల నిన్నితెన్నుల నా ధర్మజపలుకులంగూరిచి ననమూహించుట కాతని గాంభీర్యహృదయమే కారణము.

ధర్మజుఁడు సర్వారము సమరముసలిపియైన రాజ్యమేలుటకెంతగండుమగండో, వనమ్మునకేగి, కందమూలఫలాహారమ్ములఁగొని, కటికరానేలఁ బన్నుండి, మునివృత్తిని గడదాక కాలముఁ బుచ్చుటకంత వశీకృతచిత్తుండు. క్రోధము దిగమ్రింగి, శాంతము వహియించుటకెట్లు సమర్థుండో, వంచనసేయువారిని భస్మము సేయఁ గార్యవాదియై యుపక్రమింపనుంగూడ నట్లె సమర్థుండు. కాని, తనప్రతిపక్షులును, తనకు వంచన నెంచినవారును, తన కెంతెంత యాపదలోనఁగూర్చుచున్నను, వారెన్నటికైనను బశ్చాత్తప్తులు గాకుందురా, వంచనమార్గము విరమింపరా, యని ప్రతిక్రియారహితుండై ముందువెనుకలు చూచిచూచి, తుట్టతుదకు కార్యరంగమున కుఱుకఁ గలఁడు. అట్లుఱికినపిదప మఱియాతని నోర్వనేరికిం గాని కానిపని.

శాంతమార్గమునఁ, బ్రేమతత్త్వమున, దౌర్జన్యవిరహితమైన తెఱవునఁ దమభాగము దామొందుటకేగద, యెంతెంత వంతలనైనఁ బ్రశాంతముగ నోందుటకాతఁడు మనస్సొగ్గినాఁడు! కానిచో, ద్రుపదపురోహితరాయబారమునకు బ్రతిగా నా రాయబారమయిపోయినది కదా – నా సంభాషణయందు ధార్తరాష్ట్రులిచ్చుటనుగూర్చి యేమియుఁ బ్రసంగము లేకున్నను, ధర్మజుం డెంతప్రశాంతముగ, భావగర్భితముగ బలుకుచుండెనో వినుచుంటివికద! అంతలు వడియును నాతఁడు సంధినే కోరుచున్నాఁడు. ధార్తరాష్ట్రులతోఁ గలిసి జీవించుటనే వాంఛించుచున్నాఁడు.

ఇంతకును సంధికోరువారే ఉభయపక్షములవారును నైనచో రాయబారులకు సంధిపొసగింపననువుపడునేమోగాని, సుయోధనాదులు వీరికేమియునొసంగమనియు,

రాజ్యమున వీరికి స్వత్వమే లేదనియు, వీరు పాండవులే కారనియు, నటుగాక వీరును పాండునందనులే యైనను కురురాజ్యమే నాఁడును పాండుఁడేల లేదనియు, నెవరైనను నాహవమునఁ గెలిచి రాజ్యమేలఁదగునే కాని తనచిన్నతనమునఁ దన తాతతండ్రులు తన శక్తిసామర్థ్యము లెఱుంగక రాజ్యమున భాగ మొసంగినంతమాత్రమున తనరాజ్య వ్యవహారముల స్వతంత్రముగఁ దనకుఁ దాను జూచుకొనఁగలిగిన తరువాతఁగూడ వెనుకటియాటలమఱి సాగనిత్తునా యనుచున్న దుర్యోధనుఁడు పాండవులను ఖండనము నకె పిలుచుచుండ,- ఖండనము కానీయకుండ- వారికేదేని నొసంగుదుననకుండ- శుష్క ప్రియోక్తులతోఁ గాలఁముబుచ్చు నయ్యంబికాతనయుండు వాక్ప్రయత్నములుపలుపు చుండ, పాండవులు తమకు పైతృకంబగు భాగమిమ్మనుచుఁ, దాముదిగ్విజయంబున నల వరుచుకొనిన దాని నిమ్మనుచుఁ, గపటద్యూతంబున మావారపహరించిన దానినిమ్మనుచు, తాము మనవారికిఁ జాలక కాకి పోయినను, కదనమున లభ్యమగు రక్తాన్నముఁ గుడువఁ జాలక వారి యెదుగఁ రుకును నైదూళులైన నొసంగినఁ జాలునని వారనుచుండ, నిఁక సంధి పొసఁగుటెట్టులు? సంధియనుకార్య మిరువాగలవారును వాంఛించినఁ గదా. సమకూడునది! అట్లు కూడనినాఁ డది సమకూడునె?

ధర్మజుని సహజసాత్వికతత్వమునకుం దగిన యా వేదాంతబోధ యేమాత్ర మేనియుం బనిసేయుటకైనను వీలు లేకుండ—వంచకుల నడంప, విషయభోగేచ్ఛచేఁ బ్రకృతిజనంబుల బాధించువారిని నిర్మూలింప, ప్రకృతి దుర్లలితులరూపుమాయింప, దుష్టజనసంహారనాటకమునకు సూత్రధారుం డనఁదగు—కృష్ణుం డావల వలనుగ నిలిచియుంట లేదియు సమకూడదు, అని నేను తొలినుండియు సంశయింపక పోలేదు

—వేరు—

కృష్ణుఁడు పాండవపక్షమున నిలిచినవాఁ డనిగదా నుడివితిరి. అట్లయినఁ బాండవులు ద్యూతమున నవమానము నొందునాఁడును, ద్యూతజితులై వనమునకేగి సిలుగల నొందుచున్నప్పుడును, కృష్ణుఁడో యాదవులో పాండవులకు సహాయ మొసంగి వీరిని కష్టములనుండి తొలఁగించి అపుడే యుద్ధముకాఁజేసియైనను, వీరిది వీరి కిప్పించి వీరినేల యుద్ధరింపరైరి?

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

—సంజయుఁడు—

పాండవులు ద్యూతమునవోడి మనరాజుచే నవమానితులైనసమయము కృష్ణుడు సాళ్వునితో హోరాహోరిగఁ బోరుచున్న సమయమగుటను బాండవులను గూర్చి దలంపనైనఁ దలంపఁ జాలకుండెను.

ఇఁకఁ బాండవు లడవులంజడియున్న కాలమున సాళ్వయుద్ధముచే యాదవు లలసియుండుట చేతను—

పాండవుల రాజసూయసమయమున జరిగిన శిశుపాలవధచే దంతవక్త్ర పౌండ్రకవాసుదేవాదులు కుపితులై యాదవులపై యుద్ధసన్నాహములు చేయు చుండుట చేతను—

తక్కినరాజులుకూడ పాండవుల రాజసూయయాగమున వారియౌద్ధత్య విభవంబులఁ గాంచి కోపానూయలచే నెవరేపక్షమునఁ జేరుదురో యను సందిగ్ధస్థితి కలుగుట చేతను—

యాదవులలోఁ గూడ భోజకులులగు కంసకృతవర్మాదులకున్ను, వృష్ణికులజు లగు కృష్ణాదులకును అంతఃకలహములు పెరిఁగియుండుటచేతను—

కృష్ణాది యాదవులు పాండవపక్షముం జేరరైరి.

యాదవులేలఁ బాండవులకు సాయపడలేదని యడుగుచున్నావుగాని, యాదవులీసమయమున నీకురుపాండవసంఘర్షణమున జోక్యముఁ గల్గించుకొనుటయె కృష్ణున కిష్టములేదు. ఎంతదూరము శ్రమపడినను, తానును తనతమ్ముండగు సాత్యకియు మాత్రమే కదా!

ఇంతయేల! కృష్ణుడు పాండవపక్షమునఁ బనిచేయుచున్నను దన కుమారులగు సాంబ ప్రద్యుమ్నాదులుగాని, అన్నయగుబలరాముండుగాని తనకు సహాయముఁ జేయ నిప్పటికిని రాలేదే!

కృష్ణునితమ్ముఁడగుసాత్యకి అర్జునుని శిష్యుండగుటను బాండవులంజేరినాఁడు.

శమంతకమణి నకౄరుండపహరించుట జరిగిన పిదప సత్యము దెలిసికొనఁ జాలక కృష్ణుఁడే యపహరించినాఁడని బలరాముఁడు పొరపడి కృష్ణునివిడిచి మిథిలా

నగరమునకుఁ బోయి యచట దానుండిన మూఁడు సంవత్సరములలోనె మా దుర్యోధనుఁడాతనికడ నెగడ గదాయుద్ధము నేర్చికొని బలరామశిష్యుండయ్యెను. అట్లగుటనె బలరాముఁడు దుర్యోధనునెడ పక్షము వహించుచుండియు కృష్ణునియెడఁ బ్రేమాధిక్యమున నాతనికి బ్రతిపక్షము వహింపనోపక, నేరికిని సాయమొనర్ప మనసొప్పక, దవ్వులకేగినాఁడు.

శతధన్వాక్రూర కృతవర్మలలో నొకనికిఁ దనకూతురగు సత్యభామనిచ్చి వివాహమొనర్తునని సత్రాజిత్తుమాట నిచ్చియుండెను. అనంతరము సంఘటిల్లిన శమంతకమణి గాథవలన సత్రాజిత్తు సత్యభామను కృష్ణునకిచ్చి వివాహమొనర్చుట తటస్థించెను. అట్లగుటనె శతధన్వాక్రూర కృతవర్మలకు కృష్ణ సత్రాజిత్తులయెడ వైరముద్భవించుటకు గతంబైనది. సత్రాజిత్తునెడ పగసాధించుకొనుటకు శతధన్వుఁడాతనిఁ జంపివేసెను. కాని అక్రూరకృతవర్మలకు కృష్ణునెడఁగల ఈర్ష్యాసూయలు- కాలము గడువగడువ- అక్రూరుని కృష్ణభక్తునిగా నొనర్పగలిగియు కృతవర్మను పరమశత్రువుగనే యుంచినవి. అట్లగుటనే కృతవర్మ తన యక్షౌహిణీ సైన్యముతో వచ్చి మాదుర్యోధనునకు సాయమొనర్పఁ జేరినాఁడు. కృష్ణుఁడు వృష్ణికులజుఁడు. కృతవర్మ భోజకులజుఁడు. భోజ వృష్ణికులజులకు చిరకాలము నుండియు విరోధములు ప్రబలియే యున్నవి. ఈ కులవిరోధమె గదా, రుక్మిణీవివాహ సమయమందేమి, మాపెద్దలు చెప్పుచువచ్చిన ప్రకారము దేవకీవసుదేవుల వివాహ సమయమందేమి, బాంధవ్యముఁగూర్చి వివాదములును, కలహములును, పెరుఁగుటకు కారణమైనది. ఏది యెట్లున్నను తన యదుకులమువాఁడుగదాయని కృష్ణునెడ సానుభూతిఁ జూపునేమో గాని కృతవర్మ, వంశభేదములచేతను, వ్యక్తిపరమైన శత్రుత్వ కారణముచేతను, కృష్ణు నెల్లప్పుడును, నసూయాభావముననె చూచుచుండును. కృతవర్మలో నింకొక విశేషము కూడ కలదు. కృష్ణు నెవ రేమనినను దానోర్వఁజాలఁడు-కాని తనకు ప్రత్యేక కారణముచేత కృష్ణునెడ నీర్ష్యయుండుటచేత కృతవర్మ యెల్లప్పుడును కృష్ణునకు బ్రతిపక్షమే వహించుచుండును.

అంతదూరము పోనేల, యాదవులలో మహావీరుండును, పలుకుబడిగలాడును, కృష్ణజనకుండును నగు వసుదేవుండీయుద్యమమున జోక్యము కలుగఁ జేసికొనలేదే!

ఇట్లగుట తమయాపత్సమయముల సహాయసంపదదొరకమి పాండవులన్ని యాపదలం బొదలుటకు గతంబయినది.

—వేఁగు—

మనవారెన్నియిడుముల గల్పించినను పాండవులంతంత సహించి మానమును ధనమును గోల్పోవుటకుఁదోడు ప్రాణాపాయకరంబులగు పరిస్థితులు తటస్థించినను వారటులోర్చి మారుసేయక మిన్నకుండుటఁ జూచినవారికి మాత్రము "పాండవులసమర్థులగుటనె మిన్నకుండిరి" అని తోపఁజేయుచుండును. కాని పాండవులంగూర్చి యిపుడున్నమాటమాత్రము వారి యనుపమాన తేజోవిలాసములఁ జాటుచున్నది. అట్లగుటఁ బాండవుల మనసునిల్కడ, మారుసేయమి, అవన్వయము కాదా?

—సంజయుఁడు—

మా ప్రభువునకుఁగల సంశయమే నీకును దోచుచున్నదే!

శాంతియుతమై దౌర్జన్యరాహిత్యమై ప్రతీకారగవేషణములేక శత్రుజనం బులచే దామొందుచుండువిపత్తులనెల్ల బలవంతముగభరించుమందు ప్రవర్తనలకు ప్రతిఫలము లోకసానుభూతి నభ్యర్థించుచు బరిశాంతముగఁ దమకు గార్యసిద్ధి యగు నపుడు తుట్టతుదకు రక్తపాతముననైనను జీవహింసవలననయినను దమకుజయముకలుగ గలదని యెదురుచూచుటయే యగును.

'శత్రుజనపీడనమున కెంతసైరణ నొందియుండిన నంత ధ్రువమగుచుండు తమకు జయ' మని యెంచుచు, ఆత్మశక్తి సూత్రముల నెరింగిన వారి తెరంగిట్లేకద యుం డును! నిర్బంధాధికారము చిరాయుయుష్మంతము కానేరదని యెఱుంగని మహా మానియగు మారాజునెంత దిట్టలంబడఁజేసిన, మారాజుగర్వంబు నెంత చెల్ల నిచ్చిన, దనకంత సహాయము దొరకు ననుమాట యుధిష్ఠిరునకు లేకపోయి యుం డదు. మన రాజును లోకమెంత దూరుచుండిన నంతసులభముగఁ తన కర్థసిద్ధి యగు నను మాట వశీకృత చిత్తుండగు ధర్మసూతికి లేకుండక పోదు.

ఎంతటి మేటియైనను తన యభ్యర్థిత కార్యమునకు సుసమయ మాసన్నమగు దాఁకనోర్వకున్న తమప్రయత్నములు సఫలీకృతములు గాకుండుటసక్క యింకొక

ఫలముండదని యెఱింగినవా రిట్లే తెచ్చికోలైన్యైర్యణానైన నూనుచుందురు. ఇంతకును గారణ మాధర్మజుని వశీకృతచిత్తతయే యని యనవచ్చును.

నీలకంఠా, మనము కరినగరము సమీపించుచున్నాము. మనము సంభాషణములో మునిఁగియుంట నెంతదూరము వచ్చితిమో తెలియ కుండగనే వచ్చినాము.

మాటలసందడి నడుగమఱచితిని- నిన్నే మనుమని యుపప్లావ్యమున కనిచినాఁడు మా ఱేఁడు?

—నీలకంఠుఁడు—

మా భగదత్తమహారాజజనకుండగు నరకుని వధియింప నెఱపిన కృష్ణుని సేవ గించుచున్న మా భగదత్తుఁడు 'పాండవపక్షముంజేరె కృష్ణుం' డని యెఱింగినంతనే యాతఁడు కౌరవపక్షముంజేరినాఁడు. మాప్రభునానతి నేనీసారథివేసమున వేగనైతిని. మీరు పాండవులకడకు దూతలై పోయి కురువీరుల నలసుగఁ బ్రసంగింతురో, పాండు సుతుల స్తుతియింతురో, విని రమ్మను సుయోధను కోరిక మేరకు మాప్రభునానతి నే వటకేగితిని కాని పాండుసుతుల నేమాత్రమును గరుణింపక, వారిని నోనాడుటయుం దేమాత్రము నేమరక, మీనెఱపినసంభాషణవిధాన మత్యంతసంస్తవనీయము.

—సంజయుఁడు—

సంధి యొనర్పంబోవువాఁ డిరువాగులవారిలోపముల నెన్నుచు, దూఱుచు, నెదుటి వారి నగ్గజముగ నెగ్గించుచు, పదంపడి స్తుతియించుచు కాఁదగుకార్యముం గూర్చి ప్రసంగింపందగును.

అని వీ రిట్లనుకొనుచుండఁగనే భగదత్తునకని నిర్మించిన మందిరమున కీరథము సమీపించినది. నీలకంఠుఁడు రథావరోహణంబుగావించెను. సంజయుండును దనయరదంబునుఁబోనిచ్చి ధృతరాష్ట్రమందిరసమీపమున నిలిపి రథంబుడిగ్గి కురుపతిని దర్శింపఁ దత్సభాభవనమున కేగెను.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

రెండవ ఖండము

హస్తిపురము:—ధృతరాష్ట్రి సందేశము పాండవులకు నివేదించి మఱలిన సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునిఁ దొలుదొల్త దర్శించుట—సంజయుఁడు ధర్మజుస్వభావము నిరూపించుట—ధృతరాష్ట్రునిఁ బరివర్తనయందున్నదని తనకుఁ దోచిన లోపములను సంజయుఁడు నిరూపించి చూపుట. సంజయు నిష్క్రమణము.

కురుపతి సామ్రాజ్యవిభూతితో సభాభవనమున గూరుచుండి యుండినసమయాన 'సంజయుండువచ్చె' నని తనకుఁదాఁ దెలుపుకొని, ధృతరాష్ట్రి సంఘ్రియుగ్మమ్మునకు మ్రొక్కి నిలిచి యాతఁడు చక్రవర్తితో నిట్లనియెను.

—సంజయుఁడు—.

మీయానతి నతిక్రమింపక, యుపప్లావ్యంబున నున్న పాండవ్యులం గంటిని. అప్రమేయసుగుణాన్వితుండగు నయ్యుధిష్ఠిరుని దర్శించితిని. ఆతఁడు మీకు నమస్కరించెను. నను సంభావన జేసెను. మిగుల బ్రసన్నుఁడై, మీసుఖశ్రీ విభవంబుల నడిగి కురుకుమారుల సేమము నరసి యానందించెను.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

సంజయా, ఆ యజాతశత్రుండును, తదనుజన్ములును, సుఖముగనున్నారు గదా!

—సంజయుఁడు—

భవదీయ స్ఫారబలము కారణమున సుఖముగ నున్నా మని యన్నారు. నిజమునకుఁగూడ నంతియే కద!

ఇంతకును ధర్మజునకు ధర్మములింపైనట్లు భోగములింపుకావు. నిర్మల బుద్ధిచేత యోచించినచో, నహింసకే యతఁడు కలఁడు. అట్టి యుధిష్ఠిరుఁడు మానుషశక్తినొల్లఁడు; సముచితమగు దైవ శక్తిపై నాధారపడియుండును. అట్లని మానవప్రయత్నములఁ బరిగ గణింపకపోడు. మానుషదైవికముల యుచితసమ్మేళనమే, లౌకిక కార్యసాఫల్యమునకుఁ గారణమని నమ్మియుండును. అట్టి సుగుణ సంపత్తిగలధర్మజుఁడు పుణ్యమును బాపమును నీపయిబెట్టి ప్రవర్తించు చుండును. ఇఁక నినుగూర్చి యోచింతుమన్న నీవు నీపుత్రు నధీనుఁడ వై యొకతెన్నునఁబోఁజాలకున్నావు. ఇఁకమిగిలినది కార్యనిశ్చయము. అది కర్ణసౌబలుల యధీనమైయుంట యథాయథమై పోవకతప్పదు. ఇది యందఱకును దెలిసిన విషయమే. ఇట్టి పరిస్థితులలో నీమతమును నీ ప్రవర్తనమును నెంతమాత్రమును నొప్పకున్నది. ఆలు బిడ్డలు లేని ద్రిమ్మరికేకాని, మఱేరికైన నిట్టిక్రొవ్విదములు జరుగుచుండ, జూచుట కిచ్చ బొడమునే! ఇంత తెలియక యూరకుంటివా? కొడుకు కేటు ద్రిప్పిన నటు దిరిగెదు నీవు, నీకొడుకు నడవడి వడివడిఁ ద్రిప్పఁ జాలమి నాకెకాదు లోకమునకంతకును గర్హ్యముగా నున్నది. అకుంఠిత తేజులగు కొమరులుగల నృపులెందరో యిల నేలలేదు! అట్టి వైనను, దమకొడుకు లోకప్పుడు జెడుత్రోవంబడిరేని, తగవుచెప్పక, యొప్పరికించుచు, నూరకుండిరే! లోకము నోటికివచ్చినట్లెల్ల నిను దిట్టుచుండ, విని విని నాచెవులు గీపెట్టుచున్నవి. మీతండ్రీ కొడుకు లా కర్ణసౌబలుఁడున్ననేను లెట్లాడించిన నట్లాడెడు కీలుబొమ్మ లయియున్నారు. పెక్కుభంగుల మీ వలనఁ జిక్కులు వడి

మిక్కిలి యలసియున్న పాండవు లాగ్రహావృత్తికిఁ జొత్తురేని, నీచల ముును, బలమును, గులమునుంగూడ నొక్క మహాహవమున నిట్టె జక్కఁబెట్టుదురు సుమీ! కొండను విరుగఁగొట్టుటకు డీకొనుమెండె లాగున నున్నదికాదా మనవారి దుస్సాహస ప్రయత్నము?

ధర్మజు సైరణను వెఱపుఁగా మనవారలు సమర్థించుచు సంతో సించుచున్నారే కాని, పాపము తుద కేమగునో యనియైనఁ దలంప లేకున్నారు.

సత్కులీనులకు సాంప్రదాయికముకానిది జూదమని మన వారెఱుఁగక పోలేదు. అట్టి కానిజూదమునాఁడే యవినీతి పుట్టినది. ఆ సందర్భమున నీ యుపేక్షయే యెంతయుఁ జిచ్చుపెట్టి కాల్చినది. ఇపుడింకను నేమి క్రొత్తగఁ బుట్టవలెను? తానుగ రచ్చకెక్కు స్వభా వము లేని ధర్మజుఁడు వశీకృతచిత్తుఁడు. తనకొనర్పఁబడిన యే యప కృతినైన నెమ్మదిగభరియించి, తరుణమువచ్చినపిదప విడువక, శత్రు జన వినాశమొనర్చెడు మెత్తనిపులి. లోకముగుర్తెఱిఁగి తనకార్యము జయప్రదముగఁ గొనగట్టుటకుఁ దగినరీతినెదుటివానిమనస్సు రంజింపఁ జేసియైనఁ దత్సానుభూతి నొందఁగల సమర్థుఁడు. లోకమున నెల్ల యును నీపయి నేరముమోపునందాక నితరచింతలుమాని, మీాయిడిన పాట్లెల్ల శాంతముగ భరియించును. సునమయమునఁ విజృంభించుటకే యింతశాంతత వహించుచున్నధర్మజుం డొకతూరి యాహవమునకే గడంగెనేని, మరియాతని మాన్పను, మార్కొనను, మన కెవరికిని శక్యముకానిపని. మీారెంతలొనర్చినను, ఆతఁడు సైరణ నేయుచు, సమర్థుఁడయ్యును మాఱునేయనొల్లకుండుట సంపూర్ణముగలోకఁపు సానుభూతిఁగోరి, మనసారఁ దాఁ గోరినంత మాత్రాన నిట్టె జయశ్రీ నొందుటకని మనవారు తెలిసికొనఁజాలక, యాతన్ని సైరణ వెఱపుగను, మాఱునేయకుండుట నాతని యసమర్థతగను, బాపము

సమర్థించుచున్నారు. మనవారియూహాలు భ్రమప్రమాదమూలము లని మనవారు తెలిసికొనునప్పటికిఁ బరిస్థితులుమించి, మఱితేరఁగరాని దురవస్థను దేఁగలవు. ఇది సామాన్యులు తెలిసికొనఁజాలరు.

ధర్మజునిగూర్చి మఱొక్క విశేషముగూడఁగలదు. దౌర్జన్యరాహిత్యమై, శాంతియుతమై, సైరణ ప్రధానాంగముగాఁగలిగి, సాటిమనిస్సీంద్రియభిమానమును, జనసామాన్యఁపుటభిమానమును, సానుభూతియును మిక్కుటముగఁ గోరుచు, నరాతిజనంబులెంత వెక్కసముగఁ దన్నొరికట్టి వేధించిన నంతయానందముగ నాపాటులఁ బరిగ్రహించుచుఁ— 'దన సైరణవలననైనఁ, దన యెదిరికిఁ బశ్చాత్తాప ముదయించియైన దుర్నయములు మఱి ఘానకపోదురా' యని యూహింపుచుఁ దన యనుజులెంత వేగిరంపడి మనపైనెత్తిరా లేచుచున్నను, వారి కడ్డువడి వారినప్పటికి నిరుత్సాహులుగఁజేయుచు, మెలంగెడి సాత్వికనిరోధము, తన ప్రవర్తనకుఁ బ్రధానాంగముగ నెంచియున్న వశీకృత చిత్తుఁడగు యుధిష్ఠిరుఁడు లోకఁపుటచ్చఁపు మెచ్చునకు వచ్చునుగదా! తత్కారణమున నెకదా లోకమాతనిఁ గొండాడును! అట్టి యుధిష్ఠిరుపై ధ్వజమెత్తుట కొఱవిఁ దలఁగోఁకికొనుట యగుంగాదే!

నీకడుపునం గన్న మోహంబుకతన, నీకొడుకుల జెడుగుల్లని వివేకించుకొనఁజాలక, నీకొడుకులందనిఱుంపనెంచి, - నీమేలుఁగోరినిన్నుఁగొలుచుచు, నీవిడుకూడుఁగుడుచుచు నీచరణకమలసాన్నిధ్యమున నీయాన మెలంగ నెంచియున్న-పాండుసుతులదవ్వులకుం బాఱద్రోలి, యిపుడెంతగొంతుమీఁదికి దెచ్చుకొంటివి. ఇఁకముం దేమి రానయియున్నదో యెవరికెఱుక! ఆప్తజనంబులఁ జేరఁదీయక ననాప్తులను స్వలాభముకొఱకును స్వమనోవాంఛాఫలసిద్ధికొఱకును నీ కొడుకులను బురికొల్పుచుండు వారిం జేరఁదీసి, చెడిపోయి, కురుకులంబెల్లఁ గూఁకటివ్రేళ్లతోఁ బెకలింపఁజేసికొనెనను నపవాద మీఁబుఁ గలకాలము నీవు నీజనముల

చేఁ బ్రిర్వేఁదిట్లువడుటయె తుట్టతుద కలవడు ఫలశ్రుతి యగుంగదా యని నేనును, నీయాప్తవర్గమును దుఃఖింతుము.

కౌరవేశ్వరా, వేగమరలివచ్చుటను, పథికశ్రమంబున నొడల్యాచ్చుచున్నది. ఇపుడు ప్రొద్దును బోవుచున్నది. ఇప్పటికి సెలవుగైకొందును. రేపు నీవు, నీపుత్రులును, బంధుగులును, నాప్తజనంబులును బరివేష్టించియుండ నాపోయివచ్చినకార్యము సంపూర్ణంబుగ సవిస్తరంబుగ నివేదింతును. ఇప్పటికి నాకు సెలవొసంగుము."

అని సంజయుండు నిలువ, నక్కురుపతియు నాతనికి సెలవొసంగి కార్యచింతందగిలి, విదురునకుం గబురంపెను.

ఈతఁడు హస్తినాపురమేలెడు చంద్రవంశపురాజులలో మూఁడవ వాఁడగు పూరుచక్రవర్తితరువాత కొన్నితరములుగడచినపిమ్మటఁ బ్రజలచే నెన్నుకొనఁబడి చక్రవర్తిగఁ జేయఁబడిన 'కురు' అనువాని యయిదవతరపు మనుమడును, ప్రజలచే నెన్నుకొనఁబడిన వాఁడును, నగు శంతనుచక్రవర్తికి రెండవకుమారుఁడగు విచిత్రవీర్యుఁడు సంతాన రహితుఁడై మృతినొంద, నాతనిభార్యయగా నంబికయొక్క దాసికిని వ్యాసునకును జన్మించి, జ్ఞానియు, మేధాసంపన్నుండును, బ్రఖ్యాత వేదాంతియు, విశేషించి నీతిపరుండునునై ధృతరాష్ట్రపాండురాజపరిపాలనకాలమున రాష్ట్రమునకుఁ బెగ్గడయై, వజీరునకు హేజీబునునై నెగడిన మహాపురుషుఁడు. ఈతఁడు నుడివిన నీతులు సమయోచితములు మాత్రమేకాక, ఈయిలఁ గలకాలమంతకును ఒప్పించియుండును. అమలచరిత్రుఁడౌ పాండుభూవిభుఁడు రాజ్యమునఁ జురుకుగఁ బనిసేయుచుఁ దన యన్నయందలి గౌరవముపెంపున సింహాసనముపై ధృతరాష్ట్రుని గూరుచుండఁజేసినకాలాన, రాజ్యపరిపాలనవిధానమున నీ విదురుండే ధర్మములను నీతులను బోధించుచు, రాష్ట్రపాలనమునఁ గడు దోడ్పడుచుండెను.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

మూఁడవ ఖండము

విదుర ధృతరాష్ట్రుల సమావేశము-లౌకిక, నైతిక, ధార్మిక విషయసమన్వితమగు విదురునుపన్యాసము—ధృతరాష్ట్రుని లోపముల నిరూపించుట, వానిని సవరించువిధానము విదురుఁడు ధృతరాష్ట్రున కుపదేశించుట.

మఱికొంత సేపటికి వచ్చిచేరిన విదురునితో — "తమ్ముఁడా, పాండుపుత్రులపాలికి మనమంపిన సంజయుఁడు మఱలివచ్చి — మఱి యచ్చట నేమి తెలిసికొనివచ్చెనో కాని,—ఆవచ్చిన మొగాననె నన్ను నానమ్ముఖమ్మునఁ నె దూఱి, రేపచ్చట ముచ్చటలను, అచ్చటిపనులను జెప్పవాఁడనని చెప్పి, మార్గాయాసమున నింటికిఁబోయెను. సంజయుని పలుకులు విన్నదాదిగ మనసుకలఁగి దుఃఖము నన్నలమికొనఁగ నిప్పకలం బొరలినట్లు ధృతిఁదూలి నిదుర రాక, నొగులఁ బొరలుచున్నాను. సంజయుండెంతెంత మాటలనైన ననునాడిపోసెను. పాండవశిబిరంపు సన్నాహము లేయాకృతిఁ దాల్చినవో, వా రేమనిరో, మఱియాతని కేమి దోఁచినదో కాని, ననులోకము తిట్టుచున్నదనియు, బాండవేయుల యాయాసంపుఁబాట్లకు నేనే కారకుండననియు, నెంతెంత మాటలనయిన నను నిందించి వెడలినాఁడు. నామానసిక వేదనకు మార్పుఁగలిగించి, నీ నోటిమేల్మాటలచే ననుఁదేలున ట్లొనర్పుమో విశుద్ధవిచారా!" యని ధృతరాష్ట్రుఁడు మిన్నకుండెను.

— విదురుఁడు —

(తనలో) పాండవుల సమరసన్నాహములను సంజయుఁడు తెలిపియుఁడును. కావున నీధృతరాష్ట్రుండు ధృతిఁదూలి యున్నాఁడు (ప్రకాశముగా)

కౌరవేంద్రా, సంజయు పలుకులు వినినంత మాత్రమున నీకు నిదురపట్టకుండుట తటస్థమయ్యేనేమి! అంతనిదుర లేకుండుటకు నీకు బలవంతుండగువాఁడు నీపై కత్తివచ్చుననియా? పరుఁసొమ్ముల ముచ్చలింప నెంచితి వనియా? కామాతురచిత్తుండ వైతివనియా? సంపదఁ గోల్పోయితి వనియా? ఇందేది నీకు తటస్థమైనను దుఃఖమునకుఁ గారణమై, మనమునఁ గలఁతపుట్టించి నిదుర రానీయదు. ఇపుడు నా నుడివిన నాలుగు కారణములలో నేదిబలవత్తరమై నీకునిదుర రానీయకున్నదో నీవేయోచించుకొని నీనిదుర రామికి గతంబీవే స్థిరపఱచు కొనుము.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

ధర్మజుమాట యేవాటముగ నున్నదో యెఱుంగమి నింత గుందవలసి వచ్చుచున్నది. నీవది తెలిసికొన సమర్థుండవగుట నా యలమటఁ బోఁద్రోలఁగలవు.

— విదురుఁడు —

నేనేమిచెప్పినను మీాయలనాఁటి కపటపుజూదపుటాట మాటయే యగును. వయోవృద్ధుండవగుటనీసూనునివశంబవై పుత్రవ్యామోహాము కతననీవేమియుఁజేయంజాలవు. నీసూనుండును అహంకారవశుండయి, సంపూర్ణస్వార్థపరత్వంబున మునిఁగి తేలుచుండ, నీవునునీకొడుకులునుం గూడ కర్ణ, శకుని, దుశ్శాసనులపై రాజ్యభారంబుఁ బెట్టికొని యుంట నిఁక భారతవంశంపు భావిజీవనము కర్ణాదుల పాలఁబడియెను.

అటు ధర్మజుం దలంతుమన్న నాతఁడు నీకు బంధుగుండును, జెలికాఁడును, తగినభటుండును, మంత్రియును, గురుండును నై, శాంత మూర్తియై, ప్రకటీకృత సత్యనిరతుండై, సద్వినయవివేకశీలగుణ విశ్రుతకీర్తివంతుఁడై యుండునాతండొక్కనాఁడైనఁ గీడుఁబలుకఁజాలఁ డు. దారుణపుటూహలు తనమానసకాసారంబునఁజొరనీయనొల్లఁడు. శ్రుతికటువగు పరుషోక్తులు పలుకంజాలఁడు. తనబలముఁ దా నెఱుంగుట-వేగపడమి-దాలిమిసెడమి బట్టువిడువులును- నిర్బంధరాహిత్యమును-లేని పృథుత్వ మేకాలమందైనను గంటిమే! ఏదీ! యీతీరగు నమానుషచర్య నొక్కటినైనఁ జూపఁగలమే పాపమా ధర్మజునెడ? వా రింతదని మనుటకొసంగుఁడని ప్రతిమాలినను, మతి మాలిన మనవారొసంగక, వారు గోర్విప్పి మనపై నెత్తివత్తురే యను నట్టి నీసుతుల నేమనందగును? సంజయుముఖమునఁ గబురంపియు, నిదియిచ్చెద మిదియీయమని స్థిరపఱుపక, శుష్కప్రియోక్తులతో నారాయబారమంపిన నిన్నే మనవలె? వినయప్రాధాన్యములేని రాయ బారమునఁగూర్చిననీబుద్ధిహీనత కేమందును?ఏమనినరాయబారమది? లేక, రాయబారమను నెపమునఁ బాండవులప్రయత్నములును, వారి హృదయమును నెఱిఁగి వచ్చుటకు నీవు నెఱపఁజేసిన రాయబారమా యది? స్వార్థాభిజ్ఞత, పరార్థానభిజ్ఞత నిన్నును నీకుమారునిం గూడ సమముగ నల్లుకొనియుంట నింతనూడినది. పుత్రవ్యామోహ దోషాంధత నీయందును, ప్రకృతి దుర్లలితుండగుటకుఁ దోడు మహాభిమానియు నగుట అహంకార దోషాంధత నీసుతుని యందునుఁ బ్రవర్తిల్లుచున్నవి. ఇందెవరునుఁద్రోవకువచ్చువారుకారు. పురువంశమంతరించుకాలమాసన్నమయ్యెనా యను దిగులెల్లప్పుడును గలుగుచునేయున్నది. ధర్మజాదులు బాల్యముననే పితృవిహీనులగుట, నిన్నె తండ్రిగా నెఱింగి, తగవునకు నినునమ్మి, మీఁపటిచినపాల్లెల్ల

లోకుల కచ్చెరువుఁ బుట్టునంతఁదనుక సైరించిరని నీవును ఎఱుంగు దువు. వారి సైరణఁజూచినైన నీహృదయమమృదులత వడయదుకద!

— ధృతరాష్ట్రుఁడు —

సంజయుచే ధర్మజాదుల కెఱుకఁబఱచిన స్వాంత్వనవచనములు వారియెడ నుపయోగింపకున్న మనమింక నేమిచేయవలయును? యుద్ధమే సన్నద్ధమైనచోఁదిరుగుడువడుచున్న నామానసపరిస్థితి యింకనుఁ బాడగును. అట్లగుట నీహితభాషణములచే నామనస్సుఁ గుదురువడునట్లు చేయుము.

— విదురుఁడు —

అంబికేయా, ఇదిధర్మ మిదియధర్మమని బొత్తుగ నెఱుంగనివాని కెంతఁ జెప్పినను చెల్లునేకాని, నీయట్టి ధర్మాధర్మవిదునకు, నయానయాభిజ్ఞునకు వేరేమి చెప్పఁగలము? ఇంతకు నొకరు నీకు దెలుపకునికి నింతలువాటిల్లెనని యనలేము. మోహ మనేకముఖములఁ బరిఢవిల్లును. అందుఁ బుత్రవ్యామోహ మొకమోహము. ఏమోహమైనను, కూడనంతదూర మెగఁబ్రాకినపుడు అది దురంతమైన వంత సమకూర్పక విడువదు. నీవు నయానయాభిజ్ఞుండవెయయ్యును బుత్రవ్యామోహాంధకార మలముట నేమియుఁ జేయఁజాలకున్నావు. ఇది యంద తెలిసిగినదే! ఎఱుకఁ గలిగియుండుట యొకటి. ఆ యెఱిఁగిన దానిననుసరించి కార్యములొనర్చుచుఁబ్రవర్తించుటయింకొకటి. సాధారణముగ నెఱుకలేక కార్యములొనఁగూర్చుటయు సంభాషించుటయుఁ జేయువారిసంఖ్యయే లోకమున మూఁడువంతులు. ఇఁక మిగిలిన వారిలో నొకపా లెఱుకఁ గలిగియు, ననుసంధానమునందు వెనుకబడినవారి సంఖ్యయే యధికముగనుండును. కావున నేమియొనర్చినను నెఱుకతోఁగూడి యుండవలెను. ఎఱుక, చేత: అను నీ రెంటికలయికయే మోక్షమునిచ్చును. దుష్కార్యముఁ జేసినను, సత్కార్యముఁ

జేసినను, నాయొనర్చునది సత్కార్యమనిగాని దుష్కార్యమనిగాని సంపూర్ణముగ నెఱిఁగి, పౌర్వాపర్యములఁ జర్చించుకొని తన యంతరాత్మను పూర్తిగఁదృప్తిపఱచి మఱియుఁగార్యమొనర్చినచో, నక్కార్యపర్యవసితఫలమునందలి గుణదోషములు మఱి కర్త కంటఁజాలవు. ఇంతదూరమెఱిఁగి కార్యములొనర్చు ధర్మజుఁడుఁకర్మచేసినను జేయనివాఁడే యగుచున్నాఁడు.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

తమ్ముఁడా, ఇంతదూరము చెప్పుచున్నావే! ఒక్క సందేహముఁ దీర్పుము. సంజయుని శాంతప్రచారఁపుఁ బలుకులను వారు విననొల్లక, వారింకను సమరమునకే సంసిద్ధులుగ నుందురేని, సంగరము ప్రాణహానిఁ గలుగఁజేయునుగదా! అది యెట్లు వారికిఁ దగును? ధర్మజుండు హింసకు లేడట! శాంతమే మూర్తిభవించిన వాఁడట! ఇది యెట్లు సంగతమగును?

— విదురుఁడు —

కురుకులనాథా, అడుగదగినదియును నడుగక వీడరానిదియు నగుదానినే యడిగితివి. ఏ కార్యమునకును పర్యవసానము తన యీప్సితమున కనుగుణమగునా కాదా యనియెంచి, తదీప్సితార్థమునకు దా నేర్పఱచుకొను మార్గము, దా ద్రొక్కుడుత్రోవయు ననుగుణ్యముగ నున్నవో లేవో చూచుకొని ప్రారంభింపవలెను. అంతేకానిఁ తత్కార్యపర్యవసాన మొకప్పుడు చెడి, తా గోరిన ఫలమీయక, తా ననుకొనని వేఱొకఫలమొసంగినచోఁదనమార్గముతప్పనిగాని, తత్పర్యవసానము సందర్భశుద్ధి లేకున్నదనిగాని యూహింపరాదు. మానవుఁడు తనకు విపద్దశ సంభవించినప్పుడు తద్దశనుఁ దొలఁగించుకొని సౌఖ్యదశాప్రాప్త్యర్థము ప్రయత్నింపక మానకుండుట సర్వజనసామాన్య లక్షణము. తత్సిద్ధికొఱకు దానవలంబించుమార్గము తన మనోరథ

మీఁ డేర్చునని యెంచుకొని, అప్పటి కవలంబింపవలసినమార్గము నవలంబించియే తీరవలెను. కాని, వెనుదీయరాదు. ఇదికాదందువేని:- పాండవులు తమకుఁగూడ నీరాజ్యమున స్వత్వముకలదని నమ్మి యున్నారు. ఇదిలోకమువారందఱు నెఱింగినదేకద! మీ వంచనమార్గముచే వారడవులంబట్టి తిరిగితిరిగి తుద కిలుజేరఁగొందమనుకొను నప్పటికి వారిని గూడు లేనిపక్షులుగనొనర్చుటయెకాక, మిమ్ములఁ బ్రార్థించినను వారిదివారికిమీరొసంగకున్నారు. వారరణ్యావాసమునకు బోవునాఁటికి వారివి యనిపించుకొనిన స్వాస్థ్యము లిపుడు నష్టసంపదలగుట మఱల వారువానిని సంపాదించుకొనుట వారికిఁగర్తవ్యము. వారిది వారికందనీయకుండఁజేయుట నీసంతానపుసంకల్పము. కావున, నిందు మీకునుమీకునుంగల కర్తవ్యాకర్తవ్యములసాంప్రదాయికతఁ జూచుకొనవలసినదేకాని, కర్తవ్యమునకువలయు సాధనసంపత్తిని గూర్చిన యాలోచనతో మఱి నిమిత్తములేదనరికదా, తమకుఁగల కర్తవ్యమునందలి నిర్దుష్టత స్థిరపఱుపఁబడిన పిదప, తమకార్యమున జయమొనఁగూడకపోయినను, తమ కపజయమునకుఁ దోడు మఱి కొన్ని క్రొత్త చెడుగులు సంభవించినను, తామొనర్చు కార్యమున మాత్రము తత్కర్తలకు తద్దోష మావహిలఁజాలదు.

కార్యపర్యవసానముంబట్టి కార్యాచరణవిధానమును, తద్విధానమున కవసరమగు సాధనసంపత్తియు, మంచిదనిగాని, చెడ్డదనిగాని మన మనలేము.

ఏపర్యవసానముకొఱకు మనము ప్రయత్నింతుమో అట్టిఫలము మన సంకల్పముచేతనే చెడ్డదైనచో, మనకార్యమునకు మన ముపయోగించు సాధనసంపత్తి యెంతమంచిదయినను తత్ఫలము కర్తకు చెడ్డదిగనే పరిణమించి తత్కర్తను వేధించుచునేయుండును.

కార్యాచరణకుఁ బూనునపుడు తత్ఫలము సంకల్పముచేతనే

మంచిదయినచో, తత్కార్యావసానమునకొఱకుఁ దా నవలంబించు సాధనవిధాన మెంత చెడ్డదయినను ఆసాధనవిధానపుఁ జెడ్డతనము తనకంటక తనసంకల్పనైర్మల్యమువలనఁ దనకు మంచిఫలమునే యొసంగఁగలదు.

మానవుని మనస్సునందిమిడియున్న సంకల్పమును, దత్సంకల్పము నెఱవేరుట కతఁడవలంబించు సాధనవిధానమును ఫలము లిచ్చుటలో, నన్యోన్యాశ్రయములై ప్రతిఫలించుచుండును.

ఇపుడు పాండవులకుఁ దమ నష్టసంపదను సంపాదించుకొనుట కర్తవ్యముకాదా? వారిని మీరింత కాలమును వేధించుచుండుటయు వంచనయొనర్చుచుండుటయు మీకు నయమగునా? మీపరిపాలన మున్నంత కాలమును వారి బ్రతుకిటులేయుండునని వారికిఁదోఁచినచో భారతభూమిస్మశానవాటికగమారినను, అట్టిమార్పి కౌరవదుర్మానఁపు బరిపాలనముకన్న మిన్నయన్న తలంపు వారికిఁగలిగినను గలుగవచ్చును. అందేమి నేరముకలదు? ధర్మరాజుఁడు పెద్దకాలము యోచింపక ఏపనియు నొనర్పఁడు. మీరొనర్చిన యకృత్యములనెల్ల భరించుచు, నవమానములను సైరణతోఁ గైకొనుచు, నింతకాలముంగూడఁ దమ కష్ట పరంపరలు తొలఁగఁజేసికొనులాగునఁజేయందగు కార్యముంగూర్చియే యోచించుకొనుచుండును. ఇప్పటున ధర్మశాస్త్రములు చెప్పిన చొప్పునను, నీతిపథంబు నవలోకించినను, దనకుయుద్ధమే కర్తవ్యమని తోఁచకమానదు. అట్టిసిరబుద్ధి యాతనికిఁ గలుగకపూర్వమే మీరు మేల్కాంచియుండుట పరమధర్మము. మధురఫలాదులను మనముదినునప్పుడుసైతము మన మొరులకిడకుండఁ దిననొల్లముగదా! పాపముపాండవులడవులనున్న సమయాన, నీకేమైననేమి,- దక్కినగదారాజ్యమనుచు నంతయు నాపోశనముఁబట్టఁదలంచితివేగాని, నీ తమ్మునిభాగ మాతనిసంతానమునకొసంగక, నీవును నీసంతానమును మాత్రమెట్లు మ్రింగఁగలవు? అదె ట్లరుగఁగలదు? ఆహార

భ్రీమను గ్రక్కునగాలముమ్రింగి, తుదకుసుయలఁబాయు మీను బ్రతుకగును జుమీ కురువంశఁపుఁబ్రీతుకు!

అంబికేయా, చక్కగనాలోచించి పాండవులకుండగు నలంతి పల్లియలనైననిచ్చి, వారిని మనము లోఁబఱచుకొని, మననిచ్చితిమేని, వారు మనకు వశంవదులై మనకెంతేని యుపయోగింతురు.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

విదురా, నాకు హితమును, గర్తవ్యమును నగుచందము నెఱిఁగింపుము.

—విదురుఁడు—

క్రొత్తగ నేనెఱింగించుట కేమున్నది? నాయెఱిగినంతవట్టు, నీబుద్ధికి హితమైనది నీవాచరించుచునే యున్నావు; అది లోక కల్యాణప్రదముకాదు కావున, కర్తవ్యమును కాదు. ఇఁకఁ గర్తవ్యమైనది నీకుహితము కాఁజాలదు. అట్లగుట మఱిచెప్పుట కేమున్నది?

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

నీ ప్రసంగఫణితి నాయుల్లమును మఱింత కలఁత వెట్టినది. కావున, నీతుల నుపదేశించి నన్నుఁ దేర్పుము.

—విదురుఁడు—

నీతుల నుపదేశించుట కేమున్నది? కూడనివన్నియును ధార్తరాష్ట్రకులమునందే కూడియున్నవి. కావున నవియన్నియును త్యజించుటయే యవినీతినుండి తొలంగుట యగును.

ఒక్క సామాన్యవిషయముఁ జూడుము.—ఒరులు నిన్నుఁదిట్ట నీవోర్వఁగలవా? అట్లగుట నొరుల నీవెట్లు నొవ్వఁజూచెదవు? నిన్ను గౌరవించువారిని, నీయెడఁ బితృభక్తిఁజూపువారిని, నీవనాదరమునఁ జూచినపుడు, నీవ్వవంచించుచుండునపుడు, వారోర్వవలెనో? ఇదియేమి ధర్మమో!—ఇచ్చి వగచుమచ్చు నీ కెట్లువచ్చెనోగద!

ధార్తరాష్ట్రులచేఁ బాండవులు చిరకాలమునుండియు పొందు

చుండినపాట్లన్నియుఁ బాండవులచే ధార్తరాష్ట్రులే పొందుట తటస్థమయియుండినచో మీరోర్వఁగలరా? లేశమైనను సైరణఁ జేయగలరా? వేయేల? లోకములో నింద్యములనిపించుకొనినమార్గములను విరమించుకొని, జనులకు నొడఁబాటగు విధమునఁ జరియించుచు, దనకన్న నున్నతినున్న వారినిఁ జూచి, యేవగింపక ప్రజలతోఁ బొందికఁ గలిగి జీవించుట యే జన్మమునకు సార్థకతయగును. నీపెద్దఱికమును గౌరవించుతలంపున యుధిష్ఠిరుండును, నతనిమూలమున భీమార్జునాదులును, సైరణసేయుచున్నారేగాని, వారసమర్థులై కాదీ మిన్నకుండుట!

నీ కొడుకులకు విద్య యలవడమియుఁ, బెద్దలతోడి సాంగత్యము నెఱుంగమియు, నింతలుదోసంగులు వాటిలుచున్నవి. మన దుర్యోధనాదులు ధర్మములనెఱుంగరు. కార్యదీక్షనొందఁజాలరు. కార్యములు కావలెనని కోరుచుందురు. తమవాంఛితకార్య మెట్టిదైనను నయ్యది తమవంశమునకుఁ దగునా తగదాయను చింతఁజేయనోపరు. తుదకు నోటివడితనముఁ జూపి, బంధుకోటికిని, జ్ఞాతివర్గమునకును మనములునొచ్చునట్లు పలుకుట కేమాత్రమును వెనుఁదీయరు. ఇట్టి నీ కుమారవర్గము సంపూర్ణముగఁ బ్రకృతికిలోఁబడి యున్నారు. ప్రకృతికిలోఁబడుట సర్వజనసామాన్యలక్షణమెయయ్యును, ఎఱుకతో కూడిన ప్రకృతిసంసర్గ మొంతకలిగియున్నను, ప్రకృతికిలోఁబడజాలఁడు. తన్మూలమునఁ జింత తగ్గుచునేయుండును. ఎఱుకఁగలవాఁడు ప్రకృతితోసంబంధించిన మాయను ఛేదించుకొనఁ జూచుచునేయుండును. తానెంతవఱకీమాయను ఛేదించుకొనఁ గలుగునో, అంతవట్టును మోక్షము నందుచునేయున్నాఁడు. మోక్ష మనఁగాఁ బ్రకృతిమాయాబంధములనుండి విముక్తుఁడగుటయేకద! అట్టి మోక్షమునకు బ్రధానసాధనములు విద్యయుఁ బెద్దలతోడి సాంగత్యమునై యున్నవి. విద్య యధికమైన కొలఁదిని స్వార్థము తగ్గుచునేయున్నది. స్వార్థము రెండువిధములుగాఁ బరివర్తించి ఉత్తేజితమగుచున్నదని యెఱుకఁగల

వారు వాకొనుచున్నారు.

"స్వ" [లేకస్వార్థచింత] యనునది తనపట్ల తగ్గితగ్గిమఱిలేకయే పోవుట ఒకటి.

"స్వ" యనునది [స్వార్థచింత] తనపట్లనుండి హెచ్చిహెచ్చి, తన కుటుంబమునకు ప్రాకి మఱియు హెచ్చి, తనయూరంతయు నల్లుకొని, పిదపదేశముపై ప్రాకి, మఱియు విజృంభించి, ప్రపంచమంతయునిండి, లోకమంతయు తనదిగాభావింపఁజేసి, లోకమునకుఁగానిది తనది కానిదిగాభావింపఁజేసి, లోకపు మెప్పునకు వచ్చునదే తన మెప్పునియు, లోకమే తాననియుఁ, దా నన లోక మనియు, విశ్వమయతనొందిన "స్వ"లేక స్వార్థచింత, లోకకళ్యాణ చింతగా పరివర్తించి లోకకళ్యాణ చింతయందు స్వార్థములీనమై, మఱి కానరాకయేపోవుట రెండవది.

ఇట్టి విజ్ఞాన ముదయింపఁజేయునది విద్య. అట్టివిద్య యనెడు లక్షణమునకుఁ బెద్దలసేవ లక్ష్యము. ఇది యెఱింగి యాసక్తి నెవఁడు గోసికొనునో, యాతఁ డహంకారమును భస్మము జేసికొనినవాఁడే యగుచున్నాఁడు. అపుడాతఁడు లోకమునంతను వశంవదముగా నొనర్చుకొనుచునే యున్నాఁడు.

ఇదియంతయు నిట్లుండ, లోకసంగ్రహావృత్తము యోచించి చూడ, నియమబద్ధజీవనులయి, నియమబద్ధమగు లోకసంగ్రహా వృత్తిగలిగి యుండవలెను. అట్లగుటంజేసి స్వేచ్ఛాప్రేరిత కార్యము లందు యథేచ్ఛావ్యాపారముగలవారుగాక, సదసద్వివేకమార్గాను వర్తులయి, నియమితకృత్యులయి, కులక్రమాగతసంప్రదాయకులయి యుందురేని, యిహలోకమున శుద్ధచారిత్రసంపద యెట్లొసగూడునో పరలోక సంపాదనార్థమగుసాధనములును నట్లొనఁగూడఁ గలవు. ఇహపరము లన్యోన్యాశ్రయములయి, కార్య కారణములం బోలె, నవినాభావసంబంధములయి యుండును. ఇంతయెఱుంగక, సహజమగు రాజపదమున నిమిడియున్న యీసుగొనమునఁ గలిగిన

మాత్సర్యాది విరోధివర్గముచే నూఁచబడిన మన సుయోధనుఁడు, శకునిప్రముఖులు, సూతసుతాది మంత్రివర్గముచేఁ, బ్రోత్సహింపఁబడి, పాండుపుత్రులపై ... గాలు ద్రవ్వుచు నేయుండును. ఇదియెంతయు తగనిపని.

పోనీయని మనమందఱమిపుడున్నట్లే యుందుమాయని తలంతు మన్న, నిమ్మహీచక్రంబును బరిపాలించినమహారాజు లెవరుమాత్రము గజతురగాది సంపదలును, గాంతలతోడి విహారలీలలును, విస్ఫురితాభరణానులేపవస్త్రజనితవైభవములును బొందియుండలేదు! ఎవరుమాత్రమునిలిచిరి? ఇపుడీకానవచ్చునదంతయు నిట్టులే కలకాలము నుండునని తలంతువా? ప్రకృతికి మార్పుసహజముసుమా! అదికాదందువేని, యేరీ నీ పితృపితామహులు? హస్తిశంతనాదులేరీ? హస్తి నిర్మించిన హస్తిపురముమాత్రము మిగిలినది. శంతనుఁడు గంగనువరియించుట చేత, తజ్జ్యేష్ఠపుత్రుండగు భీష్ముఁడు రాజ్యముత్యజించుటను నీవును బొందుందును మీమూలమున దుర్యోధనాదులును, ధర్మజాదులును, నీసునురోసమునుబూని యింతలుదెచ్చిపెట్టుకొనుటలు మిగిలిననేకాని —నిమిత్తమాత్రులెయగాదురుగాక—కారకులగువారుమఱిలేరే! కాని వారు కారకులనువార్తమాత్రము మిగిలినది. అట్లగుటఁ బరిణామ స్వభావముగలయీప్రకృతిలోమెలఁగుచు, లోక కంటకులమనిపించు కొనుట కులమునకుఁ బాడియగునా? కులమునకు వన్నెదెచ్చిన వారందఱును గతింపఁ గులమునకుఁ గళంకము నాపాదించువారు తుదకుద్భవించిరను నపయశమా మనము గడించుకొనునది? మన పెద్దలూర్జితవంతులై యెంతశ్రమపడి విఖ్యాతపురుషులై నెగడిరో, తుంటరులమై దుర్యశమును నపఖ్యాతియు నార్జించుకొనుట కంత కష్టమును బొందుచున్నారము. మనకు దుష్కీర్తివచ్చుటతో నాగక, భారతభూమినున్న రాజచక్రమున కంతకును సంఘాతవినాశము దేఁగల ప్రయత్నమునకే మనము సాయపడుట, జరుగుచున్నది కదా యని దుఃఖింపక తప్పదు.

మీయాదరణకుఁ బాత్రులగు పాండవేయులఁ బిలువఁబంచి, "మాతోడఁగూడి కుడిచి మనుఁ" డని మీయండ నుంచుకొనుటయె సర్వవిధమ్ముల శ్రేయోదాయకమును, తేజోలాభకారియు, నయియున్నది.—కాదందువేని, నీవు దుర్యోధనాదుల నెల్లని నోడంబఱచి, పాండవేయుల జీవనంబునకగు కొన్ని యలంతిపల్లియలనైన నేర్పఱచి, యిచ్చి తెలుపుఁజేసెదేని, యదియు లెస్స. ఇదియుఁగాదేని, సుతునెడ గ్రుడ్డిప్రేమం ద్రోసిపుచ్చి, యిఁక నీకడకాలము బ్రశాంతముగఁ బోనిమ్ము. ఇట్లునట్లనుంగాక, పాండవ్యులతోడి పెనకువకే దిగఁదలంచితేని, యద్దానంబ్రతీకారంబులేని పశ్చాత్తాపంబు పుట్టుట యందేమాత్రమును సంశయములేదు. కావున నెన్నివిధాలఁ జూచినను, బాండవేయులతోడి సంధిసేతయ మేలు. కాని యీనయములు నీకంతగ రుచింపవు. కాఁదగినది భిన్నరూపమునొంది, పర్యవసానము ప్రత్యేక ముఖమున సిద్ధమయియే యున్నదేమో! నీకు నిద్దురరామి నన్నుఁ గథలఁజెప్పుమన్నట్టులే తోఁచుచున్నది గాని, కార్యకారియగు ప్రకారము మాత్రము దోఁపకున్నది.

— ధృతరాష్ట్రుఁడు —

విదురా! నీనుడులు సమంజసములును ననుసరణీయంబులును నయియున్నవి. కానిసుయోధనాదులు, పాండుసుతులతో సంబంధము లేకుండఁగనే, జీవింపగలమను ధైర్యమున నున్నట్లు తోచుచున్నది. లేకున్నచో, వీరికింత మొండితనమెక్కడనుండి వచ్చినది?

— విదురుఁడు —

పాండవులసాహాయ్య మక్కఱలేకుండిన లేకుండకపోవచ్చును గాని, సంపదకు సాహాయ్యంబువలయు; సాహాయ్యంబునకు సంపదవలయు; నట్లగుట సాహాయ్యసంపద లన్యోన్యసహాయంబులపేక్షించు స్వభావంబుకలయవి. కావున మీసంపదకు సాహాయ్యంబువలదనుట భావినెఱుంగఁగోరని గ్రుడ్డితనఁపుచిహ్నము. మీసంపదపైనాధారపడఁ

దగిన పాండవేయుల నీయండనుండ నియమించినచో, వారి సాహాయ్యంబు నీకుం బ్రియంబొనఁగూర్చును. కావున నటునేయుటే భీష్మ బాహ్లికాదులకును, నాకును నభిమతము. వారల నెడనేయుట మన లావును వెలినేసికొనుటయె యగును.

మఱొక్కమాట: కురువంశ నిస్తారులగు భీష్మయుధిష్ఠిరులును నిర్వక్రవిక్రములగు కర్ణార్జునులును, బ్రతాపధాములగు భీమ దుర్యోధనాదులును, శస్త్రాస్త్రపండితులగు నభిమన్యులక్షణ కుమారులును, శాపానుగ్రహసమర్థులగు ద్రోణద్రుపదాది పరమాప్తులును, వారి వారి బంధుమిత్ర గణంబులును, నీవారై నీకుఁ గైదండలిడఁగ, నీవు పృథ్విని శాసింప, నొరులకుఁ గన్నెత్తియైనఁజూడవశంబగునే! పాండవులేకారణమున నైన వైరముందలంపక యడవుల నాకు లలములం దినుచుఁ గాలముబుచ్చునెంచినను, నీ నందనునందుమాత్రము వసుంధరాపరిపాలనభారంబు నిర్వహింపఁబడనేరదు సుమా! నీసామ్రాజ్యంబుననున్న సామంతరాజులు శంతనునాటివలెగాక,—మాయంతవారము మేము- మేమిాయిభపుర సామ్రాజ్యపదవినేల యంగీకరింపవలె--నను నూహాలతోఁదత్తదుచితప్రయత్నములనున్నారని, నీకును నీకొడుకు గమికిని నెఱుక లేకున్నది. కురుసామ్రాజ్యపదవినంగీకరింపని యాంతరంగికభావమున నేచుమా జరాసంధుఁడు పరిశయప్రయత్నములఁ జేయుచుండ, భీముం డాతని మన్నిగొనెను. ఈసందర్భమునఁ గృష్ణుని సన్నాహము లప్రమేయములు. అవియన్నియును భీష్ముని కెఱుక. సుసమయమున భీష్ముఁడు నీకవి తెలియఁజేయఁగలఁడు. ఏది యెట్లున్నను రాజ్యాంగదశఁ జూచినచో, శంతనునాఁటి రాజ్యగౌరవమును, గౌరవకులగౌరవమును నానాటికి క్షీణించిక్షీణించి, తుదకు బ్రబలదౌర్బల్యమునొంది, నామమాత్రావశిష్టమైపోవుచున్నదిచుమిా!

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

నీవు చెప్పినయంశములలో నేదికాదనఁగలను? నీపలుకులన్నియు

నిర్మలములై నిపుణజనసమ్మతములై, రాజనీతిబోధకములెయయ్యును గొడుకును విదురవనోపమి ధర్మోజయతియని యూరకుందును. పాండవులయశమువినఁగోరుదునేగాని,దుర్యోధనాదులచెడుగోర్వలేను.ధార్తరాష్ట్రవినాశమూలమునఁ బాండవులభివృద్ధిఁగాంచిన నేసహింపలేను. దుర్యోధనాదులతోఁబాటు పాండవుల యభ్యుదయము నాకభిలషితమె కాని నాకొడుకు పాండవులమనికియే యొల్లకున్నను, ఆతని వినాశము మీరందఱును కోరినటుల నేఁ గోరఁజాలకయేకద, ధర్మోజయతియని మిన్నకుండుటకుఁ గతంబైనది. నాయైహిక జీవనవ్యవసాయ మిట్లింత దుష్ఫలమిచ్చినది. కావున నీక యైహికజీవనవిశ్రేణి మూలమున పరమార్థము గ్రహించెద ననునాస మఱిలేదు. కనుక, పరమార్థదృష్టి నాకుఁ గలుగు తెన్నేర్పఱచి, పారలౌకిక చింతందగులు గుప్తార్థముల నాకు బోధించి నను దరింపఁజేయుము.

— విదురుఁడు —

అగ్రజా! నీకోరిక కాదనలేనుగాని వేదాంత వేద్యంబులగు నర్థములు నా కగోచరంబులగుట సనత్సుజాతునివలన నీ వెఱుంగఁ దగును.

అనిచెప్పి విదురుండును ధృతరాష్ట్రునానతి నాసనత్సుజాతుని దలంచికొనిన నాతఁడు ప్రత్యక్షమై యెదుటఁగన్పట్టి యేమికావలెనని యడిగిన, నామహాత్మునాతడిట్లు ప్రార్థించెను.

"మీరును గారుణ్యాతిశయంబున విజయంచేసితిరి. గురుసమాశ్రితులగు వారెద్దానివలన సుఖదుఃఖంబులు, లాభాలాభంబులుఁ బ్రియద్వేషంబులు నాదిఁగాఁగల ద్వంద్వంబులంబడక బ్రదుకుదురట్టి పరమార్థోపదేశంబున నితనిం గృతార్థునింజేసి రక్షింపవలయు."

అని ప్రార్థించిన ధృతరాష్ట్రిండును దదనురూపంబగు నాలాపంబుల సనత్సుజాతుని నారాధింప నాతండును బ్రసన్నుండయి, ఆధ్యాత్మ విషయంబులగు వివిధవాక్యంబుల సోపానప్రకారంబున నంతకంతకు

సూక్ష్మంబులగు నర్థంబుల సమర్థించుచు, బార్థివుం డడగిన దాని కెల్ల సమ్యక్ జ్ఞాన సంకలితంబగు తెఱుంగున బలుకుచుండఁ దనకులంబున జనియించిన ధార్తరాష్ట్రు లన్నదమ్ములతోఁ గలహించుటకు దుఃఖించి, వివర్ణతనొందినట్లు చందురుండును వెలవెలవోవుచుండెను. అట్లు ప్రభాతంబగుటయు ధృతరాష్ట్రి విదురుల నామంత్రణంబు సేసి యద్దేవ ముని యంతర్థానంబునందె.

అనంతరము విదురుండును నాంబికేయునికడ సెలవుగైకొని నిజనివాసంబున కేగెను.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

నాల్గవ ఖండము

సంజయుఁడు మఱల ధృతరాష్ట్రునిఁగలసికొనఁ గురుసభ కేఁగునప్పటి స్వగతవిచారము-తన్నుఁ బిలువ వచ్చిన దౌవారికునితోఁ దా నెఱపిన సంభాషణము-నైసర్గికవిషయనిరూపణము-ప్రాంతపరిస్థితుల రాజకీయ విషయచర్చ.

"కొందఱు వ్యక్తితత్త్వముచేతనే యుచితానుచితజ్ఞతఁ గలిగియుందురు, మఱి కొందఱు విద్యాధిక్యముచే నౌచితి నెఱుంగఁజాలి యుందురు. ఇంకఁ గొందఱౌచితి నెంత యెఱింగియున్నను, తదౌచితి నాచరణమ్మునకుఁ దేఁజాలక, దీర్ఘసూత్రుని విధమ్మునఁ గార్యదీక్ష స్థిరపఱచుకొనఁజాలక, యేమియుందోపమిఁ దుదకు బ్రమాదంబునం దగులువడియెదరు. వేఱొక కొంద ఱనుభవముచే నాపద నొందుచున్నను, దత్కారణము తమప్రవర్తనమందె యిమిడియున్నదని యెఱుంగమిఁ దమపరివర్తనను సరిపెట్టుకొనఁజాలక దుఃఖముఁబొందుచునుం గూడఁ దమ ప్రవర్తనను సరిపెట్టుట కెవరేని జఱిగిన ఘట్టముల కార్యకారణసూత్రములతో నెత్తి చూపుటయె దటస్థించినచో, నదియెంతవఱకు సమన్వయయోగ్యమని తమలోఁ దామాలోచించుకొన నైన నొల్లక, మఱింత దుడుసుతనముఁజూపుచు, మఱియు మఱియు దురితంబులు వొరయుకార్యంబుల నాచరించుచుందురు. మనుజునకును మృగమునకునుగల ప్రధానభేద మొక్కవిషయమున మాత్రమె గోచరమగుచున్నది. సంఘటిల్లిన దానిని గేవల మూకీభావముతో మృగ మనుభవించుచుండ, మానవుండు తత్కారణ మరయఁ బ్రయత్నించుచుండును. తనకు లోకముఁ దెలిసికొను వయస్సువచ్చినదాదిగఁ దన పరివర్తనను దిద్దుకొనుటయె ప్రధానముగ నెంచుకొని, తనయంత్యకాలము వఱకును,

దా నేసంఘమునఁ బ్రవర్తింపుచుండునో, యా సంఘసంప్రదాయముల ననుసరించి తన పెద్దలు చన్న తెన్ననే తాననుగమించుచు, ధర్మాధర్మములను నీత్యవినీతులను గమనించుచు దేశకాలపాత్రలను గుర్తించుచు, కులాచారము వీడక, తన నడవడి దిద్దుకొనుచు మఱియుఁ గాలము బుచ్చుటే ప్రధానకార్యముగా నెంచవలసియున్నది. పొరపాటొందుటే మానవునకుఁ బరిపాటియగుట, గడకాలముదాఁక దిద్దుబాటు నొందుటే తన ప్రవర్తనకుఁ బ్రధాన లక్షణమై యున్నది.

మానవుని ప్రవర్తనయందు దోషములుండకపోవు; తద్దోషము లింకొకనిచేఁ బరిశీలింపఁబడి సవరింపఁబడవలెను. అట్లే సంఘమున దురాచారము లుండకపోవు. సంఘమే దేశాచారములను, కులాచారములను సంప్రదించి, సదాచారముల నేర్పఱచును. అట్టి సంఘమున నివసించుచుఁ దత్సంప్రదాయములనతిగమించి, ప్రవర్తించువానినే యసాంప్రదాయకుండని యందుము. సంఘ మొల్లనికార్యమకార్యము. సంఘశాసనము లనుల్లంఘనీయములు.

తానిష్టపడిన మార్గమున స్వజనము లామోదించి యనుసరింపవలెనని నిర్బంధించు వ్యక్తులందుఁ గలదోషములు కేవలము స్వార్థమఖండముగఁ బెఱిఁగి యుండుటచే గలుగు దోషములే యగుచున్నవి. ఈ స్వార్థ మభివృద్ధియైన కొలఁదిని, నిర్బంధాధికారము నభివృద్ధిఁ జెందుచునే యుండును. నిర్బంధాధికారము చిరాయుష్మంతము కానేరదనిఁ గూడ పాపమా నిర్బంధాధికారులెఱుంగకయొగదా, తమ దుర్మానము విచ్చలవిడిగా నుండుకొఱకుఁ, దమ యసహనమే స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగాడుకొఱకుఁ, దమ యహంకారమున కంతరాయము కలుగకుండ నుండుకొఱకుఁ, దమ నిరంకుశాధికారమె చెల్లుఁబడి యగుకొఱకుఁ, దమ దురభిమానమె యెల్లకాలమును సాగుచుండుకొఱకు, ధర్మాధర్మ విచక్షణగాని, నీత్యవినీతివిభేదముగాని, గమ్యాగమ్య వ్యత్యాసముగాని, తమకుఁగాఁ దోఁపకున్నమానెఁగాని, యొరులు చూపిననైనఁ బరిగ్రహింప నొల్లకుందురు!

శంతనుకాలాంతముపర్యంతము నీ ధార్తరాష్ట్రకుల మేమాత్రము గడించినదో కాని, యాసౌశీల్యము మఱిమాత్రము నిపుడు కానరాకున్నది. అహంకారము కన్నులు గప్పుచున్నది. దుర్మానము విశేషించినది. అసహనము ప్రబలమైనది. దురభిమానము విజృంభించినది. హేయముశా నిన్నింటిచే నిండియుండి, సంస్కార

మన్నిదిశల నావశ్యకమయి యుండినతఱి నీ కౌరవు లధికారముకూడ వంచనమెయి నొందిరి; కావున నది నిరంకుశాధికారము కాక సామ్యాధికార మెట్లగును?

రాజ్యపాలనార్హులగు రాజుల నశికొని మనుమనుటయు, భర్తచే బ్రవోషణార్హయగు నాఁడు దాని నొకకడ నూడిగముఁ జేసికొని జీవింపు మనుటయు, సమానధర్మములె యయినెగడుచున్నవి. ఇట్టి పట్టుల నుపదేశకుల స్వార్థ పరతయో, చూపోపమియో, ప్రధానకారణములయి పరిఢవిల్లునేగాని జగత్కల్యాణ మెఱిఁగి సర్వదేశములందును, సర్వకాలములయందును ననుసరణీయంబులగు నుపదిష్టమార్గంబులయి నెగడఁ జాలవు. కావున నుపదేశకుఁ డెంతదూరము స్వార్థము త్యజించి ప్రవర్తింపఁగలఁడో, యాతఁడంతదూరమును నాత్మోపదిష్టవిషయమును వ్యాపనము సేయఁగలుగుచుండును ''

* * *

అని యింకేమేమియో తనమనమున ననుకొనుచు నాఁటికేయుం దర్శింపఁ గురుపతిసభంగూర్చి, సంజయుం డరుదెంచుచుండ, రారాజానాన సంజయుం దోడ్కొనిరా నొకదౌవారికుం డేమరువడి,—"దేవా! చక్రవర్తి నిండుకొలువుండి, మిముఁ దోడ్కొని రమ్మని ననుమీ డకనుప వచ్చితి" నని యనియెను.

—సంజయుఁడు—

నేనును బ్రభుదర్శనార్థినయియే వడివడి నడచుచు వచ్చుచున్నాను. నిండుకొలువని యంటివే: ఎవరెవరు విచ్చేసియున్నారు ?

—ప్రతీహారి—

దేవా, ఎవరని చెప్పఁగలను! ఇపుడా సభను తమరుతప్ప మఱి లేనివారే లేరు. కొలు వంతబలిసియున్నది.

—సంజయుఁడు—

సరియేకాని నీవుచూచినవారిలోఁ గొంత మందియైనను నీకు జ్ఞాపకముండక పోరు. కావున నీవు గురుతించినంతవఱకు నచటనున్నవారి పేరులు చెప్పుము.

—ప్రతీహారి—

ఇపుడా గొలువుననున్న వారిలో, నా యెఱిఁగినంతవట్టు ద్రోణకృపాశ్వత్థ

మాదిగురుజనంబులును, గర్ణకృతవర్మాదులగు దొరలును, భీష్మవిదురబాహ్లీక సోమదత్త భూరిశ్రవ ప్రభృతులగు బంధుజనంబులును, దుర్యోధనదుశ్శాసన ప్రముఖులగు కుమార వర్గంబును వేంచేసి యున్నారు.

—సంజయుఁడు—

సరియె-వీరందఱును మనవారే. మనరాజునకు యుద్ధమున సాయమొనర్ప వచ్చినరాజులలో నెవరెవ రిపు డా సభనున్నారు?

—ప్రతీహారి—

వందల కొలఁది- వేలకొలఁది- తమతమ సైన్యములతో వచ్చియున్నారు.

ఉలూక దేశాధీశుఁడౌ క్షేమధన్వియు
కాంభోజజననాథుఁడౌ సుదక్షిణుఁడును
అంబష్ఠదేశాధిపతియౌ శ్రుతాయువును
ప్రాగ్జ్యోతిషాధినాథుఁడౌ భగదత్తుఁడును
ఉత్తరకోసలఁ (అయోధ్య) రాజగు బృహద్బలుండును
హైహయదేశ [మాహిష్మతి] ప్రభువగు నలుఁడును
దశార్ణదేశపు ధరణీశుండగు హిరణ్యవర్మయును
త్రిగర్తక్ష్మాపతియగు సుశర్మయు
అవంతీ కాంతులగు విందానువిందులును
సింధువిషయేశుఁడౌ జయద్రథుండును,
మద్రనాథుండగు శల్యుండును,
గాంధారాధినాథుండగు శకునియును,

మఱియు నింకెందఱెందఱో వచ్చియున్నారు. ఇంకఁగొందఱు ప్రభువులు తాముదయచేయఁ జాలమి, తమతమ సైన్యముల మాత్ర మంపియున్నారు.

—సంజయుఁడు—

అయిన గొప్పసభ జరిగియున్నదే!

—ప్రతీహారి—

దేవా, సభమాటకేమిగాని, పోరు లేకుండఁజేయుత్రోవ మఱిలేదా?

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

—సంజయుఁడు—

మనరాజిష్టపడినచో లేకేమి?

—ప్రతీహారి—

మనరాజనఁగా:- పెద్దరాజా, చిన్నరాజా ?

—సంజయుఁడు—

ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ మనకన్నులకు 'పెద్దరాజు' 'చిన్నరాజు' అనియిరువురు కానవచ్చుచున్నారు: కాని వీరిరువురు నొకటియే.

—ప్రతీహారి—

అదియెట్టుల ?

—సంజయుఁడు—

ధర్మాధర్మ విచారశూన్యుఁడై, మాత్సర్యవశుఁడై, దురాత్మనాంధుఁడై, పాండవులకు నిలువనీడయైన నుంచనొల్లఁడు చిన్నరాజు; అధర్మవనియు, నసాంప్రదాయికమనియు నెఱిఁగియు, ధర్మమార్గమున బుద్ధులుచెప్పి, పుత్రుని మనోగతిని మార్పసమర్థుఁడుకాఁడు పెద్దరాజు. అట్లగుటఁ, గంటికిఁ గానవచ్చువ్యక్తులిరువురే యైనను, వీరియభిమతమొక్కటియేయగుటను, వీరి నొకరుగనే భావించి, మనరాజని యంటిని. సన్నద్ధమయిన యుద్ధమును మాన్ప నెవరితరము?

ఇట్లు సంభాషించుకొనుచు వీరిరువురును నగరుసమీపించిరి. ప్రతీహారి మున్ముందుఁగ నగరుప్రవేశించి, సంజయురాకయెఱింగించి, రాజానానతి సంజయుని, దోడ్కొని సభాభవనముఁ బ్రవేశించెను.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

అయిదవ ఖండము

బాహ్లిక సోమదత్తులు కురుసభకుఁబోవుచు నెఱపిన సంభాషణము. కురుపాండవుల స్వభావ నిరూపణము. రాజ్యము జ్యేష్ఠక్రమానుగతమొగాక, తక్కటి భ్రాతృవర్గము కూడఁ బాల్గొన నర్హులని, పూర్వపు టనుభవములంగూర్చి ప్రసంగించుట—

—సోమదత్తుఁడు—

తామిపుడెచటికి దయచేయుచున్నారు?

—బాహ్లికుఁడు—

కురుపతి కబురంపినాఁడు.

—సోమదత్తుఁడు—

రమ్మనువార్త నాకునుఁ జేరినది. కాని కారణముమాత్రము తెలియలేదు.

—బాహ్లికుఁడు—

కారణమున కేమున్నది—ద్రుపదపురోహితుండు రాయబారపు కథనము విని విని మనరాజు సంజయునిమూలమునఁ బాండవులకడ కేమని సందేశమంపినాఁడో—సంజయుండు మరలివచ్చి నిన్నటిరేయి రాజునకేమని నివేదించినాఁడో—కాని యాంబికేయుఁడు, తనకుఁగూర్కురామి, విదురుంగబురంపిపిలిపించుకొని, తెల్లవాఱు నందాఁక నేమేమియో ప్రసంగించుచునే యుండెనఁట! విదురుండొనర్చిన నైతిక ప్రసంగ మంథరాజుమానసమునకెక్కమి నిఁక నాధ్యాత్మికప్రసంగమునకుఁగావలయు సనత్సుజాతునింగుడ రావించి, భగవద్విషయములంగూర్చి ప్రసంగములొనర్చి

యుండును. లౌకికపారలౌకిక విషయములు రెండును సమముగనేపై చిత్రవీర్యునకు మాన సోత్సాహము గలిగించియుండును. ఇపుడు సంజయుండేమి సందేశముం గొనివచ్చెనో, సావకాశముగ నుడువఁగలఁడనియు, నది వినవలసియున్నదనియు ననుగన్నని రాజు కబురంపెను. శుభావహమై లోకకళ్యాణప్రదమైనవార్త సంజయుముఖమున వినఁ గలుగుదుమో, లేక పట్టువిడుపులులేని మనధార్తరాష్ట్రవంశవినాశ హేతుభూతమౌ పాండుపుత్రుల ప్రయత్నమే వినవలసియుండునో, తెలియదుగదా! దశదిశలఁజూచు కొని ప్రవర్తించుప్రక్రియయెటులుంగని దుర్యోధనాదులండలంచి చింతింపవలయునో, లేక సమయోచితప్రవర్తనమునకుఁ దో డెదుటివారిపై నేరముమోపెడి తెన్నెఱింగిన ధర్మజుని సహాయస్ఫూర్తికి మదిందలంకవలయునో తెలియకున్నది. పరమలౌకికుండగు ధర్మజుని శీలమునకుఁ బరీక్షాసమయములయందు ధర్మసూక్ష్మములనెన్నుచు నిరూ పించు నిరుపమానశక్తిగల శ్రీకృష్ణుని నేర్పుతోడగుట దుర్యోధనాదులొకింత తమపట్టు డుగుటో, లేక తమపట్టుసడలించుటో, రాజనీతిపరముగ కర్తవ్యమై యయ్యును, గర్వాగలపృథప్రతిజ్ఞలచే మోహితులయి, సౌబలాదుల కృత్రిమపుటాలోచనములచే, దృఢీకృతమనస్కులయి యెదిరిబలముగాని, కృష్ణుని వివిధోపాయపరాయణతంగాని పరికింపఁజాలక, దీపపుకాంతింగాంచి భ్రమియించి, తుదకుసురులంబాయు శలభము లట్లు మ్రగ్గుదురో కా యని తోచుచున్నది-ఇంతకును నేమికానయియుండి యింతలు పుట్టుచున్నవో యెవనికెఱుక!

తాను చక్రవర్తియయినను నేనును రాజకుటుంబములోని వాఁడనగుటయే గాక, విశేషించి తనతమ్ముండనగుట, మాయన్న శంతనుఁడు బాహ్లీకదేశము నా కొసంగి నన్ను బహూకరింపలేదా! దానిని మన మనుభవించుచుండుట లేదా!

పాండవులు తమయయ్యభాగమిమ్మనిరి. తాము రాజసూయమ్మున నలవఱచి కొనిన భాగమిమ్మనిరి. వంచనచే నన్యాయాక్రమణ మొనర్చినభాగ మిమ్మనిరి. ఏ పేరిడిననేమి-ఏదియైననేమి-ఏమిచ్చిననేమి-వారు వలపందురా? అంబికేయునిచేతి కడ్డము వెట్టు వారెవరు? మాయన్న శంతను డిట్లేచేసెనా? రాజ్యలుబ్ధతే యెంతెంత లొనర్చుచున్నది-ఔరా, ఎంత దారుణము!’’ * *

ఇట్లుప్రసంగించుకొనుచు నా బాహ్లీక సోమదత్తులు కురుసభాభవనముఁ జేరిరి.

చంద్రవంశము నేలిన రాజులలోఁ గడపటి రాజగు ప్రతీపుని రెండవ కుమారుఁడు శంతనుడు. ఆతని వంశములోనివారు ధృతరాష్ట్రపాండు భూపతులు-ప్రతీపుని మూఁడవకుమారుఁడు బాహ్లికుఁడు. ప్రతీపుని జ్యేష్ఠకుమారుఁడగు దేవాపి రాజ్యమేల నసమర్థుండగుటచే నాతని ప్రజలు రాజ్యభ్రష్టునిఁ గావింప రెండవవాఁడగు శంతనుఁడే రాజయ్యెను. కురురాజ్యములో నొకతునుకయగు బాహ్లిక దేశమా ప్రతీపుని మూఁడవ కుమారుండగు బాహ్లికునకొసంగఁబడుటచేత, నాతని పుత్రుఁడగు సోమదత్తునితో బాహ్లిక దేశము పాలించుకొనుచుండెను. కారణము లేవియైననేమి, ప్రతీపుని జ్యేష్ఠపుత్రునకు రాజ్యము రాక, రెండవవాఁడగు శంతనునకు దక్కినది; శంతనుని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడగు భీష్మునకుఁ గాక ద్వితీయపుత్రుఁడగు చిత్రాంగదునకు జిక్కియుఁ నాతఁడచిరకాలముననె గతించుటను దుదకు విచిత్రవీర్యునకుఁ దక్కినది. పిదప, జాత్యంధుండగుటను, ధృతరాష్ట్రునకు రాజ్యార్హత లేమిఁ బాండునకుం గురుసామ్రాజ్య పట్టాభిషేకమొనర్పఁబడియెను. అట్లగుట నిటు మూఁడుతరములు దాఁక, జ్యేష్ఠునకు రాజ్యము దక్కుటఁ గురుసమ్రాడ్వంశమునఁ జూడము.

మఱియు శంతనుఁడు రాజ్యాధిపత్యము వహించిన వెంటనె తనతమ్ముఁడగు బాహ్లికునకు బాహ్లిక [బాఖ్] దేశమొసంగెను. తద్రాజ్యాధిపత్యము వహించుటచేతనెగదా యాతని బాహ్లికుండందురు. బాహ్లికుండు నిజపుత్రుండగు సోమదత్తుండును భారతయుద్ధములో తాముదివికేగుదాఁక స్వరాజ్యము పరిపాలించుకొనుచునే యుండిరి, భీష్మునట్టుల బాహ్లికుఁడు రాజ్యము త్యజింపలేదు.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

ఆ ర వ ఖ ం డ ము.

సంజయ ధృతరాష్ట్రుల ద్వితీయసమావేశము-పాండవుల పలుకులను దనయభిప్రాయములను జోడించి, పాండవులను, వారికి సాయమొనర్పవచ్చినవారిని, వేర్వేరనెంచి, వారివారి బలాబలముల నిరూపణముసేయుటం-పూరుని కాలమునుండియు హస్తిశంతనచిత్రాం గదుల కాలములవఱకునుగల రాజ్యాంగపరిస్థితుల విమర్శించుట, ధృత రాష్ట్రుకాలముననుగల రాచరికపులోపముల నెత్తిచూపుట, భీష్ముడు చేసిన మహోపన్యాసము- పాండవ కౌరవబలములలోఁ బ్రతిభా మహత్వముల ననుసరించిన వ్యక్తివిభజనము-భౌతికముగఁ గానవచ్చు మానవశత్రుత్వము-పరస్పరవిరుద్ధ గుణశత్రుత్వము-వీనినిగూర్చిన గుణ విభాగచర్చ-భీష్ముడు చూపిన కురుకాలము నాఁటి హస్తిపురరాజ్య వ్యవస్థ-శంతను కాలమునాఁటి సమృద్ధిధిమ-ధృతరాష్ట్రుకాలము నాఁటి ప్రభుత్వమహత్వపటుత్వము- యుద్ధకాలము నాఁటి రాజ్య వ్యవస్థ-అప్పటిరాజకీయ పరిస్థితులలో శ్రీకృష్ణునిపురస్సరణమునకుఁ గల సహజమగు కారణాన్వేషణము-శ్రీకృష్ణుం డంతకు పూర్వమే జరాసంధాదిమహారాజుల వధించుటయందును, కురుపాండవకలహము నందును, దాను సంబంధము గలిగించుకొనుటకుఁగల కారణములు- దుర్యోధను వంశనిర్మూలనమొనర్ప శకుని నిశ్చయించినాఁడనుటకుఁ గల పూర్వకారణవిమర్శ-కర్ణార్జునుల పరాక్రమ విచక్షణలు-పాం డవులకు ధరణీభాగమొసంగవలసిన యవసరమునందుఁగల రాజకీయ కారణచర్చ-భీష్మద్రోణసంజయవిదురాదుల హితబోధనము-దుర్యో

ధనుని మనోనిశ్చయము-తన్నిశ్చయ కారణాన్వేషణము, సకారణ సమన్వయము, స్వప్రయత్న కారణసమర్థనము-కర్ణభీష్ముల సంభాషణము-భీష్ముఁడు కర్ణుని బాహ్యముగ నీచపఱచుచుఁ బలికినకటూక్తులు కర్ణుని యస్త్రసన్యాసము- కర్ణునిఁగూర్చి భీష్ముని యాంతరంగిక భావము

రాజబంధువు లొకవంకను, అమాత్యవర్గ మొకచాయను, పురోహిత హితజన మొకచక్కిని, సహాయసంపద నొసంగవచ్చిన రాజచక్ర మొకదిక్కునను, బారులుదీర్చియున్న సమయాన, తారాగణపరివృతుండగు రేఱేనివడువున నక్కురుపతి చెలువొందియుండ సభం బ్రవేశించిన సంజయుండు ధృతరాష్ట్రు సమీపించి తనరాఁ దెలిపికొని, తేనికి మొక్కి యాశీఃపరంపరలొంది, తత్సమీపస్థలంబునఁ గూరుచుండెను.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

అమాత్యులారా, కురువృద్ధులారా, కురుకుమారులారా, మనసంజయుండు పాండవులదండకుం జని, వారిశుభోదర్కంబులం గాంచి వచ్చుట నిపుడీతఁడు మనకు వారింగూర్చి తెలుపఁగలాఁడు. మనము సావధానులమై విందుముగాక!

సంజయుండును లేచి నిలిచి సభవారికి నమస్కారమని సభం గలయంగనుంగొని, యిట్లనియెను—

"మనమహారాజు నన్నాతురమున ధర్మజుపాలికనుప, నేనుపప్లావ్యమున కేగి పాండవ్యులదర్శించితిని. ధర్మపుత్రుండును నన్నెంతేనాదరించి, మీయందఱ నేమమును వేర్వేఱ నడిగి తెలిసికొనియానందమునందెను. కురుకులనాథుండు నాకుఁ గఱపిన తెఱంగున నేకొఱంతయు లేకుండ నేనును బంధుత్వంబునకుం దగినమాట లాడితిని. పిదప నామాట

లకు సార్థకనాముండగు ధర్మజుండు పలికినచందంబదెల్ల పరమ ధర్మమార్గంబు ననుసరించి, నీతిపథంబు దప్పకయయుంట, నెవ్వరము మాత్ర మేమని యనఁగలము! ఆపరేంగిత జ్ఞానము, నా లోకజ్ఞానము, నా వినయవివేకజ్ఞానములును మఱే నరేంద్రనందనునం దైనఁ దిలకింపఁ గలమే!

నే నుపప్లావ్యంబుఁ జేరిన యంతన తొలుదొల్త మాధవు దర్శింప నెంచి, తన్మందిరముం గూర్చి చని నారాక యమ్మహామహు నకుం దెలుప- నా నందనందనునకు మనరాజు నెడఁగల ప్రేమయు గౌరవమును నెంతఁగలవో కాని,—తానును, సత్యభామ యును ద్రౌపదియును, నర్జునుండును, రహస్యగోష్ఠీనిరతాత్ములయియుండియు, ప్రద్యుమ్నాది కుమారవర్గమైనఁ దమ్ముఁ జేరని చెందనియట్టిచోటఁ, గాంతాజనమ్ములచేఁ దా సేవలుగొనుచు నెంతేనివిలాసమ్మున బ్రమదస్థితి నుండియుఁ, ఫణీహారిచే నాకుఁ గబురంపెను. నేనును వినీతవేషుండనై కౌస్తుభలాంఛనుని దర్శింప సమీపించుసరికి నరుం డన్నారాయణుని పాదములొత్తుచుండెను. అదివఱకే ప్రధానవిషయముం గూర్చి చర్చించు కొనుచుండిరో కాని, యా దేవకీనందనుని మోమునఁ జిఱునగవును, ద్రౌపదివదనమున రౌద్రమును, సత్యభామముఖమున నిశ్చితార్థమును, నర్జునునాస్యమున విన్నదనంబునుమాత్రము వెల్లివిరియుచుండెను. చూచినయంతన కృష్ణుఁ డెంతయో యానందముతో, ననుఁ జేరఁదీసి, మన ప్రభుసహితంబుగఁ గురుకుమారవర్గముతో నాగక కురువృద్ధా మాత్యబంధుసుహృజ్జనంబుల సేమమారసి మనకురుపతి నెంతేని ప్రస్తు తించి, తా నుపయోగించునట్టి యన్నపానంబులును, దాఁ గట్టఁదగిన యమూల్యవస్త్రాదులును, దా ధరించునట్టి యలంకారములును నా కొసంగి, నను నెంతేని సంభావించెను.

[ధృతరాష్ట్రిం జూచుచు] అంబికేయా, ఇన్ని మర్యాదలును, ఇన్ని గౌరవములును, నీకొనర్చినవిగనే భావించుచు, నీయనుమతి నని

నే ననుభవించితిని.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

సంజయా, నిను సంభావనఁ జేసెననుమాట కేమిగాని, నీపోయిన కర్జ మయ్యర్జునసఖునకు నివేదింపనేలేదు కావలయు?

—సంజయుఁడు—

ననుఁబంపిన కార్యం బాయదుకులభూషణునితో మనవియొనర్చుటయు నైనది; నాపలుకులువిని పాండవమధ్యముండలిగి బలుఁ మొగంబు జేసికొని నాపలికిన పలుకుల కుత్తరంబొసంగఁదొడంగినంతన వారిజోదరుం డాతనిఁ దనకనుసన్నల నపవారించుటయు నైనది. అందేమియు మఱి మిగుల లేదు.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

అంతలువ్విట్టెనేమి? అన్నా, కార్యము మించిరాదుగద! అర్జునుండేమనియె? కృష్ణుం డేమని యపవారించె?

(తనలో) ఈసంజయుఁడు కృష్ణునితోఁ బలుకుచుండఁ బాండవమధ్యముండు చొరఁబడ నేల?

(కర్ణునితో రహస్యముగా)

అంగరాజా! వింటివా యర్జునుని త్రుళ్ళిపాటు?

—కర్ణుఁడు—

ఆత్రుళ్ళిప్పుడడంగునా? ఎన్నియేఁడు లరణ్యావాసముఁ జేసినను, తిండికెన్ని తిప్పలువడినను, నింకను నాతని మొయివడి సడలలేదు; మేను దొఱంగినఁగదా మెయివడి వీడుట!

—సంజయుఁడు—

కృష్ణుఁడు నాతోననిన పలుకులు వినుము—

"ధృతరాష్ట్రుని నిండుకొలువున నాతని పుత్రగణమును, భీష్మద్రోణ కృపాచార్యాదులును, గురుమిత్త్రబృందంబును వినఁచుండ నీవు పలుకుము"

అని నాకుఁ గట్టడిచేసి ప్రవచించిన పలుకులు:—

'ఏమి కానయియున్నను గాఁవగనుగాని, యుధిష్ఠిరునకు గినుకజనించుట మాత్ర మగ్ని నార్పసమర్థమగు నీళుల నగ్నియుప్పతిల్లుటవంటిదైనది. మఱియా యగ్నిఁ జల్లార్చ నేరికిపశమగును! కావున నీకసైన, నాలస్యమొనర్పక, నేర్పునఁద్వరితగమనమునఁ గార్యములొనర్చికొని, వారివనినవంతయు వారికొసంగి కృతకృత్యులగుట కులమునకు విలయమురానీయకుండుటయు మేలుమాటయగును. కానిచో, నాలుబిడ్డల పేయేవిధాల నాదరింపవలయు నయ్యాయివిషంబుల నానందమొందఁజేసియు, సత్పాత్రంబులెఱింగి తమకుఁగల సంపదలెల్ల దానంబుసేసియు, బంధుమిత్రాశ్రితజనంబుల సంతుష్టిపఱచియు, మఱి యీతనువు లుండవుగదా యని, నైళమ తమ తమ యిచ్ఛానుగుణంబుగ నింద్రియభోగంబుల ననుభవించియు, నెవరెవరి కెట్లువలయు నట్టులవిహరించియు, మఱియు నసువులదెగించియు, మఱియిటుజూడలే మను నిశ్చయముతో, నఱవేతఁ బ్రాణంబులిడికొని, రణభూమింబడుఁడు. ఇట్టులగుటకై కానోపు నానాఁడు మీకౌరవరాజులంపటులనుగలసి విలాసమునబలిసియున్న సమయానఁ బాపము, పాండువిభుకోడలిని మీరందఱును బఱచినపాటున కాలేమ దిక్కులకు బాహువులొడ్డి, యెంతవేడినను మీలోనెవరునుంగూడఁ గరుణింపమి, నాసతీలలామ నిస్పృహఁజెంది, దవ్వులనున్న నన్ను-గోవిందుడా! కావుమంచు బలవించుట, మఱినేఁ దీర్పఁగఁజాలనిఋణమయి నను వేధించుట, రెండుదోనలునుఁబూని గాండీవ మెక్కువెట్టి నేటరేపట ననికెత్తివచ్చు కిరీటి తేరునగడుపుచుండ మీరెందుఁబోఁ గలరని యిపుడడుగ నవకాశము చిక్కినది.'

అని ముకుందుం డనెను.

వైచిత్ర్యవీర్యా! అచ్యుతుని యప్పలుకులు వినియు, పాండవుల యెత్తివచ్చు సన్నాహములంజూచియు, నీకొడుకుల విడుపోషమియుఁ బట్టుసడలమియుం దెలిసికొనియు, నామదిం దలంకితిని.

(దుర్యోధనుం జూపుచు-సభందిలకించి)

ఈతండు వారల నెఱుంగఁడు. భీష్మద్రోణులపాలిపును, కర్ణ

గర్వంబును, శకుని దుర్మంత్రంబును, తనయనుజుఁడు దుశ్శాసనుని యవివేకంబును, దనదుర్మానంబును దన్నుఁ గెలిపించునని పొంగరెక్కి యున్నాఁడు. ఇట్టిపట్టుల నీతని పట్టుఁడిపించు టెట్టుల?

అని మఱియు సంజయుం డింకేమి చెప్పఁదలంచెనోకాని ధృతరాష్ట్రుండందుకొని "అర్జునుం డేమనియెనో?" యని యడిగెను.

—సంజయుఁడు— (సాశ్చర్యము గ)

అర్జునుఁడా—ఆతఁడు కనులెఱ్ఱజేసి యిట్లనియెను.

(దుర్యోధను నుపలక్షించుచు) ఈదుర్యోధనుండును, నీతనికి సాయమొనర్ప నెంచివచ్చినరాజలోకంబును నాలకించుచు నుండ, నిట్టు లనుమనియెను—

"—మే మిన్నిపాట్లు బడియున్నను, మాయన్న పాలిమ్మని యడుగుటయు నాసుయోధనుఁడీకుంటయు, నింకనువటస్థించెనేని, దుర్యోధనుఁ డింతదాఁక మాకొనర్చిన యపకృతులకును, వాకొనినకటూక్తులకును, మెఱుంగువెట్టుటయె యగును. నేనును మాయన్న భీమసేనుండును అపుండానందమందునట్లు కార్యవశ తిరిగినదిగదా యని పరితృప్తులమగుదుము. ఇఁకనట్టి పట్టుల మేము నోట ననుటకేమున్నది! మాయిర్వర నాదుర్యోధనుతోఁ బోరందలకొననిచ్చుకంటెఁ, దన యహింసాధర్మము చివరవఱకును బాలించి, జనక్షయము కాకుండుమార్గముల నెంచి యెంచి, తానును దనతోఁబాటు మేమును పడరానిపాట్లంబడి, యెంత వేచియుండినను మఱి సామ్యమునఁ బ్రయోజనములేని యిట్టిసుట్టముల ధార్తరాష్ట్రులను హతాశులనుఁ జేయ సంసిద్ధులమయియున్న మమ్మిఁక మునుపటివలె వారింపక, మాకు ననుజ్ఞయొసంగుటకంటె నలసర్మజునకుమాత్రి మిప్పట్టున నుచితకర్తమింకేమికలదు? దుర్యోధనుఁడు చూఁద్ధావని నంపకయ్యూపైఁ బన్నుండకున్న మాయన్నయా ధర్మజుఁడు వనవాసమున భూశయ్యంబవళించిన యాయాసము దొలంగఁగలదా? తానుసమయధర్మమునకుంగట్టువడి కౌరవ్యులెంతకాలమునకైనఁగాని నైతికవృత్తింబూని, మా కిడిన యిడుములంగూర్చి పశ్చాత్తప్తులనదురోకాయని మాధర్మజుండెంతకాలము సైరణచేసినను, ధార్తరాష్ట్రులుతమతమోవృత్తి నింగల్గినమౌర్ఖ్యమువీడమి నింతవట్టునుఁదనలోన నడంచికొనిన

యుధిష్ఠిరకోపదవానలము శత్రుజనాటవిపైఁబడి దహనమొనర్చుచున్నపుడుగదా, ధర్మపుత్రుని స్థైర్యం బసమర్థతగా నవ్వుచుండిన ధృతరాష్ట్రనందనులు యమనందనుని నిజసమర్థత నెఱుంగఁగలుగుట! అంత్యకాలకాలుంబోలె భీమసేనుఁడు గదఁ ద్రిప్పుకొంచు మదించినయేనుంగుల గుముల, హయసందోహముల, రథవ్రాతములఁ బొడి పొడిగాఁ జేయుచున్న సమయానఁగదా, దుర్యోధనుఁడు మాకు భాగంబిచ్చుటకుఁ బరువెత్తివచ్చుట! సాత్యకి నకుల సహదేవాభిమన్యులు శత్రుసైన్యములనెల్లఁ జెల్లాచెదరుగఁగొట్టి, పేరుగలవారినెల్ల మంటఁగల్పుచుండ మీ కౌరవులు సంధి సేయఁదలంతురుగాని, యిపుడెట్లగును? అప్రతీహతప్రతాపవంతులగు నైదుగురు ద్రౌపదీతనయులును, కోపమసింగములు మదోన్మత్తగజావళిం బోదివిపట్టినరీతి నరాతిబలంబులనెల్ల నెత్తుటి నీటఁ దేల్పు, నది చూచికాని మీ రాజు మాయెడ నలుకఁదీరఁడుగా! తమచెలులును జుట్టాలును స్వసైన్యంబులుగా బ్రాణాలపైఁదీపులువీడి, రణావనిం బ్రవర్తిల్ల విరాటపాంచాలుర సేనలయుద్రేకమతిఘోరాకారము దాల్చి, సమరావనినిర్వాహము సేయుచుండఁ జూడక కాని, గాంధారీనందనులు వట్టిమాటలకు సుగ్రుక్కుదురనుకొంట వెఱ్ఱితనము కాదె! ఆదిక్కున నున్న శిఖండియు ధృష్టద్యుమ్నుండును భీష్మద్రోణులపై గల తమ ప్రాఁబగలఁదీర్చుకొన వారినెదిరించి, వారిపై కుఱుకుటగాంచి గాని మీరూరక రాజ్యమిత్తురే! గాండీవగుణనిక్వాణమునఁ జెవులుచిల్లులుపోవ, శరపరంపరలు గగనవీథిఁగప్పుచుండ, ప్రతివీరులశిరములు ఖండఖండములుగ నేల రాల, మీగజతురగాదిబలంబులెల్ల జర్ఝరితంబులై, యథాయథలైన యవయవములు నేలఁగూల, నెత్తురు, నెనడు, నెమ్ములు, సమరతలమెల్లఁగ్రమ్మ నంపవానలచే నెత్తురుటేరులు ప్రవహించుచుండ భీభత్సంబుగ గన్పడుసమరావనిం గపిధ్వజమును, ధవళాశ్వములును, శోభిలుచుండ, నొగలపై నచ్యుతుండలర, దేవదత్తధ్వానంబు నింగిముట్టుచుండఁ దా నెందు దాగుందునన్నను దనకొఱకు వెన్నంటి దశదిశలును బర్వెత్తుచుండెడి మద్దివ్యరథంబవలోకించినఁగాని మాపాలుమాకిచ్చుటం గూర్చి యాలోచింపఁడు రాజరాజు!

పితామహ గురు కృపాచార్యాదులకు మేము మ్రొక్కి మఱియు, మా రాజ్య భాగంబుకై సమరంబు సేయుదుము. కౌరవులపక్షముం బూని, యెవ్వారు మాతో సమరము సేసినను, వారి శస్త్రాస్త్రంబులు, ధర్మముచేఁ బ్రతిహతంబులుకాకతప్పవనితలంతుము.

వనవాసాద్యాయాసంబులు పడిపడివచ్చి, మాతండ్రిపాలు మాకిమ్మని పోరనున్న మేము వాసుదేవునిముందిడుకొని, మఱియు నడతుముగావున మాకు జయశ్రీ లభియింపక తప్పదు. ఇఁకనటుకాక యన్యాయంబునకుఁ జొరనొల్లని దేవతలసైతము తమపక్షము సేసికొనివచ్చి మముమార్కొని, ధార్తరాష్ట్రులే మముఁగెల్చిరేని, ధర్మంబుకంటె నధర్మంబె బలవత్తరంబగు కాలంబువచ్చె ననియెద మంతెకాని, మాచేయునది మఱి యిప్పట్టున నకార్యంబని యననోపము. మఱియింకను జూపుడుమన్నను సైరణయను నది యిఁక లేనేలే దనునంత యైపోవుటను, నేమాత్రము సత్సంప్రదాయికచిహ్నము లున్నను నీవఱకే పశ్చాత్తాప మునయింపవలసిన కాలముగూడఁ గడ తేరుటను, దుస్సంకల్ప మా గాంధారీనందనుల దెస ప్రబలమై యోర్వలేమి ప్రకోపించుటను, మేమిపు డేమాత్రమును విలంబముసేయక, యుద్యోగించితిమేని, కర్ణసహితమా గాంధారీనందనస్కంధావారములఁ దునిమి, పుడమిగైకొనుటయె, సిద్ధించుట కన్నేని నిమిత్తంబులు దోచుచున్నవి. కావున్న గాండివమెక్కువెట్టకయె గుడుసువడుటయును, బాణంబులు తూణీరంబులనుండి తమయంతటన పై వెడలుటయును, బోర విడిచిన మహానాగంబువోలె, కరవాలంబు తనకుఁదాన యొఱవెడలి నిగుడుటయును, దేవదత్తంబు తనకుఁదాన మ్రోగుటయుఁ దటస్థింపఁజాలవు. పరిసరప్రాంతపరిస్థితులును, వాతావరణస్థితియును, జనసామాన్యపుటభిప్రాయమును, గార్యకారణసమన్వయమును బరికించినచో, సమరమే సర్వవిధముల సంసిద్ధమయియున్నది.

సంజయా, నీవుమఱవక యీపలుకులెల్లఁ గురువృద్ధులును, నాచార్యవర్గంబును, విదురాది మంత్రివర్గంబును వినునట్లు కౌరవేంద్రుని నిండుకొలువునఁబలుకుము. పిదప వారేమినిశ్చయించిన నయ్యదియ కాఁగలదని కొంకేమియునులేక, యుచ్చైస్స్వనంబున ధనంజయుండు వలికె."

ధృతరాష్ట్రుం డాపలుకుల కదరిపడి, మనసుకలఁతనొందుటచే నోటమాటలేక మిన్నకుండెను.

సంజయుపలుకులన్నియు వినివిని,

దుర్యోధనుదిక్కు మొగంబయి నిలిచి భీష్ముఁడు—

"సుయోధనా! ఇపుడు బావమఱఁదులును, సారథియు రథి

యును, నగు కృష్ణార్జునులు, వెనుకటికాలపు నరనారాయణులే యనియు, వారిరువురును జీవాత్మపరమాత్మలకుఁగల సంబంధముకలవారనియుఁ బెద్దలాడుమాటలు నీకుఁ బొచ్చెములై నచ్చవుకావున వానినటుండనిచ్చి యిటువినుము:—

మన వంశమునకు మూలపురుషుఁడగు కురువునాఁటి కులగౌరవములును, హస్తినాటి ప్రభుత్వపటుత్వమును, మాతండ్రియగు శంతనుమహారాజుకాలముననే కొంతతగ్గినది. అది మొదలిప్పటివఱకును మనసామంతులలో నొక్కఁడును హస్తిపురసమ్రాట్పదవి నంగీకరించినట్టులకానరాదు. వాణిజ్యమందే లక్ష్మివసియించుచుండును. లక్ష్మికి ఆగమన హేతుభూతములై ఆర్యావర్తముననున్న భిన్నభిన్న వణిఙ్మార్గములెల్ల మనచిన్నచిన్న రాజ్యముల నుండియే నడచుచు మన స్వాధీనములోనున్నవి. స్వాతంత్ర్యసంస్థాపనమున కా వణిఙ్మార్గములు స్వాధీనపఱచికొననెంచి, యేకకార్యార్థులగు కొందఱురాజులు కట్టుకట్టుట తటస్థించినది. ఇది మనసామంతరాజుల ప్రయత్నముల పరిస్థితి.

ఇఁక వణిఙ్మార్గములెట్లున్నవో చూచితివా: కళింగమగధచేది సాళ్వశూరసేన దేశములమార్గమున నొకవణిఙ్మార్గమును, మగధనుండి ప్రాగ్జ్యోతిషమువఱకు నొకవణిఙ్మార్గమును, మనహస్తిరాజ్యమునుండి పాంచాలమార్గమునఁ గాలయవనునిరాజ్యమువీఁదుగాఁ గుశస్థలము వఱకునుగల ప్రదేశములమీఁదుగా నొక వణిఙ్మార్గమును, నిట్లనేక మార్గములు మనసామ్రాజ్యమువీఁదుగనే పోవుచున్నవి. ఇన్నిమార్గములను బరిరక్షించుటయు నిరోధించుటయు మన పనియైయున్నది. మాతండ్రిగతించినపిదప మనసామ్రాజ్యమునుఁ బొందుని యనంతరము మఱిసమర్థుఁడగునాథుఁడు పరిపాలించుటకాని, శాంతినెలకొల్పనెంచుటకాని, జరిపియుండమి, నెందఱెందఱురాజులో మన పైఁదిరుగఁబడుటకు సంసిద్ధులగుచున్నారు. అది నీవుగుర్తించి యట్టి ప్రమాదమునుండి,

నినునీవు రక్షణమొనర్చుకొనుటకంటెఁ బాండుపుత్రులపై దాడివెడ లుటయే ప్రప్రథమ కార్యముగా నెంచుచున్నావు. ఇది యెంతయు శోచనీయము కాదా!

తొలి నీచే భంగపఱుపఁబడి దేశాలంబడి ద్రౌపదీస్వయంవర సమయమున బయల్పడినపాండవేయులు, పదంపడి కురుసామ్రాజ్యమున కేనాఁటనుండియో ప్రక్కబల్లెమనఁదగిన పాంచాలముతో మైత్రి నెఱపికొనిన నాఁటనె, కురుసామ్రాజ్యపతనహేతువు లేర్పడినవి. ఆ యుదంతమంతయు నీతండ్రికిఁ దెలిపితిని.

కారణాంతరమున నేను రాజ్యముఁ జేకొనమి, నా జనకుని యనంతరము కొలఁదికాలమె రాజ్యమేలిన నాసవతితమ్ములలో జ్యేష్ఠుం డగు చిత్రాంగదుఁడు బాల్యముననే గతించుట నాతని తమ్ముఁడగు విచిత్రవీర్యునకు రాజ్యము సుప్రతిష్ఠితమైనది. ఆతండును నపుత్రకుఁడై దివికేగుట, నాతనిసతులగు అంబికాంబాలికలయందు వ్యాసు కరుణను దేవరన్యాయమున నీతండ్రియుఁ బాండుండును జన్మించిరి. నాతండ్రియగు శంతనుననంతరము, నీతండ్రియుఁ బినతండ్రియు జన్మిం చువఱకును నేనును, నాసవతితల్లి యగుసత్యవతియు వ్యాసుననుమతిని సామ్రాజ్యరక్షకవర్గముగా నేర్పడి రాజ్యవ్యవహారములు నడిపించితిమి. అట్లగుట నీరాజ్యంపుసంప్రదాయమును, ప్రజల యభిమతములును, సామంతరాజులమంతనములును నేను బూర్తిగ నెఱుఁగుదును. దేవరన్యాయమున వ్యాసుప్రసాదమున జన్మించినవారిలో జ్యేష్ఠుండగు నీతండ్రి జాత్యంధుఁడగుటను రాజ్యపాలన కనర్హుండగుట, సత్యవతియు, అప్పటిపెద్దలును, రాష్ట్రమునంగల సామంతులును నొక సభఁజేసి జాత్యంధుఁడగువాఁడు ధర్మశాస్త్రములు చెప్పినచొప్పున రాజ్యాధిపతి కారాదని తీర్మానించి, దేశకాలపాత్రల ననుసరించి పాండునకే రాజ్యాభిషేక మొనరించి పట్టంబుఁగట్టి యాతనినె చక్రవర్తిగ జేసిరి. విమలచరిత్రుండగు పాండుఁడు తాఁ దఱచుగ

శత్రురాజులనదిమి, కప్పములు గొనుటకు రాష్ట్రమునఁ దిరుగుచుండ వలసియుండుటను, దనయన్న యందలిభక్తి పెంపునను, నీతండ్రినిసింహాసనముపైనిడి పోవుచుండెడివాఁడు. అట్లగుట నీతండ్రి సింహాసనముపైఁ గూరుచుండుట తటస్థమైనది. పాండుఁడు తఱచుగ దేశాలంబడి తిరుగుచుండుటను, నేనును విదురుండును నీతిధర్మముల ననుసరించి రాజ్యపాలనవిధుల సక్రమముగ నిర్వర్తించుచు వచ్చితిమి. అనంతరము కొంతకాలమునకుఁ బాండుఁడు గతించుటయు, నాతనిపుత్రులేవురను, నాతనిసతిని మునులు దోడ్కొనివచ్చి నీతండ్రి కప్పగించుటయుఁ బరిపూర్ణముగ నెల్లఱకును దెలియవచ్చుటచే, నయ్యేవురను బాండుపుత్రులుగ నంగీకరింపఁబడుటయు, నీతండ్రి పాండునియందుఁగల యభిమానము పెంపునను, ప్రజల యభీష్టము చొప్పునను, పాండవుల యందు జ్యేష్ఠుండగు ధర్మజునిసత్వవిఖ్యాతికిఁ దోడగు నట్లాతనికి యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకం బొనఁగూర్చుటయుఁ దటస్థించినవి. ఇదియు నప్పటి పెద్దలతీర్మానము ననుసరించియే జరిగినది సుమా!

ఇంకను రాజ్యమునఁ బాండవేయులకు భాగము లేదందువేని, పితృపైతామహంబయిన రాజ్యంబునకు మీయట్లనెవారును అర్హులు గావున, వారల కర్ధరాజ్యంబిచ్చిన నీకును, నీబాంధవులకును లోకంబులకును బ్రియంబగు. అట్లుకానినాఁ డపకీర్తియగు.

దుర్యోధనా, ఇది మీతండ్రితాతల రాజ్యమని నీవెట్లు చూచెదవో, వారును అట్లే వారితండ్రితాతల రాజ్యమని తలంతురు. రాజ్యాభిషిక్తుఁడైన వానిపుత్రులే రాజ్యార్హులు కానియెడల నీకుమాత్రము రాజ్యార్హత యెట్లుకలుగఁగలదు? అజ్యేష్ఠసంతతివారగుపాండవులు రాజ్యానర్హులని యందువేని, యంధునిసంతతివారగు మీరెట్లు రాజ్యార్హులు కాఁగలరు? అట్లగుట నుభయపక్షములవారును రాజ్యానర్హులే యగుచున్నారు. ఆనా డింతదూర మాలోచింపక కాదు మా సవతితల్లి సత్యవతి ధృతరాష్ట్ర పాండుభూపతులలోఁ బాండునకే

యీసకలకౌరవరాజ్య మభిషేకముఁ జేయుటయు మీతండ్రిధర్మజునకు యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకముఁ జేయుటయును. సంప్రదాయగరిమను పురముననున్న పెద్దలును, మనవంశముననున్న వృద్ధులును, పురోహిత హితామాత్య బృందంబును నెదినిశ్చయింతు రదియె కార్యరూపము నొందుచుండెడిది. అట్టికార్యక్రమమునకు భంగమురానిచ్చుట యక్రమముకాదా? నీవు ధర్మముచేత రాజ్యమునుబొంద నర్హుండనంటివేని, నీవు రాజ్యము నెఱుంగకముందే యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకధర్మము చేతఁ బాండవులు రాజ్యమును నీకన్నమున్నగనే పొందియున్నారు. ఇఁక నెటుజూచినను మిగిలినది నీమేనమామయొక్క దుస్తంత్ర మిళితమౌ కౌతుకము, నీవంచనయును: ఇంతియేగద! ఇఁకవీనిఫలమో: స్వబంధునాశము, జనవినాశము, స్వవినాశమును!

సుయోధనా! ధర్మరాజాదులయెడనీవుఁజూపోషమిని చారలదవ్వుల కనుపనిచో, ప్రాయోపవిష్టుండ నగుదు నన, నీ నిర్బంధోక్తుల కడలి నీతండ్రి ధర్మజున కర్ధరాజ్యమిచ్చితి ననెను. అట్లనియు నింత విశాల కురుసామ్రాజ్యమందును వారికొసంగఁదగుతావు వేరొండులేనటుల నెంచియెంచి ఖాండవము నొసంగి వారి నందుండ నియమించెను. అట్లు నియమించుటలో నొక ప్రత్యేకపు దురుద్దేశము మీకు లేకపోలేదు సుమా! అయినను వా రానాఁటనుండి మఱియు మఱియు విజృంభితతేజులై, విశిష్టకృతవీర్యులై నానాఁటను విశ్వ విఖ్యాతులై నెగడుచున్నారనుట నిర్వివాదాంశముకాదా! ఇట్టిపాండవులను మీయండ నుండనీయకుండ దౌదవ్వులకుం బనిపి, వారియెడ వంచనలువన్ని వారితోడివైరమున కీయకొనియున్నావు. స్వాతంత్ర్య సంస్థాపనమునకై చిరకాలమునుండి తఱి వేచివేచి యిదియె యదనని పాండవుల యండ జేరియున్న మనసామంతరాజులతోగూడ నీ విపుడు శత్రుత్వ మభ్యర్థించుచున్నావు. ఇట్లగుట పాండవులను నీవే చేఁజేతుల ద్విగుణీకృతబలసంపన్నులుగ జేయువాఁడ వగుచున్నావు.

మనకుఁ జిరశత్రువులగు పాంచాలురసహాయము పాంచాలీ వివాహానంతరమునను, విరటునిసహాయ్యము నుత్తరావివాహానంతరమునను, పాండవులు పొందియుండుట లోకసంగ్రహవృత్తము నెఱుంగని నీకెట్లు తెలియగలదు! ఇంతతోఁ బాండవపాంచాలము, పాండవపాంచాలమాత్స్యముగా నేర్పడినదికదా! ఇట్టి పరిస్థితులలో నీత్రివర్గసమ్మేళన మిపుడు యదుకులశేఖరుండగు శ్రీకృష్ణుని సాహాయ్యముంగూడ నందుటను బాండవపాంచాలయాదవమాత్స్యముగా మారినది. ఇట్లు ద్వివర్గసమ్మేళనము త్రివర్గసమ్మేళనముగను, ఆత్రివర్గసమ్మేళనమిపుడు చతుర్వర్గసమ్మేళనముగను దేలినదికదా! మఱియు నింతతో నాగక యాచతుర్వర్గసమ్మేళన మిఁక విశ్వైకసమ్మేళనముగా మారిపోవును జుమ! అపుడు నిను దేర్చువా రుండరు!

తన ప్రత్యేకకార్యక్రమమునకు దారులుతీసి, తనబుద్ధికుశలత ప్రబలముగఁజూపినకృష్ణుఁడు పాండవోద్యమరథమునకు సారథియై యున్నాఁడని యెఱుంగకున్నావు.

ఈ పరిస్థితులిట్లుండ యదువృష్ణిభోజాంధకాదుల యాజ్వాల్యమునకుఁ బొటువడుచుఁ దనకు జ్ఞానమువచ్చినదాదిగ యదువంశోద్ధరణమే ప్రధానకార్యముగఁ దనదృక్పథమున నిడుకొని, కంసవధతో నారంభించి, జరాసంధవధతోఁ బరిపక్వతనొందఁజేసి, తనరాజనీతిజ్ఞతచే, లోకహితకార్యములచే, భగవదవతారమునాఁ బఱగుచుఁ దనచింతితకార్యక్రమమునకుఁ దోడ్పడిర్చుకొనుచు, భారతభూమి నుండఁదగరని తనకుఁదోఁచినవారిని, దనయుద్యోగమున కంతరాయముఁ గల్పించువారిని, కురుపాండవ కలహమను నెపమున నిర్మూలన మొనర్పనెంచిన కృష్ణుఁడు ఇపుడు—"జయమొసంగెద రావోయి" యని యరదంబుపయి నర్జునుం గూరుచుండఁజేసి, తాఁ దేరుగడపుచు సమరావని న్విహారలీలఁదరుగుచు, జరుగుచుండెడిప్రతిఘట్టమును దన ధర్మసూత్రబలమ్మునఁ బరిరక్షణ మ్మొనర్చుచుఁ గదనరంగమునకు

సూత్రధారియై కార్యకలాపము నడపించుచుండ దైవ పౌరుష ప్రభాసముజ్జ్వలిత పరాక్రముండగు నా విజయుం గన్నెత్తిచూడ నా హరునకైన వశముకాదుసుమ! ఇదికార్య మిదియకార్య మని యైన యోచించుకొనంజాలని నీవు కర్ణశకునిదుశ్శాసనుల దుర్మంత్ర దుస్తంత్రదుష్కర్మములచే నాడింపఁబడుచుండుకీలుబొమ్మవయితివేగాని, తుదకీముప్పునను ఆహవరంగంబున వెల్వెలబోయి నిలిచియున్న సమయాన నీవుమఱి కానరాకుండ నెందేనిఁ దలఁదాచికొనఁ బరువెత్తవలసి వచ్చునేమోయను మాభీతికిమాత్రము తావులేకపోలేదుసుమీ! దుష్టనిక్రృష్టాత్ములగు నీకర్ణాదులు పాండవులఁ బరిభవించుటకును, పాండవులను భండనమున నోడించుటకును నినుఁ బురికొల్పుచుండుటయు, నీచింతిత కార్యముగడ దేర్తురని నీవునమ్ముటయుం జూడఁ దుదకు నిన్నే కడతేర్తురేమో యని కురువృద్ధులమగుమేము దుఃఖింపవలసి వచ్చుచున్నది.

కర్ణుఁడు

(భీష్ముని పలుకులకుం గనలి)

గంగానందనా, వయసునవృద్ధుండవును, రాజకుటుంబమునకుఁ బెద్దవును, పాలితపాలకసంబంధమునుఁ రాజభృత్య సంప్రదాయమును బాగుగ గుర్తెఱింగినవాఁడవును నగునీకుంగూడ, రాజునకును బుత్రులకును మనుమలకును రాష్ట్రమునకును, సంప్రీతియు క్షేమమునొనఁ గూర్చు తెఱంగున సేఁబలుకుచుఁ బ్రివర్తించుట, భృత్యునకుఁ దగని పనియని దోఁచెనుగా? నే నాతనిమన్ననలకును ననుగ్రహమునకును దగనని నీకుఁదోఁచిన దేకాని, రాజు నన్నింతవానిగఁ జేసియుండుటకుఁ గతంబేమో తెలిసికొనఁజాలక యీ నిండినసభలో నోరికి వచ్చిన ట్లెల్ల నెఱేఁదప్పిన మాటలచే ననుదూరిన నీ కిది సత్సంప్రదాయకపు రాకొమరునకుం దగనిపని యనియైన నెట్లెఱుంగ నగును ?

— భీష్ముఁడు —

(కర్ణునిపలుకులు విని దుర్యోధను నుద్దేశించి) పాండవులలో నొక్క చిఱుతవాని నైనఁ బోలం డీకర్ణుఁడు. మదిఁగొంకులేక, పాండ వేయుల గెల్తునని పలుకసాహసించు నీ రాధేయురజ్జులు, తులువలు మాత్రమె వినఁగుతూహలపడుదురు.

[కొలువుఁ గలయం జూచి]

సర్వసుగుణాఢ్యులును, బలవంతులును, పలుకుఁబడి నెనలేని వారలునగు పాండుసుతులమగఁటిమి కీసూతపుత్రుఁడె తగినయెదిరి యని పొరపడి పాండుపుత్రుల నీసుయోధనుఁడు విరోధముంగొని యవమానించెను. పాండుపుత్రులపై నీతనికిఁ జిన్ననాఁటనుండియు మాత్సర్యము పెరుగుచున్నను, సూతసుతుని కానిమాటలును, ఉల్లికుట్టుపలుకులును లేవేని, ఈసుయోధనుని మాత్సర్యమీతని సజీవునిగ దహింపఁగలదే కాని, యింతింతదుస్సాహసపుఁ గార్యము లొనర్పఁజేయఁ గలుగునా? పాండుతనయులలో నొక్కొక్కరుండె యనేకవిధయుద్ధములం జయంబులఁగొని చేవలు దేరి, యుక్కెక్కి యున్నారు. పసులమందల మరల్చుకొని పోవుసమయాన (కర్ణునిఁ జూపుచు) నర్జునుం డీకర్ణునితమ్మునిఁ గూలనేసినపు డీతండట లేనని యనఁగలఁడా?

(కర్ణునుద్దేశించి ధృతరాష్ట్రునితో)

దుర్యోధనునకు మేలొనఁగూర్తునని బాసఁజేసి ధైర్యముఁ గొలిపిన యీరాధేయుఁడు గోగ్రహణమున నర్జునుండాగ్రహంబున మనమూకలనెల్లఁ జిందరవందరఁ జేసినపుడును, మమ్మందఱ మూర్ఛితులఁజేసి వీఁవీరి శిరోవేష్టంబులనెల్లఁ దెగఁగోసికొని యర్జునుం డేగునపుడును, ఏమిసేయఁగలిగె? తానపుడట లేఁడో! ఎందేనిఁ దిరుగాడుచుండెనో! అర్జునిచే మూర్ఛితుఁడై యుండెనో! వేయేల? పలుకులు వేరు—పనులు వేరు!

అంబికేయా, ఘోషయాత్రకను వంకను మన సుయోధనుని గొంచుఁబోవునపుడు వలదువల దని యెన్నివిధాల మొఱవెట్టినను వినక, నీకొడుకీ రాధేయునిరజ్జులువిని, పోయి, తుదకటగంధర్వులచేతఁ జిక్కి పొక్కి 'వెక్కిరింపఁబోయి వెల్లకిలఁబడి' ప్రాణము ల్పోవయునంత యయినపిదప నాభీమార్జునులేకద మనసుయోధనుని రక్షించిరి? అపుడీ యంగరా జేమయ్యెనో!

వేయేల! వైచిత్రవీర్యా, తాను పోటరినని, యర్జునునకుఁ దానే సరియని, తగిన యెదిరినని, దుర్యోధనునిచే నని చేయింపనున్న యీ సూతజునిచే, భ్రమచే, మనగాంధారీనందనుండె మోసగిలుటకాక, భరతవంశపు బ్రతుకెల్ల నీసూతసుతుని వశమైనది. ఈతఁడెట్లుద్రిప్పిన నట్లుదిరిగెడిగతి పట్టిన దీధార్తరాష్ట్రకులమునకు! తన దురాశనమే ప్రధానముగఁ జేసికొని వివేకవిహీనుండయి, నీతివిరహితములగు నీ రాధేయుని పలుకులె హితము లనుకొని లోకసంగ్రహవృత్తి నెఱుంగక,అని కని తత్తఱపడుచుండినయీదుర్యోధనునకుఁ బ్రతీకారము లేని పశ్చాత్తాపమునకు సైతము సమయములేకుండఁబోవు పరిస్థితు లమరునేమోయనిమాయట్టివారు దలంకుటకన్న వేఱేమిచేయఁగలరు?

[కర్ణు నుపలక్షించుచు] ఈదుర్జాతుండు కార్యాకార్యము లెఱుంగక, గమ్యాగమ్యములు గమనింపక, నీచకులోత్పన్నుండగుట సంత్సంప్రదాయదూరుండై, రాజభక్తి యనుమిషచే దుర్యోధనునకు నచ్చిన యిచ్చకములేప్రధానములనుకొని, నీతివిరహితుఁడై తనకర్జును దెసఁగల ప్రత్యేకపుటీర్ష్యను దీర్చుకొనుటకుఁ, దనపగ సాధించు కొనుటకు, నోరికివచ్చినట్లెల్లఁ బేలుచుండ, (దుర్యోధను నీక్షించు చు) ఔననుకొనుచు వీనికారుల నీసుయోధనుండు గైకొని వినుచుం డును. భరతకులమునకంతకును సుడిపట్టినది. రాజులకు నీచసంపర్క ము కలిగినపు డింతకన్న నేమి కాఁగలదు? ఇందులకు దుఃఖించుచు మే మూరకుండవలసినదేనా! ఔరా, కాలమహిమ!

— ద్రోణుఁడు —

(దుర్యోధనునీక్షించుచు) సర్వకురుకుమార వర్గంబునకుం గూడ మేరువుపూసయట్టి గంగాసుతుండిపుడు పలికినదెల్ల నీ సేమము గోరియు, భరతవంశమును వినాశమునుండి తొలఁగఁజేయ నభిమతిం చియుఁగదా! దేశకాలపరిస్థితుల ననుసరించియు, నీ పరిసర ప్రాంతముల రాజకీయపరిస్థితులఁ బరిశీలించియుఁ గురుకులమిత్త్రయిఁ గల కాలమంతయు మనుటనభిలషించి పలికినపలుకులు విన ననునంత పంతము నీకుఁగలుగుట కురుకులాన కంతకును నంతమున దీర రానివంతఁ దెచ్చిపెట్టుట కేయగును. రాజకీయవాతావరణమిపుడు మనము కయ్యమునకుఁ దగమనుచున్నది. సంజయునితో నర్జునుం డపుడెంతాడెనో యంతయుఁజేయునంతటి దిట్టరియని మనకుఁదోపఁ జేయ సమర్థంబులగు ఘట్టంబులెన్ని లేవు! ఒక్కమాటయోచింపుము. ఎవరుమాత్రము బాణతూణీరములను బట్టలేదు? ఎవరుమాత్రము జయములఁ బడయలేదు? కాని, విజయుండను నామధేయమొక్క యర్జునకుమాత్రమే దాఁగతంబేమని యోచింప వలదా?

(ధృతరాష్ట్రునుద్దేశించి)

మనవారందఱును నడిపించిన యుద్ధములెన్ని లేవు? ఓటమి సమకూడని పోటొక్కటియైన మనవారికిఁ జిక్కలేదని యనఁగలమా? ఇఁక నటు అర్జునుం దలంతుమన్న, నాతఁడోడినవార్త నేయెడనైన నెన్నఁగలమా! వేయేల? అర్జును నిర్జించువాని నొక్కని మనవీఁటనె కా దీపదునాలుగుభువనములం దేకడనయినంగాని జూపఁగలమా? విజయు విజయముంగూర్చియు, రాధేయునోటమింగూర్చియు సంది యముపీడియుండుము. ఇఁక మఱి చెప్పుటకేమున్నది?

ఇటుల భీష్మద్రోణు లిరువురును దుర్యోధనునితోఁ గొంతతడ వును, దుర్యోధను నుద్దేశించిధృతరాష్ట్రునితోఁగొంతతడవునుహితోప దేశపూర్ణ సంభాషణముల్జేయుచునే యుండిరి. కాని, వీరి హితోప

దేశంబుల నేమాత్రమును గైకొనకయే పాండవులవార్తలనడుగుటకుం బూనిన ధృతరాష్ట్రుండు సంజయుం బిలిచి, "సంజయా, మనకు సమకూడిన సహాయసంపత్తి విని నీతో యుధిష్ఠిరుం డేమనియెను? తన భ్రాతృపుత్రాదులలో నెవ్వ రాతనియాజ్ఞ ననువర్తింతురు? మనవారి వలనకె వారికొనర్చిన నికృతిం జేసి, చేసినదాని కీసువడెడు నవ్వారి కెవ్వారు శాంతితత్త్వమును బోధించుచుందురు? అటుకాదేనిఁ బాండవేయుల కోపాగ్ని కింధనసంపాదన మెవ్వరొనర్చుచుందురు? వారు మనపైఁ గవియుటే తటస్థించెనేని ధృష్టద్యుమ్నుంగొని రారుకద! మనపై ధర్మనందనుండెత్తివచ్చినచో నెవరినిదోడ్కొని రాఁగలఁడు?"

ధృతరాష్ట్రుండట్లు ప్రశ్నించుచుండ సంజయుఁడు మూర్ఛపడి మూర్ఛిల్లెను.

——:(o):——

విష్కంభము

— సభలోగుసగుసలు —

"ఔరా! యెంతమాధ్యము! అంతయు వినియు సంజయు నెట్టిప్రశ్నము లడుగుచున్నాఁడీ కురువిభుఁడు!"

"కొడుకును దండ్రియు నొక్కరూపయగుట వస్తుతత్త్వములో భేదములేదు; భిన్న భిన్నముఖములు మాత్రమెయగును. తండ్రి కపటియగుట బయల్పడఁడు. కొడుకు దుర్మానియు దురహంకారియు నగుట బయల్పడును. ఇదియే భేదము."

"ఏది యెట్లయినను, మనమందఱమును బ్రాణాలపై నీకఁ దీపులువీడవలసినదే గద! ఏమో, యేమాత్రమైనను బౌర్వాపర్యవిచారణసేయునేమో యీ పెద్ద రాజని మన మనుకొనియుంటిమి. అట్లనుకొనుట మన పొరపాటేయగును. ఇప్పటికి

మన చూచినవారిలో నింతమూర్ఖతవహించిన రాజు నెఱుంగము. చెట్టుచచ్చుకాలానఁ గుక్కమూతిపిందెలు పుట్టుననునట్టు లీనాటికి శంతనువంశమున నిట్టి తండ్రికొడుకులు పొడమిరి. హితము చెప్పువారి నోటిచేటె కాని, కార్యమేమున్నది!”

“సంభవించిన దేశారిష్టమును, కానయియున్న జనక్షయమును, దొలఁగింపఁగల మహామహిమాన్వితుఁడౌ నొక్కమహాపురుషుఁడీ సమయానఁ బొడమినఁ గాక పరిస్థితులు మాఱుటో, మానుటో, జరుగఁజాలదు.”

“ఏమీ, అట్లనుచేమి? ఇపుడీరంగమున జరుగుచున్నదంతయు, భగవంతుని సంకల్పమే యయినచో, మూర్తీభవించిన మాత్సర్యదేవతయే ప్రధానపాత్రధారిణియై ప్రవర్తిల్లఁగలదు; అటుగాక, దౌర్భాగ్యవృక్షజాతవిషఫలంబులఁ దెగఁగోయు సంకల్పమె భగవంతునిదైనచో, నింతతో నీకౌరవశాఖ నంతరింపఁజేయఁగల కార్యకలాపంబిట్టె పన్నఁబడి శీఘ్రముగనె ఫలోన్ముఖము కాఁగలదు. కావున నీశ్వరసంకల్పముననే యింతదనుక నంతయు జరిగెననియుఁ నిఁక ముందుజరుగ నయియున్నదనియు నని మనము సమన్వయించుకొనినచో, మఱి మనోవిచారమునకును బాహ్యక్లేశములకును దావులేదే.

“మనము ప్రమాణముచెప్పలేక యీశ్వరసంకల్పమని యనుటయె కాని, ధార్తరాష్ట్రులలో నింతింత విద్వారములనా యీశ్వరుండు సంకల్పించుటేల? మఱి యిపుడు వాని నడుప నీవిశ్వప్రయత్నములేల? ఇదియా భగవంతుని విలాసము! చేయుటయును జెఱచుటయునా? ఏమి విలాసము! విలపింపఁదగిన విలాసము!!”

“ఇపుడు మన కీశ్వరవిలాసముఁగూర్చి యీతగవేల? అదిగో ధృతరాష్ట్రుఁడడిగిన ప్రశ్నములకు బ్రత్యుత్తరంబొసంగఁజాలక సంజయుఁడు మూర్ఛిల్లినాఁడు.”

“ఆమూర్ఛిల్లుటకుఁ గారణమేమి? ఒకరడిగిన ప్రశ్నములకుఁ బ్రత్యుత్తరంబొసంగఁజాలనివాఁడు మూర్ఛిల్లునా?”

“అడిగినప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తరమొసంగఁజాలమి కాదా మూర్ఛిల్లుటకు గారణము. తానంతదూరము పాండవబలముఁ దెలియఁబఱచినను, దనకొడుకు పట్లనున్న లోపము లుగ్గడించినను, రాజకీయపరిస్థితుల ననుసరించి పాండవులతోడి ఖండన మెంతయును గండమె యగునని తెలియఁజేసినను, నింకను ధృత

రాష్ట్రుఁడు వాయోడక, పాండవబలనిశ్చయ విశేషాదులంగూర్చియడుగుచున్నాఁడే యనియు, ధృతరాష్ట్రు హృదయ పరిమాణమును, హృద్భావనైర్మల్యపరిణామమును సంజయుండు తెలిసికొని గుండియ లవియ విషణ్ణుఁడై, యుల్లమున నొల్లవోయి మూర్ఛిల్లెంగాని, యాతండడిగిన ప్రశ్నమునకుఁ బ్రత్యుత్తరమొసంగఁజాలక కాదు. అంబికేయుండడిగిన ప్రశ్నయందలి భావమును, దత్సంకల్పమును సంజయుని మూర్ఛ వోఁజేయకేమి!

"సంజయునిమూర్ఛకేమికాని—చూచితివా, సభనున్నవారందఱు నేమనుకొనుచున్నారో! ఈసంజయుఁడు తనరాయబార నివేదన మా ధర్మజామాత్యుల నెఱపునపుడే పర్యవసాన మొనఁగూర్చునోకాని, ధర్మజుసందేశ మీధార్తరాష్ట్రుల సమక్షమున నీసంజయుండు తెలుపుటలో మాత్రము తేలిన యితర పర్యవసానములలో ముఖ్యమైనది వీరికి సాయమొనర్ప నెంచి వచ్చిన రాజలోకమునకుఁ బాండవులదెసఁ గనికరమును, వారిపరాక్రమము వలనిభయమును జనింపఁజేయుట. ఈతఁడెంత దూరము ప్రసంగము చేసినను, పాండవులఁ గొండాడుటయును ధార్తరాష్ట్రులఁ దెగడుటయును జేయుచున్నాఁడు.

మన మాటలకేమికాని, అదిగో సంజయుఁడు లేచి నిలిచి వేఁడినిట్టూర్పు పుచ్చి సాశ్చర్యముగఁ జూచుచున్నాఁడు."

అని సభలో నున్నవారు తమలోఁ దామనుకొనిరి.

—సంజయుఁడు—

[వేఁడి నిట్టూర్పు విడిచి తనలో]

అక్కటా! ఈతఁడెంత మూర్ఖుడు! ఎంత తెలియఁజెప్పినను, 'ధర్మజుండెవరిని తోడుచేసికొని, మనపైకెత్తి రాగలఁడనియడుగుచున్నాఁడు! ఇంతమాత్రమెఱుంగఁజాలని వాని కేమిచెప్పిన నేమిలాభము! వయోవృద్ధుండయి లోకపుఁదెన్నెఱింగిన యాతఁడే యిట్లనిన, నిఁక నీతని పుత్రులమాటఁ దలంపనేల? వీరి యవివేకమును, మౌర్ఖ్యమును, నహంకారమును రానయియున్న విప్లవమునకుఁగతంబులగుచున్నవని దుఃఖించుటకన్న మముబోంట్ల కింకేమికలదు! దేశకాలపాత్రంబుల నెఱుంగక, పట్టువిడుపులు లేక ప్రవర్తించునీతని నవివేకిగా నెఱింగి—"అయ్యో" యని, "మా పెద్దరాజును, జిన్న

రాజునె, నెంతటి యవివేకు" లని జాలిఁదలఁచుచుండుటయా, దుర్మానమునఁగలిగిన యహంకారమును, బుత్రవ్యామోహమును, రాజ్యలుబ్ధతయును గలిసి, యింతలు చేయుచున్నవిగా యని ప్రతీకారముఁజేయఁబూనుటయా? హితబోధఁజేసి యీతని మూర్ఖత్వము మాన్పఁబ్రయత్నించుటయా? అట్లయ్యును శాపమా! యుధిష్ఠిరుండింత కాలము సైరణ సైయుటయేకాక, మాటిమాటికిని, యుద్ధసన్నద్ధులగుచున్న తనతమ్ముల నెంతేని, నడిమిపట్టుచున్నాఁడు. మఱియు నాధర్మపుత్రు సైరణయు విసివిపోయినది. ఇఁక నాతఁడేమియొనర్చినను సమంజసమేకానోపు. కురువిభుఁడొసగినయర్ధమదెట్టిది యైనను బ్రత్యుత్తరముసంగక తప్పదుకదా!"

అని తనమనమునఁ దర్కించుకొని, తుదను ధృతరాష్ట్రు నుపలక్షించుచు సంజయుం డిట్లనియెను.

—సంజయుఁడు—

రాజకంఠీరవా, ధర్మజుఁడుసంధియేకావలెననికోరుచున్నాఁడు. ఆతనితండ్రికి రాఁదగిన సగంబును నీవొసంగఁ గోరుచున్నాఁడు. అది కాదందువేని, రాజసూయంబునఁ దాఁగొనితెచ్చిన భాగంబయిన నీ వొసంగఁదగు ననుచున్నాఁడు. అదియు నిదియుఁ గాదందువేని, వారి యైదుగురకును, జుట్టాలకును దినిమనఁదగినంతదియగు నైదూళుల పట్టునైన నిమ్మని కడు వేఁడుచున్నాఁడు.

ఇందేమియు నెఱపఁజాలమని మీరనసాహసించినచో, ధర్మజుండింకఁ జేయునదిలేదని యెంచి, మన పదునొకండక్షౌహిణులను లక్ష్యముఁజేయక సమరము నెఱపియైనను నేలనేలు తలంపొంది యున్నాఁడు. వారియయ్య సగమో, వారి రాజసూయపుఁ బుడమియో, మీరీయక తప్పినపుడుగాని ముందఱ సంగరముఁ జేయ నొల్లఁడు. పాండవ శిబిరమునఁ జేరినయందఱును అట్లేయభిప్రాయము నొందియున్నారు. ఇందేమి తప్పు గలదు?

ఇఁక నీవడిగిన ప్రశ్నలఁ దలంచినచో నన్నియును భిన్న రూపముల నొందియున్నను, నేకముఖము నే పొందియున్నవి. నీవెఱుఁ

గని వారెవ్వరటఁగలరని చెప్పఁగలను? మనవలె వారెక్కడినుండియో పెక్కండ్రసాయము వేడి, తోడ్కొని రానక్కరలేదు. ధర్మజు నను జన్ములే చాలు మనలోనున్న పెద్దలఁ గడ తేర్చుటకు! అయినను కోరితివి కావున నా కనినకొలంది నీకుఁ దెలియఁబలికెద వినుము.

ఒక జట హిడింబాద్యసురుల యసువులఁ దా నొక్కండె హూలనేసి, కీచకు జంపి, గంధర్వునిఁ బీచమడంచి, ఘోషయాత్రా తరుణమున మానముఁ గోల్పోయి గంధర్వులచేఁ బ్రాణంబులఁ బాయనుండిన మన దుర్యోధను నరసి రక్షించి, నీకు పుత్రభిక్షఁ బెట్టిన భీమసేనుని గొని రాకమానునా ధర్మజుఁడు!

అల ఫాలాక్షుని నెక్కటికయ్యంబున గడగడలాడం జేసి, యాతని మెప్పు లందిన ఘనుండును, మనకు దుర్జయులగు పాంచాలుర పీచమడంచి ద్రుపదు నోడించి పట్టి కట్టి తెచ్చి గురుకట్నముగా నొసంగి మనకర్ణునిఁ గడ తేర్ప జననమందిన ఫల్గుణుని గొనిరా మఱచునా యమనందనుండు!

కొదమసింగంబులంబోలు నకులసహదేవులు మన బలంబులం జుట్టినచో మన మెందుఁబోఁగలమని కవల వెంటనిడుకొని రాక యేమరునా ధర్మసుతుఁడు!

ఉక్కుముక్కలవంటి యల ద్రౌపదేయులను, వజ్రపుందునక బోలు సుభద్రా తనయుని మన కురుకుమార వర్గముపాలింటికిఁ దోడ్చుకొని యెచ్చుఁజూమా యయ్యుధిష్ఠిరుండు.

వృష్ణికుమారవీరులలో నుత్తమోత్తముండును శ్రీకృష్ణుని తమ్ముండును శత్రువనదవానలుండును నగు సాత్యకిని ఆధర్మజుండేలఁ దోడ్కొనిరాకుండును?

ఇకఁ బాండవులకు సాయమొనర్ప వచ్చినవారిని, ధర్మజుఁడు దోడ్కొని రాఁగలిగినవారిని, వేర్వేఱ వర్ణించి చెప్పుటకంటె, నీవు కురుసమ్రాట్టువగుట కెవరెవరంగీకరింపకున్నారో వారెల్లఱును నీకుఁ దెలిసినవారే. కాని, నీకు పరాకుఁదెల్ప నుడువుచున్నాను వినుము.

ఉజ్వలశౌర్యధైర్యాన్వితుఁడగు పాంచాలభూనాథుని, మహావిక్రమ యశుండగు మత్స్యవిభుని, ప్రతాపోన్నతులగు నేవుర కేకయపతులను, మగధసామ్రాజ్య

ధురంధురుండగు సహదేవుని, జయత్సేన నాథుని, వీరపశుండగు ధృష్టకేతుని, వృష భుని, జేకితానుని, శైబ్యనృపాలుని, వారివారి భ్రాతృ సుత బంధు మిత్రగణంబుల తోడ, సైన్యంబులతోడ మనపైదర్శజాం డెత్తి రాఁగలఁడు.

వీరిలో, పాండుపుత్రులదుస్థితికి వగంగుంది యొజిపినమనంబులతో వారివారి ప్రాఁబగలఁ దీర్చుకొనవెంచినవారు కాక, పెరవారు లేరే! ఇదిఎఅప భీమసేనుఁడే మహాబలశాలియని మన మనుకొనుచుంటిమి. కాని యాతని నూనుఁడు ఘటో త్కచుఁడు తండ్రియంతయు నయి, మనలో నేరికిని లేని మాయాబలంబుల నసమాన ప్రజ్ఞావంతుండగుటను తండ్రినిమించిన కుమారుండు. తూర్పుననున్న రాజులును, ఉత్తరముననున్న త్రివిష్టపాధిపతులును, మనపైఁ దొలినుండియు రోషముగలిగి యున్నవారగుటను తమతమసేనలతో నగ్గిపైనను బిడికిలింతు మనియును, మన నెత్తు టేట నెదు రీదుదు మనియును ముందున కురుకుచున్నారు. ఇంతటిం దోడ్కొనిరాక మానునా యాపాండుని యగ్రనందనుఁడు!

వీరింతటిను నీవు కురుసామ్రాజ్య సింహాసనాధిష్ఠితుఁడ వగుట కేవగించుచున్న వారేసుమ!

మఱొక్కమాట: ఇందఱ నరనాథుల వెంటనిడుకొని రాఁగల పాండుని యగ్రనందనుఁడు, పదునాలుగు భువనముల దన యఱచేత నిడికొని, యిట్టె త్రిప్పుచుఁ దాఱుమాఱొనర్చు మంత్ర రక్షణ కళాకౌశలమున ననుపమానధీమంతుండగు దేవకీకొడుకుం దోడ్కొని మనపైకెత్తి రాకమానునా?

అని సంజయుం డూరకుండెను.

— ధృతరాష్ట్రుఁడు —

సంజయా, నీవిపుడు చెప్పినదంతయు నిక్కవము. నీ నుడివిన వారందఱును ప్రబలబలవంతులెయగుదురు; కానిబలప్రమాణముఁలఁ బరికించినచో, వారందఱు నొకయెత్తును, భీమసేనుండొక్కరుండ యొక్కయెత్తును. ఆభీముఁడు తలఁపునకు వచ్చినపుడెల్లమనమున నెన

లేని భీతికలుగుచుండును. ఆతఁడుతలఁపునకు వచ్చినవేళఁ గంటికినిదుర రాదు. పగళ్లు నన్నము నోటికిఁబోదు. ఆతని మార్కొనఁజాలునట్టి మొనగాఁడీ మొనలేఁడు. ఆతఁడచ్చపుఁగిన్కతో నెత్తినగద నిక్కముగఁ గాలదండమై విలసిల్లుచుండును. మన కురుకదంబములో నాతఁడు తనగదాదండముతో విహరించెనేని, మదమాతంగము సరసీరుహసమన్వితంబగు కొలనిం జొచ్చి, తామరతూండ్లఁగూఁకటి వ్రేళ్లతో నుల్చినరీతి, కురువంశాంకురమైన మిగులనీకుండఁ బెకలించి వైచునుగదా యనునడరు గలుగుచుండును. కురువీరాధివీరు లీమాత్ర మెఱుంగలేకున్నారు. పిన్నటనాఁటనుండియు భీముఁడు నామాటవినఁడు; ననుసరకు సేయఁడు. నాశిశుఁ బెరుఁగలేదు. వానితో విరోధపడియు, వానిచేఁ బీడవడియు, నింకను వానిపైఁ గసిదీర్చికొన నెంచుట మానరైరి. ఇంత వైరమునకును నిదియకదా కారణము! సమరావని నాతని దేవదానవులైన నెదుర్కొనఁ జాలరు. ఇఁక నాతని భుజాబలము నెన్నుదుమన్న, కౌరవసామ్రాజ్యమున కెదిరిగ స్థాపించెనా తనసామ్రాజ్యమని యనిపించుకొనిన యామగధ సామ్రాజ్యాధినాథుండగు జరాసంధు నెదుర్కొని యొక్కరుండెకదా యాతని నంత మొందించెను! నిబ్బరమైనకోపముతో, ముడివడినకన్బొమలతో, శాదరిరసావిస్ఫూర్తి నెగురుచుండిన భుజాగ్రములతో, నా కెదు రెవ్వరను శౌర్యస్ఫూర్తితో శోభిలుచు, గదాదండము నెత్తి, సమరావని విహారముసేయు నాభీమసేనుం జూచి, కురుసేనలెల్ల యథయథలై పాఱుచుండుటయే, జాత్యంధుండనగు నాకుంగూడఁ గన్నులకుఁ గట్టినట్టులయి నా గుండియలఁబగులఁ జేయుచుండును. ప్రళయకాల సముద్రముభంగి పొంగి పొరలివచ్చు నాభీమవీరవిహార సముద్రముఁగడవనీఁదఁ దలంపునొందుట వృథయని మందులగు మనవారు తలంపఁజాలకుండుట కేమందును!

సంజయా! నీ యెదుట నాధనంజయుం డెంతాడెనో,

యంతయుఁ జేయఁగలండు. రిత్తలు పలుకుట సుయోధనుని యిష్టమంత్రికివలె ఫల్గుణున కభిమతముకాదు. అక్కజమైనది కేశవుని తేజము. దానినాసింపకయే దనంతదానొక్కండ వైరిసేనఁగొడ్డిన మంట యగువాఁడర్జునుండు. నతికెక్కి వెలింగినది గాండీవము. ఇట్లొక్కెడనగూడిన ప్రతాపమూర్తుల మహోగ్రపు వేడిమికోర్వ వచ్చునే! విజయుచే నిర్జింపఁబడినవారె మనవారిలోఁ గలరుగాని, యల యర్జునుని నిర్జించిన వాఁడొక్కండును మనసేనంగాదు సరి కదా, మఱి యెచ్చటంగూడ నిప్పటికి గానరాఁడు.

సంజయా, భీమార్జునుల బలాబలంబులు భీష్మద్రోణు లెఱింగినంతకంటె నితరు లెవ రెఱుంగఁగలరు? గురుగాంగేయులకు ధార్తరాష్ట్రులును, పాండవులును, నొక్కరూపయగు శిష్యబృందంబును, బంధుకదంబంబును నగుట, వారి కీరెండు కుటుంబంబులును సామాన్యంబులయ్యును, వారు 'మనలనంటియుంట' యను తప్పిదమునకుఁ దగిన ప్రాయశ్చిత్త 'మెఱిఁగి యెఱిఁగి మనకొఱకుఁ బాండవులతోఁ బోరఁదలపడుటే' కదా! ఇంతమాత్రపుఁ గారణమునఁ గురుభీష్ములకింతవలసెనే! విధివశంబున నేనును, నాసుతుల నొప్పింపను, శాసింపను, జేయఁజాలకున్నాను.

ధర్మజునకు యువరాజ్యపట్టాభిషేకమొనర్చిన నాఁటికంటె, అనంతర మర్ధరాజ్యమున నాతని నభిషిక్తుంజేసిన నాఁటికంటె, అర్ధరాజ్యంబిది యని ఖాండవంబొసంగి దప్పులకనుపక తప్పనినాఁటికంటె, జూదమున దుర్యోధనునిమిత్తము సౌబలుఁడోడింప ధరణియు రాజ్యమును బాండవులు గోల్పోయినపిదప ద్రోవదికి వరముల మూలమున ధర్మజుండెప్పటి యట్లనుభవించు కొఱకు, వారిరాజ్యసంపద వారికొసంగిననాటికంటె, నానాఁటికి నాకు ముదిమి కతంబున, మనోదార్ఢ్యము సడలి, వాక్పటిమతగ్గి, హృదయదార్బల్య మధికమగుట నిపుడేమియుఁ జేయంజాలకున్నాను. విదురుండా నాఁడా ద్యూ

తారంభమున నేమనిమె నంతయుఁ బాటిలుచున్నది. ఆతఁ డప్పుడు చాటి చెప్పినచొప్పునఁ గురుజాతికిఁ జేటొదవుట జూదముతోడన బుట్టె. భీష్ముండెంత చెప్పినను వినక యీ సౌబలుంజేరఁదీయుటయు, ద్రోణుండెంతవలదన్నను నాకర్ణుం దరిజేర్చుటయు, నీ యవినీతుండు మానఁడయ్యె. వానివంశమంతయు మనసుయోధనుండంత మొందిం చిన పిదప నిఁక నీ సౌబలుఁడు మనవంశము మాత్రి మంతరించు పన్నాగముల నొనర్పఁ దలంపఁడా! అవియెంతమాయదారిపాచికలో కాని, నిర్జీవ పదార్థము లయ్యును, 'సౌబలుం డెంత సెప్పిన నంతియ చేయుచుండుట యీ పాచికలకెతగును. ఆ పాచికలయందును సౌబలుని హృదయమందును గలట్టి మాయాబలసాంకర్య మదె ట్టిదో కాని యద్దానింగనుఁగొన నెంచినవారిలో నేరికిని ఇప్పటికిని హృద్గోచరమయినది కాదు. 'సౌబలుం జేరఁదీయుటయు, నాతని మంత్రాంగమును విశ్వసించుటయు, మన భారతవంశమునకె కళంక మాపాదించుట యగును—' అని మనశాంతనవుండు తఱుచుగ నాతోననుచుండుట మాత్రము సత్యము. ఏదియెట్లున్నను, మా భరతవంశంపుఁ బ్రదుకు కర్ణసౌబలులపాలఁబడియెఁగా యని మాత్రము నేను దుఃఖించుటేకాక యియ్యెలఁగలకాలమంతయు జనులాడుకొనక మానరు. ఏమికానయియున్నదో కాని, యీ గాంగేయుండును కుంభసంభవుండును ఎంత వాకుచ్చిరో, యంతయు సంభవమె యగుచున్నది. పాండవులపై ధ్వజమెత్తవలదని, లౌకికముగను, పార లౌకికముగను, బాంధవపరముగను, రాజనీతిపరముగను, నీతిపరము గను, భూతదయాపరముగనుంగూడ నెవరెన్నివిధాల బోధించినను జెవినిడక యీ మందబుద్ధి (సుయోధనుండదవుచు) లోభోపహతుం డయి, ప్రజ్వలితదురభిలాషంబున నింతలు సేయుచున్నాఁడు.

— విదురుఁడు —

అంబికేయా, నీ విపుడు నుడివినయట్లు విధివశంబునఁ బుత్ర

వ్యామోహాడోపంబు కతంబున నీ వలచిన పుత్రుని నింకను మందబుద్ధి యనియనుచున్నావు. తండ్రియనఁదగినపాటి మాటయె యంటివి. కాని నీవుగాక యితరులెవరును నీతని మందబుద్ధి యనరు. రజస్తమో గుణముల సాంకర్యముచే నుద్భవించిన పకార్యమని లోకులందురు. నీ వనిన మందబుద్ధి లేక బుద్ధిమాంద్య మొరులను బాధించు నో మాత్సర్యమనియు, నహంకారమనియు నందురు. అంతేయ కాని నీ కొడుకును మందబుద్ధియని నీ వనినంత మాత్రమున నాతని యందున్నదోషము లేశమును తగ్గఁబోదు.

ధృ ౖ డు-

సంజయా! పుత్రప్రేమచే నే నేమనినను, వ్యక్తిసంబంధమగు ప్రకృతిగుణాన్వేషణ మొనర్చు నీ వేమనినను దుర్యోధనుమూలమునఁ గౌరవము సడలిపోవుటె కాక, మావంశమునకుఁ గడవరాని యవస్థ మాత్రము వచ్చినది. ఇంకేమి చేయఁగలను? ఎందుఁ బోఁగలను? ఇంకెందు దాఁగుదును? ఏవిధమున నైనను భీమార్జునులఁ దప్పించు కొందమన్న, వారి తమ్ములును నట్టివార కదా: ఇంకేది తెన్ను? పాంచాలురును, తదవనీశుండగు ద్రుపదుండును అంతకంటెను బలవంతులు. సద్వినయమును, వివేకమును, ప్రశాంతతయు, లౌకిక పారలౌకికోన్నేషములు శీలముగాఁగల యయ్యుధిష్ఠిరుం డెక్కడెక్కడి వారలనుంగూడఁ దనవశము జేసికొని, బంధు సుహృజ్జనంబుల నిట్టె చేరఁదీసికొని మనపైనెత్తివచ్చు. మనమాతని నాక్రమింపఁ దలంచుట మంటనార్చు ప్రయత్నమున మిడుతలా యగ్నిం దూకుటయె యగును. పాండవులతోడి భండనం బెల్లవిధంబులఁ గులక్షయ కారణంబగుట నిశ్చయము. శాంతింబొందిన యునికియె యెల్లవిధంబుల మేలని యెఱుంగుదుము. మన కుట్రల కదియొప్పిద మయ్యోనేని, పాండవుల నిటకిపుడే రప్పించి, యందుకుఁ దగిన ప్రయత్నంబులు సేయుదము.

—సంజయుఁడు—

"దేవా, నీవిపుడు తలంచినదియె యుత్తమమార్గము. ఆ నాఁడు నీ వుపేక్ష సేయకుంటివేని, యింతలు పుట్టియుండకపోవును. ఇంతింతలయ్యును, వా రింకను, నీకు లోనయియే యుందురు. వారికిఁ దిన నింతయన్న మిడిన నీవెట్లనిన నట్లెనేయుదురు. వారు ధార్తరాష్ట్ర వంశవినాశమునొల్లరు. ఇంతకును వారిది వారికొసంగుటకు మన కేమి కష్టము? మఱియు వారు తుదిజూదమున వారి సంపదా్రిజ్యము లోడ లేదే! దిక్కులం బట్టిపోలేదే! మనయానతి నేకద, మన నియమించిన కాలపరిమితి నేకద, పాపమువారలరణ్యావాసమును, గూఢచర్యయును సక్రమంబుగ సమయంబున నెఱపి మరలివచ్చికదా, తమరాజ్యము తమ కిమ్మని యనుచున్నారు. వారడవుల కేగునాఁడు, వారురాజ్యము మన కప్పగించి యుండకపోయినను, తమ యధికారబలంబుకతంబుననకదా, వారి సంపదా్రిజ్యంబులు దుర్యోధనాదికురుకుమారవర్గము స్వాధీన పఱచుకొనుట జరిగినది. వారడవులనున్న కాలాన నెంతెంతలగు పీడల నైన, మనవలనఁబడియు, నోగిలియుఁ బ్రత్యపకృతిం దలంపక తుదకు గంధర్వనిర్మితంబైన చెఱనున్న మనవారాజును బంధవిముక్తుం జేసి తన్మానప్రాణంబులు వారు రక్షింపలేదే! పాప మట్టి పాండవుల రావించి సంభావన సేయరాదే! మీరటుల వారిని రావించినను వారలుక వీడ రని తలఁచెదే! నీమాటకు మిగులనాడుదురనుకొనెదే! ఏదీ-పిలువఁ బంపుము: చూత మేమగునో!"

నాఁడు భీష్మాదుల మాటలువిని రాజ్యమొసంగినయట్లు నేడు సంజయుని బెదరింపుమాటలకుఁ జెదరి ధృతరాష్ట్రుఁడు పాండవుల కర్ధరాజ్య మిచ్చివేయునను భీతిచేఁగావలయు దుర్యోధనుఁడు [త త్తర పాటుతో] "సంజయా! చాలదూరము నుడువితివి. కాని, యడవులను, గొండలనుబట్టి మహాపదనొంది, మనచే నెన్నోవిధముల వంచింపఁ బడి, యసమర్థులయి, మనల నేనాఁడును నెదిరింపలేక యూరును

జేరునులేక, యెండో పడియున్న వారి నిపుడు కృష్ణుఁడు సమకూర్చి, కొండకోయవారల నందఱఁ బోగుచేసి—వీరే వీరపురుషులో పాండవు—లనినంతమాత్రమున మే మడలుగొందుమె? ఏమి, సంజయా నీ పిచ్చితనము!" అనియ నెను.

(ధృతరాష్ట్రునుద్దేశించి మరల దుర్యోధనుఁడు)

ఏదోయొక సహాయసంపదచే వారిందనుక నిలిచియున్నారే కాని, యరణ్యావాసమున సంఘటిలిన యాపదల కీవలికే సమయుట యో, లేక యజ్ఞాతంబుననైన నెఱుంగంబడుటయో నైయుండెడిని కదా! మఱియు గోగ్రహణఘట్టమున మన భీష్ముడడ్డుపడి యసంబద్ధమగు నొకకాలమానమునుదీసిచూపి వారి మానముగాపాడకున్నచో వారు మరల మరల నరణ్యాజ్ఞాతవాసములు చేయుచు నింక నట్లే జీవితకాలమంతయుఁ గడపవలసినవార లేకద! ఇంతదూరము కార్యకలాపము నడచియుండునా? ఇంతకును వారొకరిఁ గెలువ జన్మింపలేదు. గెలువఁబడుటయే వారిధర్మము. నాయనా! నీ వింత భయమందనక్కఱలేదు. మముఁగెల్చుట వారి కలవికానిపని. మాపరాక్రమము నీవలు సుఁగాఁదలంచుటయే నీకింతవగపునకుఁగతంబు. భృగురాముని గెల్చిన పోటుమానిసియగు భీష్ము నెఱుంగవె! ఈతనిపేరు విన్నమాత్రాన పోటరి యనువాఁడెల్ల బాఱుచుండ, నిఁక నీపాండుపుత్రులన నీతనికొక్క లెక్కయగునె? అపరిమిత బలాఢ్యులును, సంగరకేళీనిపుణులును, అజేయులును, అయోనిజులునునగు గురుకృపాద్యాచార్యవర్గము వారచ్చముగఁ గినిసిరయేని హరుడైన వారి నెదుర్కొనఁ గలాడె! ఈశ్వర వరప్రసాదజుఁడగు నశ్వత్థామ మనపక్షమున నుండ మన మని కడలనేల? ఇంద్రుఁకన్న మిన్నయనందగువాఁడును, సహజకుండలమండితుండును, శౌర్యధైర్యశీలుండును, అసమాన బాహుబలుండునునగు, కర్ణుండుమనపక్షముననున్నాఁడు. ఈతనికీఁగుదురగు నెదిరి నొక్కని నాధర్మపుత్రుపాలఁజూపఁగలమే! తన నిర్వక్రవిక్రమమునకుఁ

దోఁడుగ, నీకర్ణుదానశౌచాది కళ్యాణగుణముల నెంతుమేని, మహేంద్రుండు తన యర్థాంగి కొఱకు కీతని నర్థింపఁ దన సహజకుండలము లొసంగిననాఁడు "దానసంపాదితగీర్తిధాముఁడు కర్ణుం" డనిలోకము లెఱుఁగకపోలేదే! వీరలేకాక బాహ్లీకసోమదత్తాదులకుఁదోడు, మన తోఁబాటుఁ సుఖదుఃఖములు సమానముగ ననుభవింపనెంచి వచ్చిన తక్కటి రాజలోకంబుగూడ నగ్నినైన నుఱుకఁదలంచియుఁ సంద్రాననైనఁ బడఁదలంచియు వేచియున్నది.

—సంజయుఁడు—

(తనలో) అయ్యో, రానున్న చెడు గెంతపంచమున నీతనినోట నిట్టు లశ్లీలములు పలికించుచున్నది! అగ్నియైనఁ బిడికిలింతవాని పాండవు లువ్విళులూరుచుండ, వీరలగ్నినుఱుక సంసిద్ధులయియున్నారట! తుద కగ్గిలోనుఱుకుటయే యగునేమో పాప మీ కౌరవులకు!

అనుకొనుచు సుయోధనుపలుకులు వినుచునేయుండెను.

—దుర్యోధనుఁడు—

ఇఁక నాపాండవులకు మనకంటెఁ బ్రజానురాగంబుగలదంటేని మనకుఁ బదునొకండును, వారికి నేఁడును నక్షౌహిణులు సమకూడుటయే, నీమానసముననున్న యనుమానమును బాపగలదు. ఇట్లయ్యు మాకు సాయమొనర్ప నెంచివచ్చిన వారందఱును, మమువీడిపోయినపుడు, మాబలంబులన్నియు విచ్చిపోయినపుడు, మనవారందఱుం గలసి, వారికె గెలుపొసంగినయపుడు, ప్రారబ్ధకాలం బిట్టిదియ యనుకొన వలసిన దేకాని, మా కితరలోపములవలన నట్టులయ్యె ననుకొనఁ దగదు. అంతియకాని, పాండవులను మాతో సమానులుగ నెంచి యాదరించుటకాని, వారితోడన గలసినయునికికాని, వారికి వెఱచి యేమే నొసంగుటకాని, వారి నెఱిఁగి యెఱిఁగి పొరుటకాని, చేయంజాలము. సమరంబ సర్వవిధముల గార్యనిశ్చయము. ఇఁక నా నిశ్చ

యము, యలవాసుదేవు నిశ్చయము, జరిగితీరవలె. రాచకులములోఁ దలవంపుఁదెచ్చు పాలుపంపక మెక్కడిధర్మమిది నాయనా! జ్యేష్ఠానుక్రమంబగు రాజ్యం బవిభాజ్యంబుగద యనియైనం దలంపవేమి! వేయేల, యింతయైనపిదప నిపుడు పాలొసంగుట మన కెంతయు ధృతిచేటుగాక మఱేమగును? తుదకు ధార్తరాష్ట్రులు ధృతిఁదూలి, పాండవులం బిలిచి, పాలిచ్చి వారి యిచ్చకముంగోరి, వారికినచ్చిన తెరంగున గార్యగతిం ద్రిప్పుకొనిరని లోకమువారలు మము నొనాడుట నీకుమాత్రి మహాయశస్సును దేకమానునా? ఇంతయైనఁ దలంపవా? నాయనా నీవు నను నొప్పించి యొప్పింపను, బ్రతిమాలి నను మతిమాలునట్లొనరింపను, నివియెల్ల నీకొడుకులచావునకును, జేటునకును, సహాయింపజాలకయ యగుఁగాక కాని, యీరీతి నోరువిడిచి నీవు చెప్పుట నెవరు విన్న నేవపడుదురుకదా! వి న్నెవ్వఁగలను? మానధనుఁడనగు నేనెట్లు క్రిందుకాఁగలను?

ఇఁక నీకున్నభయమెల్ల భీమసేనుని గదావిహారమున కేకద! గదావిహారమున నీమూఁడులోకముల నాకీడులేఁడని నీకెఱుక లేమినింతలు వాటిలుచున్నవి. ఎప్పుడైననాభీమునితో గదాయుద్ధముఁ దొరకునా యను వేదనంబొదలుచుండు, నాకింతకాలానకుఁ బనకుఁదా సమకూడిన యీ గదాకదనమున వజ్రప్రహారమున నింద్రుండు గుబ్బలిని కుంభినిం గూలునట్లు భీముంగూలనేసినఁ గదా నాజన్మమునకు సార్థకత! పాండవసేనలకెల్లనాతఁడేకదా మొనగాఁడు! అట్టిమాతఁ డేపడుటతటస్థించెనేని మఱివారిసేన నని మొననిల్చి పోరునల్పఁగల మగటిమి గలాడింకొకఁడేడీ? పాపమాధర్మజుఁ డైదూళ్ళులనైననీఁగోరుచు మనకు వార్తనంపుటకుఁ గతంబైన దీవెఱపేకద! ఇఁక నర్జునుఁడు లేఁడాయని యందువేమో; నాగదాప్రహారమునకు భీముంగూర్చి యెదురుసూచుచుండు నా వలెనే, భృగురాము కరుణనువడసిన యేకవీరాస్త్రశక్తి కెపుడు బలివెట్టుదునాయని యర్జునుకొఱ కెదురుతెన్నులు చూచుచుండు

కర్ణుఁడు లేఁడా! ఇంతమాత్రానికే యింతవంత యేల? నీకొడుకు లోక శ్లోకశ్లై జగంబుల నెల్లం జయింపంగల జగజెట్టు. అట్లగు వీరందఱు నొక్కమొగంబయి త్రోచికొని నడచిరేని, ఒక్క ఫల్గుణునెకాదు, ఒక్క భీమునెకాదు, కౌంతేయుల నెల్లర నొక్కయెత్తున నైచికొన నోపుదురు. ఇక మా సైన్యంబన సారమ్ముల ప్రోవు. వారి సైన్యంబన నిస్సారంపుఁదావు. ఇట్లెన్ని విధముల నీ యెక్కువతక్కువ లెంచి చూచినను వారు మముఁ గెలువ నలవి కాదనుటయే నిశ్చయమగుచున్నది. ఇది యిట్లుండ, మాకు నలవికానిపని యొక్కటి లేకపోలేదు. అది నీ వగపు నుడుపంజాలకుండుటయె. మము మిగులుపని యింకొకటి లేదు. నాయనా, యిఁక నీవు ధైర్యమూని, మాకు జయంబె కోరుచు, నందులకు వలయు ప్రసంగంబుల నుండుటదక్క నింకేదియు వలదు."

ఇంతదూరము తనతండ్రితో స్వవిషయముం గూర్చి ప్రశంసించియుఁ బరవిషయముంగూర్చి ప్రసంగించియు నంతతోఁ దనివి దీరకయ కావలయు, దుర్యోధనుఁడు, సంజయుదిక్కు మొగంబయి "సంజయా, ధర్మనందనుం డెక్కడెక్కడి కొండకోయ జాతులవారి నెల్లఁ బ్రోవుసేసికొని, యేమిసేయ నాలోచించుచున్నాఁడు?" అనియడిగెను.

-సంజయుఁడు—

ధర్మజుఁడా! హేతువాదమునగాని, భీతివలనగాని, లోభముచేతఁగాని, రోషవశమునగాని, సత్యమును ధర్మమును విడువజాలని ధర్మభృద్వరిష్ఠుండగు ధర్మసుతుఁడు యుద్ధము జీవహింసాకరమగుఁ మనవంచన కార్యము లెంతదూరము నడువనీయవలె, మనగర్వము నెంతకాలము చెల్లనీయవలె, నంతదూరమును, అంతకాలమును, నడువనిచ్చియుఁ జెల్లనిచ్చియుఁజూచి, యిట్లెంత కాలమూరకున్నను ప్రయోజనము లేదనియెంచియు, సంగరముకాని తెఱవుగన మరి కార్యము

చక్కఁబడదని తుట్టతుదకు స్థిరపఱచినాఁడు ఆతనితమ్ములొక పెండ్లికిఁ బోయెడువారింబోలియున్నారు. ఇఁక నందున్న నాయకులమాటఁ దలంతుమన్న—నింకెన్నఁడో కదా, మాచేతుల తీఁటుఁబుచ్చుట—యని యున్నవారు. ఆచుఱు కింకేరియందును గానరాదు. అర్జునుని పాశుపతాది దివ్యాస్త్రముల పెంపును భీముగదసొంపును నింపునింపుచుండ, వానిని నమ్మి, యక్కడి వారందఱును ముసురు గవిసినట్లయి, యెల్లపుడును, గయ్యమునకై కాలు ద్రవ్వుచున్నారు.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

సంజయా, మన దిక్కునంగల బలుమానిసు లెవ్వరికింగూడ నసాధ్యులును, నజేయులునుగదా! వీరినందఱను సాధించు మార్గము వా రూహించిరే?

—సంజయుఁడు—(తనలో)

అన్నా! ఈధృతరాష్ట్రుఁడింకను జయమొందఁగల యట్టులే తలంచుచు "పాండవపక్షముననున్నవారు మనబలంబులఁదలంచిరే" యని యడుగుచున్నాఁడు. ఇంత లోభగుణప్రధాను నిప్పటి కింకొకనిఁజూచి యెఱుంగను. నిజపక్షముననున్న వీరుల గొండాడుచుఁ దనకొడుకు బలికిన పలుకులనెల్ల వినివిని నమ్మి, తనవారజేయులనియు, నసాధ్యులనియు, నిర్ధారణమొనర్చికొని, యట్టివారిని సాధించునట్టి మార్గము పాండవులూహించిరేయని యడుగుచున్నాఁడు. ఆశాపాశము లెంతబలవత్తరములైనవి! ఇంతకుమ ధృతరాష్ట్రుని సంశయముంబాపుకొఱకును, ఇటఁజేరి యున్న వారినందఱ నాహవప్రయత్నపరాఙ్ముఖులుగ నొనర్పను, నాకుఁదోచినరీతి నీతనికి జెప్పిచూచెదఁగాక!

(ప్రకాశముగా)

అంబికేయా! "ప్రథమమున దానిని నిర్ణయించుకొనియే కార్యక్రమమున కుపక్రమించి యున్నా"మని వారనిరి.

మనము వారికిఁ జూలీయమి, మనశాంతనవుండు వారి శిఖండి పాలనియు, మనద్రోణుఁడు వారి ధృష్టద్యుమ్ను పాలనియు, మన

రారాజును దమ్ములెల్లరును వారి భీముపాలనియుఁ, గురుకుమార వర్గమంతయు వారియభిమన్యుపాలనియు, మనయశ్వత్థామకర్ణులును ఇతరులచేఁ దెగని తక్కిన దండిమగలందఱును, వారిసవ్యసాచి పాలనియు, మనకృతవర్మ వారిసాత్యకిపాలనియు, మన సోమదత్తుఁడు వారి చేకితానుని పాలనియు, మనశకుని వారి నకులుపాలనియు, మన యులూకాది సుతులందఱును వారి సహదేవుని పాలనియు, నిట్లు మన వారి నందఱ వారివారి వంతుల వరుసను బంచికొని మిక్కుటమగా వేడ్కతో నున్నారు.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

(సాశ్చర్యంబుగ) అట్లయిన నిక ధర్మజుండు సేయున దేమున్నది?

—సంజయుఁడు—

ఏమున్నదా—శల్యసంహారము!

ఈమాటయును అక్కడ పడకపోలేదు సుమా! అపుడక్కడికొందఱు 'ధర్మనందనునకు శల్యుండొక లెక్కయా' యనిరి. ఆపలుకులకు ఆహా! ధర్మజుండు-అనిర్గర్వచూడామణి-మనమున నైన నుబ్బక, శల్యుని శౌర్య ధైర్య సాహసాది వీరజనోచిత గుణగణము నభివర్ణించి, చెప్పి మఱియు "శల్యుంబొడుచుట సామాన్యంబుగా దది హృదయశల్యంబును నెమకఁబోవుటవంటిది" యనికూడ నొక్కిచెప్పి మద్రేశునకు నమస్కరించెను.

వైచిత్రవీర్యా! చూచితె, ధర్మజుని యౌదార్యము! తుదకుఁ దనపై కెత్తివచ్చువారిని మాత్రమేకాక తా నెదుర్పఁబోవువారి నైనను అగౌరవముగ జూడఁజాలని యౌదార్యవంతుం డగుట నెకదా మన మిపు డూహింపఁజాలని తెన్నున జయలక్ష్మి తనకుఁదానుగాఁబోయి యాతనినే వరించునని దలంచుటకుఁ గారణం బగుచున్నది! వారికి దోడ్పాసంగవచ్చిన రాజులందఱును, వారివారియెదుట మనలో నెవ్వ రెవ్వరు వడిన వారివారి నక్కడక్కడనె మడియింతు మని యు

న్నారు. చిచ్చోడింగట్టుకొనియోర్చి అసిధారావ్రత మిన్నియేడులు వారు నడపినను, మీహృదయములు మృదులత వడయమిం దాము పోరొనర్చినను, జరుగనైయున్న యాలమున నౌచితి తప్పినను, ధర్మ చ్యుతి లేదనిగూడ వారలు నిర్ణయించిరి.

ఇఁక నీవును నీకొడుకుగమియుఁ గర్ణసౌబలులును ఏది నిర్ణయిం తురో యయ్యదియె యూర్జితంబగు కార్యంబగును.

ఇంచుకతడవు నీరవుఁడై వేడినిట్టూర్పువిడిచి, ధృతరాష్ట్రుఁడు “సంజయా! ఇఁక నాకొడుకులకు బ్రదుకుఁ దెఱవెక్కడ? ఏమియుం దోఁపకున్న దే: ఇపుడిటఁగూడియున్న వారందఱును, నీ విపుడెన్నిన యచ్చటి వీరానీకము నోర్వవచ్చునే! అది వట్టిమాట. అటు యుధిష్ఠి రుని రాజుంజేయ హరి సమకట్టియుండ, దానిని మన సుయోధనుండు సరకు సేయకుండుట తన బ్రదుకును దుఃఖభాజనమ్ముగఁ జేసికొనుటయ కాదే! ఈ కురువంశమున కెకాక, నిరపరాధులగు నీ కూడియున్న రాచవారికింగూడ గాల మాసన్నమగుట, వీరిని వారింప నాకెట్లు సాధ్యమగును! ఇఁక వగపుఁదక్కఁ గుండెఱాయి చేసికొని రానున్న ముప్పున కెదురుసూచుచు నూరకుండవలసిన దేకదా!

—దుర్యోధనుఁడు—

నాయనా! యేమి నీ వెఱ్ఱితనము! మేమును ధర్మజాదులు నొక్కశిక్షుంబెరిగి పెద్దవారమయి యుండ మాపై నెత్తివచ్చు పాండ వులె జయమందుదు రనునొక్కనిశ్చయం బది యెక్కడ! ఇంతకును నీ మనోదౌర్బల్యమే కారణము.

(అని సంజయుదిక్కు మొగంబయి)

సంజయా, నీనోట నేమాట బయలువడినను, నయ్యది వారిని, వారివారిని వర్ణనసేయుటయె యగుచున్నది. కాని మమ్మును మా వారిని వలంపనైన నొల్లకున్నావు; ఈ రాజ్యలక్ష్మి వారిని సంపూర్ణ ముగ శాశ్వతముగఁ బాయను; దృఢముగ సోత్సాహముగ మముఁ

జేరను, విధిసృజియించియే యుంచుట సిద్ధము. దీనిని మాన్పను మార్పను, నెవ్వానికిని వశముకానిపని.

[కను లెత్తిఁజేసి దుర్యోధనుఁడుసంజయుదిక్కు-సూచుచుండెను.]

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

నాకొడు కున్మత్తప్రలాపంబు లాడుచున్నాఁడు, సత్య ధర్మ నయ పరాక్రమసహాయ సంపన్నులౌ పాండవులను భండనం బున మడియింపఁ దనకగునని తలంచుట తన యహంకారమునకుఁ బ్రధానచిహ్నము. తానొక తెన్నునఁ బ్రబలబలుండె యగుంగాక కాని, పెనఁకువ యెల్లని మేలగు నె!

సంజయా! ఇంకను నాకొక్క సంశయమున్నది.

—ఇపు డీయాహవమునకుఁబురికొల్పుచు మామాట యట వచ్చినపుడెల్ల నుల్లికుట్టు మాటలచే వారల నుడికించుచుఁ బాండవు లకు ధైర్యముగొలుపు వా రెవ రచ్చటఁగలరు?—

—సంజయుఁడు—

అంబికేయా, పాండవసాహసాగ్నికి ధృష్టద్యుమ్నాజ్యమె సహాయము. మఱేమికావలయు? కౌరవసేనాసముద్రంబునకుఁ దా నొక చెలియలికట్టయై నిలతునని, వారికిఁ జేయూతనొసంగె.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు— (అధైర్యముతో)

కుమారా! నీకును, నీపరిజనమునకును, మనధరణిలో సగము చాలు; తక్కినసగమును ధర్మనందనునకొసంగి నెమ్మదిగ బ్రదుకుట కంటెఁ గురుసంతతికి శాంతిమార్గము మఱిలేదు.

సుయోధనా, మది నరమరలేక పలికెదవినుము. ఇపుఁడీ యుద్ధము నాకెకాదు. మనపెద్దల కెవ్వరికిని నుచితముగఁ దోఁపలేదు. ఇంతియ కాక గురుగాంగేయాదులు తెంపునఁ బోరికింబోరరు. కావున నీ పోర గెలుపొందుట మనకుఁ బొందని కత యగునొకా యని తోఁచెడిని. తనకుఁ బ్రత్యేకవైరియగు నర్జునుపైఁ బగసాధించుకొను

టకుఁ గర్ణుండును, మనవంశము నిరంకురము సేయఁగృతనిశ్చయుఁడయి తద్విధాన మలజూదమునాఁటనే తనపాచికలతో నుపక్రమించిన సౌబలుండును, సంఘనియమములనైనఁ బాటింపనొల్లని మూర్ఖచిత్తుండును దుంటరియునగు దుశ్శాసనుండును, నీకెందాఁక మంత్రాంగము సేయుచుందురో యందాఁక మనకు కులక్షయముతప్ప నింక నేయొకటి యెటులఁ జరుగఁగలదు? భీష్మాదులు మనసిచ్చి యనిచిచ్చుం జొచ్చువారు కారుసుమీ!

—దుర్యోధనుఁడు—

భీష్మద్రోణులు యుద్ధమొల్లరనికదా యంటివి. కాని వారి సాయముననె జయశ్రీ గొనిరాఁగలను. కర్ణశకుని దుశ్శాసనులు నీ కంతచుల్కనగాఁదోఁచినను, వారే ప్రధానులు. వీరునాయండనుండ, నాకార్యదశ మఱితిరుగదు. నాయనా, నన్నింకను మోమోటమి పెట్టకు. దాపరికమేల, వాఁడిసూదిమొనమోపినయంత నేలనైన నేను వారికీయఁజాలను.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—

సుయోధనా! నీకిపుడు నాపలుకులంత పథ్యములు కాఁజాలవు. నాకు వయోధికత కతమునఁ బుత్రవ్యామోహ మెంత యధికమగుచున్నదో, నీకు నహమికకతాన మూర్ఖ్యము నంతవిజృంభించుటఁ బాండవేయుల కేమియునీయ ననుచున్నావు. నావార్ధక్యమును, దన్మూలమున నాకుఁగలిగిన మానవసహజ హృదయదౌర్బల్యమును, నీవు స్వపక్షబలముగా నెన్నుకొనుచున్నావు; కానివజ్రఘాతంబువలనఁ గొండలు పిండియగునటుల భీమగదాదండ ప్రహారంబువలన నీసేనయు, నేనుంగుల గములును, నేలఁగూలఁ దద్రక్తధారలు సెలయేటి కాలువలై పారుచున్నపుడుగాని, నామాటలు దలఁపునకు రాఁజాలవు. విజయుని బాణపరంపరలచే సైనికులెల్లరు నేలఁగూల, సమరావని ఘోరవన ప్రదేశముం దలపించుచుండు సమయానఁగాని నాసూక్తులయాచితి

గ్రహియింపఁజాలవు. వేయేల! పాండవస్కంధావారమును, దనమంత్ర రక్షణ కళాకౌశలమునఁ గాపాడుచు, కౌరవసేనలనెల్లఁ బుడమింబడఁ జేయుచుఁ గృష్ణుండతి సమ్మోదంబునఁ బాండవులయెడఁ బరమాప్తుండయి ప్రవర్తించుచుండ, నీవుద్రోవయుఁదెన్నును గానలేక, యాకసముదెసం జూచునపుడు కాక యంతయుజూచినంతఁగాని పరితృప్తిం జెందని మూర్ఖుంబోలె, నీవు మతిమంతుండవు కాఁజాలవు.

ధృతరాష్ట్రుం డిట్లుపన్యసించుచుండ, దుర్యోధనుండు మౌనమార్గముపెట్టుకొని నిలిచియుండెను.

—ధృతరాష్ట్రుఁడు—(తనలో)

నేనింతఁదలంచుచుంటినేకాని, యేమో, నాకొడుకులె జయమందుదురేమో! జయాపజయంబులు దైవాధీనంబు లందురే? కాని, జయశ్రీకాంతుండగు నా శ్రీకృష్ణుఁడె యాదిక్కుననుంట మాజయమునుగూర్చి సందియమునకుఁగారణమగుచున్నది. 'నిరస్త్రపాణినైయుందు'నని యర్జునసుయోధనులతో ననియె నాయదు శేఖరుండని యెంతుమన్నను, ధర్మనూక్ష్మాన్వేషియగు నైతికుఁడుగదాయని కుందవలసి వచ్చుచున్నదికాని, కానిచో, నాకొడుకునున్నతికిని, ఆతని చతురంగబలసమ్మేళనమునకును వెఱచి వానినోరులు కన్నెత్తిచూడనైనఁ జాలుదురే! బలరామునొద్ద గదారహస్యము నెఱింగిన మాసుయోధనుతో సరిగదా గదాకదనము; భీముఁడీతనితోఁదులయగునా? సుయోధను ధనమెల్లఁ గదయేగద! కర్ణుఁడార్జించిన యేకవీరాస్త్రప్రదీప్తి కాయర్జునుండు నిలువఁగలఁడా! ఇట్లు భీమార్జును లిరువురును నిర్జింపఁబడిరేని, యిఁకపాండుపుత్రులఁగలవీరుఁడేఁడీ! పాండవుల పంచగ్రామసంధి వార్త కిదియేగద కారణము! ఇకమిగిలినది ధర్మజునికోపదవానలము. అది తొలుత నేమియు లేనటులనేయుండి, యంతయు నైరణయే యని స్థూలదృష్టికిఁ దోఁపఁజేయుచున్నను, తుదకేమిగాఁబరిణమించునోయనుజంకుమాత్రము సూక్ష్మదృష్టికి సదాకలిగించుచునేయుండును. ఏదియెట్లున్నను పాండవులశక్తి దైవశక్తిగానెఱుంగకతప్పదు. మనవారిది కేవలము మానుషశక్తి.

(ప్రకాశముగా) సంజయా! ఏకాలమందైనను మానవశక్తికి దైవశక్తిలోఁబడియెన్నే!

అనిసుయోధనుఁ దనచేతం దడవుచు:—

పుత్రకా, అగ్ని దేవు నుపాసించి కేతుస్ఫురణాదికంబులగు సంగరపరికరంబులనర్జునుండు వరంబులుగాఁగొనియున్నాఁడు. ఇంతియ కాదు; ధర్మదేవతయు వసుదేవుండును వాసవుండును ఆశ్వినేయులును పాండురాజుతోడిరాజులును వారికొకకీడునుం బొరయకుండఁగాపాడు చుందురు. కావున భీష్మద్రోణప్రముఖులకునైనఁ బాండవులం బరిభ వింపరాదు. ఇది తథ్యము. దైవబలసంపన్నులగు పాండవులననిం గెలు చుట యసాధ్యము.—అని యుచ్చైస్స్వరంబునఁబలికి మిన్నకుండెను.

—దుర్యోధనుఁడు——

నాయనా, పెద్దవాఁడవగు నీతోనేనేమిచెప్పఁగలను! దేవతలు వారికే సాయముసేయువారనియు, మాకు సాయముకారనియు నను చుంటివికదా! రాగద్వేషావేశమున పక్షపాతవృత్తినొందిన వారేటి దేవతలు? అట్లగుట దేవతలుకానివారిసహాయము మాకును వారికిని సమానమెయగును. కావున దైవసహాయము, విధివిధానము, మొద లగు నీమునలితనంపుఁబిచ్చి పలుకుల కేమిలే !

పెచ్చుపెఱిగివచ్చు కార్చిచ్చునార్పను, బాషాణవర్షంబు వా పను, మహాసముద్రముపై నీళులనభిమంత్రించి తత్ప్రదేశము భూభా గముగమార్చిదానిపై సేనను నడిపింపను,వలసినచోట నభిమంత్రించి జలంబులనుత్పన్నంబగునట్లొనర్పను, నానాక్రూరసత్వసంరంభంబుల నిట్టిస్తంభనంబొనర్పను మిత్రశత్రు విషయంబులైన శుభాశుభం బులు వలయుభంగి నావహింపను, నే నేర్తు. నానావిధకార్యసిద్ధి ప్రదంబులగు మంత్రాద్యనుష్ఠానంబుల సకలవిధదేవతల నారాధించి యున్ననాకుంబోలె వారికిని మహామహిమంబులెకలవేని, వారన్ని యేఁడు లడవులఁ గడునిడుమలు వడనేల? ఇంతమాత్రమూహింపవా; ఇంతయేల! పిపీలకాదిబ్రహ్మపర్యంతముంగల జగదీశుని యనంతలీలా

విశేషంబులు మొదలు పాటకజనముల సమక్షంబున నెఱపు మాంత్రికుని కనికట్టువిద్దెలవఱకును గల విశేషంబు లశేషంబుగ నెఱింగిన ననుగూర్చి, నావిజయముంగూర్చి, జంకును, సంశయమును వలదు. నేనేయలిగితినేని వారినిసురలైనను రక్షింపఁజాలరు. మఱియు దేవత లలిగి వారికపాయము వాటిలఁజేయదలంచినను, నేవారింపనేర్తు.

ఇట్లాదుర్యోధనుఁడు తనతండ్రితో నాడుచుండ, కర్ణుఁడు ధృతరాష్ట్రుని సరకుసేయక, దుర్యోధనునకుఁ బ్రియంబుదోఁపఁజేయనెంచి, స్వసామర్థ్యముంగూర్చి క్రావలయు, ధుర్యోధనుం జూచుచు చెప్పఁబూనినాఁడు.

—కర్ణుఁడు—

ప్రభూ, నానేర్చినయస్త్రవిద్యగురునాగ్రహమున నాస్ఫురణం దప్పె ననుకొనుచున్నారేకాని మద్గురునారాధించి, యాతనికరుణను మగుడవడయుట వీరెవ్వరు నెఱుంగరు. ఇఁక నిక్కముగ నే నలిగితినేని దేవతలేని ననుగన్నెత్తి చూడఁగలరె! కర్ణుని దూలనాడ బుట్టిన యీగురుగాంగేయాదులు నీకడనె నిలచి చూచుచుండ విజయమ్ము నీకుంగరతలామలకమ్ము సేయుదును. నీకాసంశయమువలదు.

విదు:-(తనలో) విజయుం డాదెసయట: విజయం బీదెసయట! ఎంతయసందర్భము!

—భీష్ముఁడు—

రాధేయా, నీవెక్కడ? అర్జునుండెక్కడ? ఏకవీరాస్త్రమును సర్పముఖశరమును, గలవనిగర్వించుచున్నావేకాని, నరునకు బాసటమైన నారాయణునిచే నయ్యవి వ్రయ్యలయి తునియలై, బొడిపొడియై నేలరాలగలవని యెఱుఁగకున్నావు. పసులంబెట్టించునాఁటి యవ్వి వ్వచ్చు మచ్చునింతలోననె మరచితే! ఇంతకును సూతసూతివిగదా!

(తనలో) ఈతనినూఁతనేసికొనియేకదా యీసుయోధనుడింతవడి నడచుచున్నాఁడు—ఎట్లైనను దేశారిష్టముమాన్పను, జనక్షయమునుడుపను, జ్ఞాతివర్గమును చేతోమోదమున నుంపను, కౌరవసామ్రాజ్యమున నిపుడు తేజితమగుచున్న దౌర్బల్యము వాపను, పాండవసహాయము కౌరవసంపదకుం దోడుసేయను, కురుసమ్రాట్పదమా

నంగీకరింపక స్వాతంత్ర్యము స్థాపింపుకొననెంచి కట్టుగట్టియున్న సామంత రాజులనందఱ నడంపను, నేనెన్నియుపాయము లాలోచించి చూచినను, ప్రయోజనములేకున్నది. పరాక్రమమున శరవిద్యాపాటవమున భండనపాండితీ ప్రభావమునం బార్థునకేమాత్రమును ఈకర్ణుఁడు దీసిపోఁడని నేనెఱింగియు, ప్రభుభక్తి తత్పరతచే లోకకళ్యాణ ప్రణాళిక నీతఁడు వరమమున్నాఁడుకదా యని యీతనిఁదనప్రయత్నమునుండి విముఖుంజేయ నేనెంతెంతమాటలాడినను ఈతనిపూర్ణ్వటిమ మదెంత కలదోకాని, సుంతయు దలంకకున్నాఁడు. తుద కేమిమాడనయి యున్నదోకద! అయినను ధృతరాష్ట్రుం గదల్చిచూచెదంగాక!

అని భీష్ముండనుకొని ధృతరాష్ట్రింజూచుచు మరలనందుకొనెను,

భీష్మ:-అంబికేయా, జ్ఞాతులు తమలోఁదాము పొందికతో జీవింపనెంతురేని సంఘీభావంబునం గలుగు సంపదతోఁ జెలంగుదు రట్లు కానివో పేరుమాసిపోవుదురుసుమా. మఱియు జ్ఞాతులతోఁగలసి సంభాషణయును, సహజీవన సహభోజనాది సత్కారంబులును సవినయ వర్తనంబులును, నిహపరసాధనంబులనికూడ పెద్దలు చెప్పుచున్నారు. ఇంతదెలియక సమరంబున మీ రర్జును నిర్జింపం దలంచుచున్నారు. కానియాతనితోఁబోరి మానప్రాణంబులఁదక్కించుకొనంగలవాని నొక్కనినైనంజూపంగలమే! యుద్ధమునేయఁగోరికదా-వారు కలరు: వీరుకలరు; వారౌదురు వీరౌదురు;-అని మీరూహింపుటలు! ఇంతయేల: ధర్మజునే నీలోనికిందెచ్చికొనినచో, నాతఁడే మనకన్నింటికింగాఁగలఁడే! ఇంతయెఱుంగవే!

బాహ్లీ:-వైచిత్రవీర్యా, ఇదియంతయుంజూడ, నీసామ్రాజ్యపతన హేతుభూతమొనాఁ దోఁచుచున్నది. ఇపుడీ సుయోధనుపట్టుడిపింపజాలమేని, కురుసంపదయు, శంతనుసామ్రాజ్యగౌరవమును, కరినగర రాజరాజేంద్ర బిరుదమును, నశించిపోవునుగదాయనియెంచి, యీతని నెంతవారించినను, వెనుకకుతగ్గకున్నాఁడు. కానయియున్న కురువంశ వినాశ మంతబలవత్తరమయి యుండనోపు! ఓపినంతవట్టు మనము

చెప్పి చూచియు కురుసంతతిని వినాశమునుండి తొలగింపఁజాలమి, మనకార్యములకైనను మనము కర్తలముకామని స్పష్టపడుచునే యున్నది. ఇఁకనైన మనము విచారము తొలంగియుందుముగాక!

ధృత:-నందనా, నీకు నేనెటులనో, యీబాహ్లీకుండును నట్లేకదా! నీయెడవాత్సల్యమున నేకదా యీభీష్ముండింకను నినువీడంజాలక నీకు హితములుగఁజెప్పుచున్నాఁడు. నీవలన మన్ననల నందఁదగిన భీష్మ బాహ్లీకులును, నేనునుంగూడ నినుబ్రార్థింపవలసివచ్చుచున్నది. ధర్మజునకుఁ బాలీకున్నమాత్రేగాని నీకుఁదోఁచినదియైన నోసంగుము. రాజులిచ్చువారేకాని పుచ్చుకొనువారు కాకపోయినను పాండవుల యీ యడిగికోల్తనమునందే నీచేయిమీఁదగుట సువ్యక్తమగుచుండ లేదా! "జ్ఞాతులకుఁ బాలీక వారినడవులంబట్టించె సుయోధనుం" డనుమాట కలకాల మియ్యిల నిలఁగలదు సుమీ! నీవెందఱకీయలేదు! ఎందఱు నీచేఁ దనియలేదు! మఱియింకను నాలోచనకుఁదావులేదు. తరుణము మించనీయకుము—ఔ ననుము.

మితిలేనియుద్వేగము నందినాఁడు ధృతరాష్ట్రుఁడు; జేవురించినమొగముతో నిలచియున్నాఁడు దుర్యోధనుఁడు; కర్ణునిదెసమొగంబయి అదె, యేమో పలుకు. చున్నాఁడు ధృతరాష్ట్రుఁడు.

"కర్ణా, నీ బీరములు కార్యరంగమున కక్కఱకువచ్చునవియే యైనచో, నాఁటిగోగ్రహణఘట్టమున నర్జునుచే నిహతుండు కాకుండ నీతమ్ముని గాపాడుకొనకుందువే! నాఁడు నీకాలు సేతులాడకుండఁ జేసిన వాఁ డొక్కనరుండే: ఇపుడో! ఆతనికిఁదోడుగ నరదంపు మొగల పైనున్న వాఁడాదినారాయణుండు; ముందునడచువాఁడు గదాధారి యగు భీముండు; అంగరక్షకమైవచ్చునది యనుజతనుజవర్గము; నాఁ డొక్కఁడైవచ్చు నర్జును నిర్జింపఁజాలని నీ విపు డిట్లువచ్చువానిని గెల్తుననుట నోరుచేటుకాదే? నీమత్సరపుమాటలు మాసుయోధనుఁడెంతయు నమ్ముకొని యింతలు సేయుచున్నాఁడు. ప్రభుభక్తియను

పేర భృత్యుఁడాడుపాటిమాటలచేతనే, మా వంశమునకు మచ్చదెచ్చి నావు. ఔరా! కాలమహిమ! భరతవంశపు బ్రదుకెల్ల తుదకు నీ పాలనా పడియెను! ఇఁక నీ వీరాలాపములు గట్టిపెట్టుము.

గాంగేయాంబికేయుల కటూక్తులచే సంక్షుభితమానసుండై కర్ణుండు భీష్ముంజూచుచు:

కర్ణు:—నాపరాక్రమసహాయము నీకు లేకుండుఁగాక! సమరావని నీవు పడుటఁ జూచినఁగాని నేనాయుధముల ధరియింపను. కార్యదశ నెఱిఁగి నావిక్రమముజూపెదఁగాక—ఇదెయస్త్రసన్యాస మొనర్చుచున్నాను.

అని తనబాణతూణీరమ్ముల నేలఁదిగిచి అచ్చటు వీడి దుర్యానమ్మున శరవేగమ్మున వెడలెను.

భీష్ముఁడు:-సుయోధనా, కర్ణుండాడినంతయుఁజేయంగలాఁడు ఇంతనుక జరిగినఘట్టములఁదాజేసినయంత లేసి బాసలలో నేదేని వీటిఁబుచ్చెనే! ఆడినంతయుఁజేయంగల కర్ణుఁడే యలిగిన నాహవమ్మున బాప మా కౌంతేయుల కెట్లు బ్రదుకనగును!

ఏదియెట్లు కానున్నను, నీవుభృత్యునాతగాఁగొని, పెద్దలను విశ్వసింపక క్షత్రసామాన్యధర్మము ననుసరించి యుద్ధము సేయక మానవు. ఇది నేనెఱుంగుదును.

పౌరుషమునకెట్టి లోపమును రానీయక కర్తవ్యాకర్తవ్యముల నెఱింగి మెలంగుచున్నవాఁడను నేను; పరాక్రమప్రధానుఁడై, కార్య పరిణామము నూహింపలేక, భృత్యుజనార్హమునుకొని వీరాలాపము లచే నిన్నుద్రేకింపజేయుచున్నవాఁడు రాధేయుఁడు. నీ విభిన్నప్రకృ తుల విభేదమునించుకయు నెఱుంగఁజాలకున్నావు. నాసమరవిధానంబు నీవును, ఈబాహ్లికాదులును ముందెఱుంగఁగలరు. సూతసూతింబోలె వాగ్రణమున నీకుజయంబు నేజూపంజాలను. ఎదిరిచందంబును జయా పజయంబుల పోడిమియు నెఱింగినవాఁ డెవ్వండును జయలక్ష్మి తన యరచేతనున్నట్లు వలుకంజాలఁడు. ఊరక యలుకయేల? ఇపుడీ వ్యాజమున భాణతూణీరములువీడి, తనకురాఁదగునోటమిఁ దప్పించు

కొనఁజూచు నీకర్ణునిమగఁటిమి మనకు విదితంబయ్యెఁగదా!

బాహ్లి:—(తనలో) అవినీతుండునుకర్ణపక్షపాతియునగునీదుర్యోధనుఁడపఖ్యాను రాగియగు రోఁగిలాగున స్వవినాశహేతుభూతములగు కర్ణుపలుకులె యమృతోప మానములుగ నెంచి కావలయు నేమోపలుకుటకు మఱలఁ దలపడుచున్నాఁడు.

—దుర్యోధనుఁడు—

పితామహా, తెలిసియొ తెలియకయొ నీవు తొలినుండియుఁ బాండునందనులె యుద్ధమున గెలువఁగలరని నిశ్చయించుచున్నావు. కాని నేనుమాత్రమునిన్నును, బాహ్లికుని, గురుని, ఇంకందక్కినవారిని, నమ్మి యుద్ధమునకు సిద్ధపడుచున్నాను. జయమువడయుట కీబలం బులు చాలునని నేను తృప్తినొందకపోలేదు. కాని యిపుడీగతి మీ రును మీరునుంగలసి వాగ్వాదంబులఁ బెంచుకొనుటచే నేనొక నిశ్చ యము నొందవలసివచ్చినది.

కర్ణుఁడును, దుస్ససేనుఁడును, రణరంగమున విరోధిసైన్య ములఁ దునుమాడుచుండ, సౌబలుండు మంత్రరక్షణ మొనర్చుచుండ నింకను న్యాకొరులేల? మాతండ్రి రాజ్యపాలనారంభ కాలమునాఁటి కంటె, కురుకాలమునాఁటికంటె, శంతనుకాలమునాఁటికంటె, బహు యోజన విస్తీర్ణమగు నేలమాకు దక్కఁగలదు. ఇపుడీయుద్ధమువలన జ్ఞాతిచ్ఛేదమగుటయేకాక, వారికి సాయ మొనర్ప నెంచివచ్చిన రాజు లెల్లరుంగూడ రణమునఁ గూలుటతోనాఁగక, కురుసమ్రాట్పదము నంగీకరింపక, కట్టుకట్టి స్వాతంత్ర్యము నెలకొల్ప నెంచిన రాజలోక ముంగూడఁ దెగఁగలదు. కనుక, వారివారి రాష్ట్రములెల్లమముఁ జెందుటను కురుసామ్రాజ్యము ద్విగుణీకృత సామర్థ్యముతోఁ బునః ప్రతిష్ఠితము కాఁగలదు. ఇట్టి మా నిర్ణయము నీతియొ, యవినీతియొ తుట్టతుదకుఁగాని యెఱుఁకపడదు. ఏదియెట్లున్నను మానిర్ణయమునకు భిన్నముగామాత్రము మేము నడచువారము కాము.

ధృతరాష్ట్రుఁడు–"నాబ్రతుకెంతదుఃఖభాజనమైపోయినది!"అనియనెను

—విదురుఁడు—

వైచిత్రవీర్యా, మనవారు తమలోఁదామే అభిప్రాయభేదము లొంది విరసంపు వచనములచే మనోవైకల్యము నొందుచుండుట మనకు దౌర్బల్యము నాపాదించుటతో నాగక, మన పగఱ కది మార్బల మగుచున్నదని గుర్తింపఁ జాలకున్నారు.

కొడుకునోడంబఱుమనియు, పాండుసుతులకు రాజ్యమున నొకభాగమిమ్మని యు ఒకతెన్నున బాహాటముగా ధృతరాష్ట్రుఁడు చెప్పుచునేయున్నాఁడు. యుద్ధము మహాజనక్షయకారణ మగునుజుమాయని కుమారుని దురూహల వారింపఁబ్రయత్నించు చునే యున్నాడు. ఒకవంక తనకొడుకు లేల గెలుపొందరాదనుఆశనుగూడఁబొందుచు నే యున్నాఁడు. అది కాదందుమేని, మరల, నాంబికేయుండు సంజయుదిక్కు-మొగంబయి- "సంజయా, నిను వీడ్కొలుపుసమయాన అర్జునుం డేమనియెనో తెలిపితివి కావు"-అని సంజయు నడుగనేల?

సంజ:—(తనలో) ఔరా, ఎంతయవివేకి యీతఁడు! ఇంకను "అర్జునుండే మనియె" నని యడుగుచున్నాఁడు!

(ప్రకాశముగా) తన తండ్రిపాలిమ్మని ధర్మజుఁడు కోరినను, ధార్తరాష్ట్రులు లోభమదక్రోధాన్వితులై దర్పమున నీయరేని, తన బాణాగ్నిజ్వాలలను వారలనెల్ల వరుసంబెట్టియె యాహుతిచేసెదనని యర్జునుండు పలికి కడకు నీకుఁబ్రణామంబొనర్చితి ననీ, నాయెదుట నినునమస్కరించి, ననుఁగౌఁగిలించుకొని, నాకునమూల్యాలంకారాది కమనీయవస్తువులొసంగ, నేనును బాండవులకడను, వాసుదేవు సమ్ముఖమునను, సవినయంబుగ సెలవుగైకొని దేవరకిదియెల్ల విన్న వింప వడివడి వచ్చితిని.

'అర్జునుండేమనియె' ననుప్రశ్నము ధృతరాష్ట్రుముఖమునుండి వెడలిన యంత నాసభనున్నవారందఱును మొగమొగాలఁ జూచుకొనుచు మఱియట నుండనొల్లక యొకరొకరే లేచి వెడలిపోవుచుండిరి. దుర్యోధనునకుఁ దోడొసంగవచ్చిన వారం దఱును నసంతుష్టినొందుటయు నాతనియెడ ననాదరము నొందుటకుఁదోడుగ సేవ

నొంది, సభలో మతితడయఁజాలకుండుటయే, సంజయోపన్యాసఫలశ్రుతి కావలయు!

'అర్జుననిశ్చయము' సవివరముగ సంజయుండు దెల్పుచున్నంతసేపును దుర్యోధనుఁడు సంజయునెడ ననాదరంబును ఫల్గుణునిపట్లఁ దూష్ణీంభావమును జూపుచు వినుచుండ, ధృతరాష్ట్రుండును టెచ్చవడి కొండొకవడి యూరకుండియుఁ దనకొడుకే జయింపనోపునో యని తనమనమున ననయము ననుకొనుటను కావలయు మఱల సంజయుంబిలిచి:—

"కౌరవపాండవశిబిరంబుల రెండింటినింగూడ నీవెఱుంగుదువు. వీని తారతమ్యంబులఁగూడ గుర్తించి యున్నావుకదా; ఇందెవరు గెలువగలరో మాతము చెపుమ—"

అని యడిగెనుగదా! ఇందు నిస్సంశయముగ దురాశాపిశాచావేశము దక్క నింకేముండగలదని యూహింపఁగలము! ధృతరాష్ట్రహృదయముఁ బరిశోధింప నీతనిప్రశ్నములందిమిడియున్న భావములకన్న పాఠకుల కింకేమి యాధారము?

—సంజయుఁడు—

(విసుగుఁదలతో) అంబికేయా, అది నన్నడుగఁదగినప్రశ్న కాదు. నేనుచూచినది చెప్పితిని. నేనుగ్రహించినది నీకుఁదెల్పితిని. పాండవులు నీసమక్షమునఁ జెప్పుమనినది చెప్పితిని. అంతియేకాని, యుద్ధమున నెవరోర్తురు; ఎవరుగెల్తురు; అనునీప్రశ్నముల కుత్తరము చెప్పువాఁడు మీయయ్య సాత్యవతేయుఁడు. ఆతనినసద్భక్తి నారాధింపుము. ఆతఁడు ప్రత్యక్షంబుకాఁగలఁడు. ఇంతకును నేనక్కడ వడిన మాటలు చెప్పుచున్నంతవడియు, నీవును, నీమానసంబున వారివారి బలంబులనెల్ల లెక్కలువెట్టుచు జోడించుచు బోలించుచు బలాబలంబులనెల్ల సరిచూచుకొనుచునేయున్నావు. ఈమాత్రము దెలియకున్నా ననుకొనుచున్నావా? గాంధారియు మీయయ్యయు నిశ్చయవిదులు; వినీతిరతులు. నీసంశయములఁ బాపసమర్థులు. నాకంతవట్టు పట్టువడదు.

* * *

గాంధారి సభకువచ్చి కూరుచున్నది. వ్యాసమహర్షి యుఁ బ్రత్యక్షమైనాఁడు.

వ్యాసు:-సంజయా, మీామీా ప్రసంగవిషయము నాతపోబలంబున నెఱింగితిని. నీవు సమస్తంబు నెఱుంగవలంతివి. రాజడిగినదానికి నీయెఱింగినంతవట్టుఁ దెలియఁజెప్పుము.

సంజయుఁడు:—మహాప్రసాదము—

(ధృతరాష్ట్రు దిక్కు మొగంబయి) నేనలవాసికేమిగాని జగమ్ములనన్నిఁటిం దనవశముచేసికొని ఆవలనున్న శ్రీకృష్ణునకు సముండగువానిని, సారథియెయగుఁగాక, నిరస్త్రపాణియెయగుఁగాక, మన పక్షమున నొక్కనింజూపుము-చూతము. ఎంత చెప్పినను మిగిలిపోవు చుండు చరిత్రముగల నావాసుదేవుండు, నరునకుబాసటయై, యాతని సర్వసమరసాధనంబులయందును సూక్ష్మరూపంబునం బ్రవేశించియైన సర్వవిధముల విజయునకే విజయంబు సమకూర్చు; ఇదియెంతయు నిక్కవము. ఇఁకవారికిఁగల మానవబలం బెంతుమన్న భీమార్జునుల బలముచాలదా మూఁడులోకములఁ బూదిచేయుటకు! వారి యా ధారసర్వస్వమును దైవబలమే. ఇంకొకదానిని వా రపేక్షింపరు. వారికేకాదు. ఎవ్వరికైనను దైవబలమే బలము. అట్టి దైవబలమెట్టిదో దేవుండననెట్టిఁడో తెలిసికొననెంచెదేని, యదుగు మదె కృష్ణద్వైపాయనుండిందె కలఁడుగదా!

అని సంజయుండూరకుండెను. సాత్యవతేయుండును గొంతతడవు శ్రీకృష్ణుని మహత్త్వంబును, వాసుదేవశబ్దార్థంబును, మహాపురుషులజీవితములయందలి స్వార్థపరత లోకకళ్యాణ ప్రణాళికగాఁ బరివర్తనమునొందుచందంబును, విద్య-అవిద్యల లక్ష్య లక్షణంబులును గౌరవపాండవ గుణాగుణ విభాగంబును ధృతరాష్ట్రునకెరుకపఱచి, తుట్టతుదకు సుయోధనునుపలక్షించి,—"కుమారా, మనకీసంజయుండు పరమాప్తుండు. సమ్యక్ జ్ఞానముగల యీాసంజయునుపదేశంబుచొప్పున శ్రీకృష్ణునివఱకుఁగుఁ జొచ్చెదేని నీకిహమున సంపల్లాభంబును, బరమునసుగతియు సమగతిం జానొందఁ గలవు" అనియనెను.

—సుయోధనుఁడు—

పాపమా కృష్ణుఁడుజగములనన్నిటిం దిగమ్రింగఁ జాలువాఁడె యగుఁగాక! సృష్టినంతయు రక్షింప దక్షుండెయగుఁగాక! ఆతఁడర్జు నుని చెలిమిఁకాఁడని చెవులారవినుచుండియు, మనసార నెఱింగియు, నా కొకప్రమాదము ప్రభవించునో కా యను శంకామాత్రమునఁ గృష్ణు నాశ్రయింతు ననుమాట వట్టిమాట! నా కీజడిపింపులేల?

—గాంధారి—

నాయనా, లోకము మనలను గర్వులనియు, నసత్యవాదులనియు సాధుబాధకు లనియు నిందించుచు, బుద్ధివ్వదిట్టుచుండ మనకాయువును, శ్రీవిభవంబునుదొలంగును. స్వజనంబులెడ వెట్టుదురు. నిష్కంటకమగు నీచంద్రవంశమ్మున, నీవెట్లుబుట్టితివిరా! అర్జవశీలురగునీతాతలనాటి యీసామ్రాజ్యము నేలగోలుపోయెదురా! పూరునికాలము నుండియు లేని యీమాత్సర్యము నీకెట్టులబుట్టెనురా? మీకును పాండుతనూజులకును సమాన విద్యాశిక్షలే ప్రసాదింపఁబడినను, వివేకాదిసద్గుణములును సమయజ్ఞతయు వారికలవడ,అవివేకమును, అసమయకార్యచింతయు, అనుచితకార్యదీక్షయు నీకెట్టు లలవడెనురా, తండ్రీ! శిక్షనొసంగిన గురుజనంబును, ప్రసాదించినవిద్యయు, ధార్త రాష్ట్రులకును పాండవేయులకును సమానమె యయ్యెను, మింటినుండి పడియెడు వర్షబిందువు శుక్తియందును, తప్తతైలమందును, నొక్కటియెయయ్యెను, భిన్నభిన్న పరిణామములు చెందినట్టు లయ్యెను గద! శిక్షితుల సహజశక్తుల నభివృద్ధిపఱచి వారి నైసర్గిక గుణములంబలపఱచి, వెలికిదీయుశక్తిగల విద్య ధార్తరాష్ట్రులయెడ నిట్లు ప్రమాదకరమును, పాండవులయెడ సంస్తుత్యమానమును అయ్యెనే! ద్రోణా చార్యుని శరవిద్యాశిక్షయును, బలరాముని గదాపాండితీశిక్షయు మనవినాశమునకే యయ్యెనా? ఎవరిమనోవాసనల ననుసరించి వారి కాయావిద్యలయ్యాయిశక్తుల నిచ్చి నవి; కాని నీకుఁగర్ణుని మంత్రాంగమును వారికిఁ గృష్ణుని మంత్రరక్షణయు లేకుండి నచో నింతయలమట కలుగకుండునోటు! ఇపు డీయనిమొన నిలవలంచినవారికిఁగల ప్రత్యేక ప్రత్యేకస్వలాభచింత లవెట్టివైనను, మన భరతవంశము నిర్మూలనమగుట యు, భారతభూమి నిర్వీర్యమును నిస్తేజమును నగుటయు, ధార్తరాష్ట్రుల కపకీర్తి

యుం బాండవేయులకుం గీర్తియుం గల్గుటయే పర్యవసానముగం దోంచుచున్నది. నాయనా, వారిపై నీకెంతమాత్సర్య మున్నను, నీపయి రానయియున్న ముప్పు చొప్పు నూహించియైన నొకింత నీ పట్టుదుపఁజాలవా? జనులందఱు నైకకంఠ్య ముగ 'వలదు వల' దన్నకార్యముమాత్ర మెన్నంటికిని సఫలతం జెందనేరదుసుమా! జనబాహుళ్యపుటూహయే భగవన్నియామకముగ గుర్తింపుము.

* * * *

దుర్యోధనుఁడు తల్లిమాటలకు గంటువెట్టుకొనిన మార్గమున మార్వులుకకుండెను.

* * * *

—వ్యాసుఁడు—

ఆంబికేయా, నీవుచెప్పఁదగినంతవట్టు నీ సుతునకుఁజెప్పియే యుందువు. గాంధారియుం దనకుం జేతనైనంతదూరము వాయోడక చెప్పిచూచినది. సంజయుం డును బ్రయత్నలోపముం జేసియుండఁడు. ఇంక కార్యదశననుసరించియే దుర్యో ధనుఁడు తనకార్యక్రమము నడిపించుకొనఁగలఁడు.

* * *

ఈవరకే యేర్పడియున్నకార్యదశనే జను లనుసరింపగలరుగాని దానిని మా న్పను, మార్పను, మానవులకలవికానిపని: కావున నీ వింక చింతం దక్కియుండుము. వాసుదేవునందు నీచిత్తంబు బొత్తునేసికొనుము. తరణోపాయంబుజూచుకొనుము."

* * * *

వ్యాసుం డతర్హితుండయ్యెను.

గాంధారియుం దనయభ్యంతరమందిరమున కేగినది.

సంజయుండును దక్కటివారును దమతమ నెలవులకుంజనిరి.

ఉపసంహారము

ప్రభువనదగినవాఁడో, రాజకుటుంబములోనివాఁడో, జగమున బలుపలుకుబడిగలాఁడో క్లిష్టతరకార్యములు పొత్తుపరుప బంపబడినచో నాతని రాయబారియనుచున్నారు. వార్త చెప్పవచ్చువాతని దూతయనుచున్నారు. సంజయా, ఇందనుక నీవొనర్చినది దౌత్యమా? రాయబారమా? పాండవులు వనవాసాయాసమునిస్తరించి అభ్యుదయమునొంది యుపప్లావ్యముఁజేరియుంట, ద్రుపదపురోహితుముఖమున నెఱిఁగిన ధృతరాష్ట్రుఁడనుప దూతవై, నీవు పాండవులం జూడ నేగినావు.

— నెయ్యము పాటించి కడుదియ్యమెసఁగఁ బాండవుల యలుక దీఱునట్టుల, యమనందనుఁడు కయ్యమనుతలఁపే మనమున మానునటుల శాంతిప్రకారంబునఁ గార్యంబునడిపి యొక్కటియైవనుట యొడఁగూర్చి, రమ్ము —

అని చెప్పికదా నిను ధృతరాష్ట్రుఁడనిపినాఁడు. ఆతనిపలుకులఁ బాండవులకేమేని యిత్తుననుటయే లేదు. కాని కూడి మనునట్లు సేయుమని నినుఁగోరకపోలేదు. పాండవులిచ్చగించి, కరిపురింజేరిరేని వారికింత యోగిరమిడఁ దలంచి నాఁడాంబికేయుండు. అదినీవు చక్కఁగ గుర్తించినవాఁడవగుటచే ధర్మజుందర్శించినంతనే "నీవును, అనుజులును ద్రౌపదియును బుత్రచయంబు నున్న యోగక్షేమంబున తెఱఁగారయ సస్నేహంబున మాయయ్య నను బుత్తెంచెను" అనియంటివి. అదివిని ధార్తరాష్ట్రులక్షేమము నరయునెపంబున నెఱపిన ధర్మజుధోరణి నడచి నడచి, తుదకు 'ఇంద్రప్రస్థంబో, వెఱొకపట్టణంబో మాకిచ్చి మనుచుటుచితముకాదా!' యని యనువఱకును బెరిఁగినది. అట్లగుటఁ బాండవులయోగక్షేమముల నరయవచ్చిన దూతుండవగునో సంజయా, నీముఖమున ధర్మజుఁడే తనకొకటియో, అయిదో పట్టణములో, గ్రామములో, యిమ్మని రాయబారము నడపినాఁడు. కావున కౌరవదూతవయిననీవు, పాండవరాయబారిగ మారినావు! ధార్తరాష్ట్రుల సేమమడిగి తెలిసికొనుఘట్టముననే ధర్మజునోట నెన్నియో యెత్తిపొడుపులు పుట్టుటనేకద కురువీరులలావులు దెలు

పుటకు నీకు వలసెను! ఆప్రసంగమట్లు బహుముఖముల నడచినడచి
తుదకు, తమయయ్యాపాలు తారు పడయనినాఁ డెల్లని ధర్మజుఁడు
యుద్ధము సేయక మానండని నీకుఁదోఁపఁజేయుటను అంబికేయుని
పలుకుబడి నెల్లని సమరముకాకుండు తెఱం గేర్పడవలయుగదా
యనియెంచి, "కందమూలములం దినుచు, నాటవిక జీవన మొండె
భిక్షాటన మొండె శాంతస్వభావులకుందగు" ననియు, "రక్తఁపుఁగూడు
తగ" దనియు పాండవాగ్రజునకు బోధించిచూచితివి. నీవు బ్రాహ్మణ
ధర్మము నూతగాఁగొని, నృపధర్మము నవరింపఁబోవుచున్నావే
యని ధర్మజుఁడు కృష్ణపురస్సరణముగోరుట, నాతఁ డాప్రసంగమున
బ్రసక్తిఁగొని ధర్మజుచే నుపపాదింపఁబడిన సన్నద్ధయుద్ధవిధి సిద్ధపఱచి
నాఁడు. కృష్ణుం డాధర్మజుపక్షము వహింపకపోయినను, ధర్మజుసైర
ణయే విసువుచెందుటను, ఆతఁడు క్షాత్రధర్మ మవలంబింప సంసిద్ధుం
డగుటను, తమయయ్యా పా లెల్లని వడయ నిశ్చయించుకొనుటను,
యమనందనుఁ డనుజ తనుజయుతుండయి సమరము సేయక మానం
డని నీవును నెఱుంగుదువు. "మీ సంపద్రాజ్యంబుల నధర్మంబుగ
గైకొనియుంట చెడఁదలంచి రేని, వారే చెడుదురు: అంతియకాని,
యుద్ధము జనక్షయకార్యమగుటను, మీరుమాత్రము యుద్ధము
నకు గడంగవల" దని ధర్మజునితో ననుటకు నీ వేమాత్రమును
సంశయింపలేదు. ఇంతకును దూత కేమిసిగ్గు! అనంతరము ధర్మ
జాదుల పలుకులు విని సమరము సేయ మానరని నీ వెఱింగి, పాం
డవుల వీరాలాపములకు వన్నె వెట్టియు, వారి సన్నాహంబులకు
మఱింత మెఱుంగు వెట్టియు, ధృతరాష్ట్రు సమ్ముఖమ్మునఁ బలికి,
పాండవులకు వారిభాగమో, అయిదూళులపట్టో, యెట్టఁలేని యొ
సంగకున్న దొసంగు పొసంగక తప్పదని యెంతదూరము పొరలవలె
నంతదూరమును బొరలిచూచినావు. నిజపుత్ర విజయేచ్ఛ యొక
వంకను, భీమువలని భయ మొకప్రక్కను, తన్ను బాధించుచుండ

నొకతెన్నునఁ బోఁజాలక, తనదెసఁ దోసంబులేమనికియె లోకులకుఁ దెలియఁబ్రకటించుటయు, మానసమున గుటిలంపు టూహాలు ప్రభవిల్లఁ దావిచ్చుటయు, నను నీరెండును దనప్రవర్తనకుఁ బ్రధాన చిహ్నములై యుండఁ దన ముదిమికతమున, నందను నదుమంజాలక మిన్నకున్న వైచిత్ర్యవీర్యునకును, స్వపక్షవీరులపై నాధారపడి, పాండవుల భండనమునఁ బరిమార్పఁగలనని గర్వించియున్న సుయోధనునకును, పాండవేయుల స్వబలమును, సాయముసేయనెంచి వచ్చిన వారిలావును దెలిపి, వారినెల్ల నిర్జించుట కౌరవుల కలవికాని పని యని స్థిరీకరింపదలంచియేకదా,—గంగాసుతుండు శిఖండిపాలనియు, గుంభసంభవుండు ధృష్టద్యుమ్ను పాలనియు—నిట్లు పాఁబగలఁ దీర్చికొనఁ దరుణముకొఱకు వేచియున్న ప్రతిపక్షుల పేర్వరుసను నీవే యుర్జీలువైచి యెవరి నెవ రెదుర్కొనంగలారో, యెంచియెంచి చూపించినావు. నీవిపు డీకురుసభనాడినమాటలలో నన్నియును పాండవులపలుకులే కానక్కఱలేదని, పాండుసుతులసంకల్పములఛాయలయియుండినజాలునని యనుకొంటివి. పాండవులబలంబులును వారి సమరసన్నాహములును దెలియఁజేసినచో, ధార్తరాష్ట్రులపాండు భూపాలుపుత్రితతి కేమేని యొసంగుదురేమో యని భ్రమించితివి. భీమార్జునాదుల దోస్సామర్థ్యములు వినుచున్నంతసేపును. వారివలని భయమును, తనకొడుకుల వీర్యాతిరేకములువినుచున్నంతకాలమును దనకొడుకులకే జయముకలుగఁ గలదనియుఁ దలంచుచు, ఎత్తువారి చేతిబిడ్డయయి ప్రవర్తించుచుండిన వాఁడగుట ధృతరాష్ట్రుండేమియు నీయఁజాలకున్నాఁడనికూడ గ్రహించితివి; కాని, శత్రుజనుల వీర్యాతిరేకములు నీవలనవినుటచే, దుర్యోధనున కీవఱకే పాండవులయెడఁగల యీసునకుఁదోడిపుడు నీయెడంగూడ రోసముజనించుటను మఱియాతనివలనంగూడ కార్యముపొత్తువడినది కాదని నీవు పోల్చుకొంటివా ? శత్రుజనములబలముల నుగ్గడించి, తన్మూలమున

నీవు దుర్యోధనుని భయపెట్టి కార్యముపొత్తువడఁజేయఁ దలంచు టనే యియ్యది భగ్నమయ్యెనని పొల్చికొంటివా? కాకుండిన మూర్ఖుండగుటను దుర్యోధనుఁడు మేల్నుడుల నూకొనఁడయ్యె నని యందువేమో గాని, నీపలుకులంగల శత్రుజనపరాక్ర మోద్ఘాటన మాతని యలుకను మఱింత రేపెట్టెనదని చెప్పకతప్పదు.

ఇట్లు ప్రసంగింపవలదనియేకద అలనాఁడాబలరాముం డుప పాదించెను! అది యెవరుమాత్రము పాటించిరి! తానుగాబయల్పడు నలవాటులేని కృష్ణుఁడు, తనయన్నకదాయని ఆనాఁడు బలరాముని పలుకులకప్పటి కెదురాడక యిన్నకుండెను. మాటదురుసరియగు సాత్యకియు నుద్రేకముఁజూపినాఁడు. కరినగరసామ్రాజ్యబిరుదము మాపనో, తానిదివరకే గోల్పోయిన ఉత్తరపాంచాలము నెట్లేని మగుడ బడయ నిదియెయెదననియెంచియో, కాని ద్రుపదుండు బల రాముపలుకుల నవలఁద్రోసి తనపురోహితుమూలమునఁ దొలిరాయ బార మనుపుటతోడన బరుసములాడు బీజముల వెదఁ జల్లినాఁడు.

అర్జునునెడఁ దనకుఁగల మాత్సర్యముందీర్చుకొనఁ గర్ణుం డీవలను, యాదవపరిరక్షణమును యాదవోద్ధరణమును అను కారణ మున లోకకళ్యాణమొనర్చు పట్టుదలగల కృష్ణుం డావలను, బనిసేయ కున్న బాండుసుతులకు ధార్తరాష్ట్రులే దేని కొంతభాగం బొసంగు టయు, ధార్తరాష్ట్రులయెడ నపవాదము పొసంగమియు జరిగియుం డును. కాని కార్యదశననుసరించియే కావలయుఁ బరిస్థితులన్నియు నట్టి విషమపరిణామము నొందుచున్నవి.

* * * * *

పాపము కౌరవదూతయై తమయోగక్షేమము నరయవచ్చిన సంజయుని దనరాయబారిగ మార్చుకొని ధర్మజుం డాతనిముఖమున తమయయ్యాసగముకాకున్న నుఇంద్రప్రస్థమొండె వేరొకపట్టణమొండె అయిదుగురకు నెదూళులొండె యీకున్నయుద్ధముసిద్ధమని యిపుడు

దనకడష్టటివార్త నంపినపిదప దా నిం కేమిసేయనున్నాఁడో చూడవలసి యున్నది. కురుసభం బ్రభవించినవి కాంచినాము. ఇపు డుపప్లావ్యము నకు బోలిమేని ధర్మజుని ముందుచేత లేఁక చూతుము.

సంజయుపలుకులఁ గృష్ణుఁడు పురస్కరించుకొని:

'పాండవేయులం బ్రార్థించి కురుసభ కేనైన బోయి కౌరవులకు బుద్ధిగాఁజెప్పెదను—రాజ్యంబుపాలు నేయకున్న మృత్యుముఖంబునం బడుదు—రని ధార్తరాష్ట్రులకుఁ దెలియఁజెప్పుదు' నని యనియే యున్నాఁడుగదా!

కృష్ణుని యీపలుకుల నూతగాఁగొన ధర్మజుం డేలమానును?

ద్రుపదపురోహితుఁడొనర్చినదికూడ దౌత్యమో, రాయబా రమోకాని, ఆతఁడు కురుసభనొనర్చిన న్యాయనిష్ఠురయుత మైన యుపన్యాసమువలన కురుసభనున్న వారిమనసులునొచ్చు టేయయి నది కాని, కార్యముమాత్రము సౌమ్యమున నొకత్రోవకువచ్చినది కాదు. ద్రుపదపురోహితుముఖమున వార్త వచ్చినదికదాయని సంజయు ముఖమున ధృతరాష్ట్రుఁడు పాండవేయుల సేమ మరయు నెపమున దౌత్యమొనర్పజేసెను. కాని, పాండవ్యులకు తన్మూలమున జీవనసౌక ర్యము లైననేర్పడమి, ధర్మజాదులు వేగిరంపడి యుద్ధమునకే నడుములు బిగియించక, సమరసన్నాహములుమానక, మఱియొకతూరి ఉచిత మగు తెఱంగున రాయబారమునడపజూచుట పాండవుల శాంతశూర తకు అనుగుణమేకద!

ఇఁక ముం దేమగునో చూచెదముగాక!

(మొదటిభాగము సంపూర్ణము)

రాయబారమను నీగ్రంథకథావస్తుసేకరణమునకు నాకు తోడ్పడిన

కొన్ని గ్రంథనామములు :-

సంస్కృతభారతము.

ఆంధ్రమహాభారతము.

ఆంధ్రీకృత శ్రీకృష్ణ భారతము. — శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు.

రంజనరంజని - ... ఉలుపులు.

కృష్ణగీత, కృష్ణ— & పురాణములు... — శ్రీ పండిత సీతానాథతత్త్వభూషణ రాయిగారు.

మధ్యమవ్యాయోగము, పాంచరాత్రము, దూతవాక్యము, దూతఘటోత్కచము, కర్ణభారము, ఊరుభంగము. } భాసమహాకవి.

హరివంశము.

విష్ణుపురాణము.

బ్రహ్మాండపురాణము.

చాణక్యుడు- వ్రాతప్రతి — జయంతి వెంకట కృష్ణారావుగారు

భీష్ముడు- అచ్చుప్రతి ... డిట్టో

శ్రీకృష్ణుడు- వ్రాతప్రతి ... జయంతి వెంకట జగన్నాథరావుగారు.

భాగవతము.

బ్రహ్మాండపురాణము.

కర్పూరమంజరి.

మహాభారతచరిత్రము పరీక్షిత్తు — 1932, 1933 ముద్రణములు — శ్రీ పెండ్యాల వెంకట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు.

భారతవిమర్శనము- భారతీపత్రికలోని వివిధప్రచురణలు.

భారతనాటకములు: ... శ్రీ తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులు.

విక్రమాంకదేవచరిత్ర. ... (బిల్హణకవి) శ్రీతిరుపతి వెంకటేశ్వరకవులు.

కర్ణచరిత్రము. ... వఝ్ఝల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రులవారు.

శ్రీకృష్ణుడు. (1, 2 వాల్యుములు) ... బంకిమచంద్రుడు.

శ్రీకృష్ణావతారతత్త్వము (అన్ని వాల్యుములు)

జయంతిపత్రికలు, భారతవిమర్శలు,

ఆంధ్రభారతిపత్రికలు, గ్రంథాలయసంచికలు.

శ్రీకృష్ణుని జీవితచారిత్రము ... లాలా లజపతిరాయిగారి ఉర్దూనుండి కొణకంచి చక్రధరరావుగారి తెనుగుఅనువాదము.

కురుపాండవదాయభాగ విమర్శములు, ఖండనములు.

కురురాజ్యమునందు పాండవులకుగల స్వత్వవిమర్శ. ... గపత్రిక 1927_28. — శ్రీ పింగళి లక్ష్మీకాంత కవిగారు.

దుర్యోధన విజయము, సుయో ... ము.

Papers & Articles on Mahabharatha. ... — Bhandarkar's Oriental Research Institute, Calcutta.

The History of Panchalas.
The Asuras.
... గీతలు & its Intro: — శ్రీమాన్ పరవస్తు లక్ష్మీనృసింహస్వామి అయ్యవార్లంగారు. ఐతిహాసికకులపతి

The Age of the Maha-Bharatha War. — Pro: N. Jagannadha Rao.